

סמינר הקיבוצים

כנס תל אביב-יפו לחינוך מתקדם

מחשבה רב-תחומית בחינוך ההומניסטי

“השפה שעושה אותנו”

חינוך ותרבות בשנת הלשון העברית

אסופת מאמרים מן “הכנס הארצי השישי לחינוך מתקדם”

התקיים בי”ח באייר תשע”א, 22 במאי 2011

כרך מס' 7, אייר תשע”ב - מאי 2012

כתב־העת **מחשבה רב־תחומית בחינוך ההומניסטי** יוצא לאור על ידי "קתדרת אונסקו לחינוך הומניסטי - המכון לחינוך מתקדם", סמינר הקיבוצים - המכללה לחינוך לטכנולוגיה ולאמנויות.
כך זה הופק בתמיכת "הוועד הישראלי לאונסקו".

Interdisciplinary Thought In Humanistic Education is published by the "UNESCO Chair in Humanistic Education", Kibbutzim College of Education.

The current Volume – No. 7, May 2012 – contains the lectures and speeches from the 6th annual conference on progressive education, held in May 2011, its title being: "The Language that Molds us: Language Proficiencies and Human Flourishing".

The publication of this volume was made possible by the sponsorship of the Israel National Committee for UNESCO.

עורך: **נמרוד אלוני**

עריכה: **עדה סער**

עיצוב עטיפה: **יהודית בר-נתן**

הפקה: **מחלקת הוצאה לאור וגרפיקה - סמינר הקיבוצים**

סמינר הקיבוצים - המכללה לחינוך לטכנולוגיה ולאמנויות

דרך נמיר 149 תל אביב 62507

טלפון: 03-6901224, פקס: 03-6901207

© כל הזכויות שמורות לסמינר הקיבוצים

מאי 2012

תוכן העניינים

5	דברי פתיחה
7	שמשון שושני, מן המילים נצרפת זהות
8	נמרוד אלוני, "גבולות לשוננו הם גבולות עולמנו": על חשיבות כשירויות הלשון לחינוך, לחברה ולתרבות
14	חיים באר, קרב המאסף של העברית המתחלנת
19	לשון קטנים, ספרות ילדים ופיתוח היסוד האישי והתרבותי
21	יהודה אטלס, חזרה לעברית העשירה ולאמנות הסיפורית-חינוכית
24	אפרים סידון, בין קינת דוד לכינת דוד: ספרות ילדים טובה מעוגנת בתשתיות תרבות ובהתחדשות לשונית
26	איריס ארגמן, ספרות ילדים: מתיבת אוצרות למרחבים של מחשבות, דמיון ויצירה
29	ורד גינזבורג, ספרי-תמונה כמוזיאון ללא קירות: מענג את העין, מרומם את המחשבה, מעורר את הדמיון ומרחיב את הדעת
35	דיאלוגים עם פנים אנושיות: חינוך, פסיכולוגיה, דיפלומטיה
37	נמרוד אלוני, דיאלוג כבית יוצר לאנושיות
39	ריחאב עבד אלחלים, שוויון, כבוד הדדי, הכרה בשונות, כבוד להגשמה עצמית, והרבה מגע בלתי אמצעי של עיניים, חיוך וקבלה
41	לימור ברמן-הרמס, יהודים, מוסלמים, נוצרים ומגוון עולים חדשים במרחב חינוכי-יפואי: אתוס דיאלוגי ורב-תרבותי בבית הספר "חשמונאים"
43	קרלו שטרנגר, שיח רציונלי - מושכל, אוטונומי וביקורתי - כתנאי יסוד לדמוקרטיה מתפקדת
47	תקשורת עכשווית: שפה מחכימה, שפה מתחמנת והתבונה להבחין בין השתיים
49	אסא כשר, אחריות בתקשורת: על ידע ממשי, עמדה מנומקת, סתם "אוויר חם" והטעיית הציבור
51	יורם קניוק, מתאבדים בריאליטי: מאבדים את הכבוד למילה, את הכבוד לשיח, את הכבוד לאדם
53	אווה ברגר, הדומיננטיות החושית באמצעי התקשורת והשלכותיה על תוכני החינוך והתרבות
56	אריה גולן, היו ספציפיים, היו מדויקים, אל תלכו מסביב, והימנעו ממילים מכובסות ומתחמנות

61 **שפת זכויות ושפת חובות באמנה החינוכית**

63 **סביונה רוטלוי**, זכויות הן יותר מנורמות מקובלות: הן תשתיות מוסר אנושיות
דפנה לב, אמנה חינוכית תל-אביבית הלכה למעשה: כבוד האדם, הגנה
65 על הבריאות, שמירת הסביבה וזהות עירונית משותפת
Pier Dolayn, Personal Empowerment and Social Education through
67 Engagement with Ballroom Dancing
68 **זאב דגני**, מבטלים את התקנון ומתעקשים על דיאלוג: קווים לפדגוגיה אחרת
עינת וילף, יצא שכרו בהפסדו: על חוק זכויות התלמיד והפקרת הדברים
70 החשובים לחינוך

75 **בין ה"קלאסי" ל"אס.אמ.אסי": על העברית הרווחת והישראל המצוי**

עוז אלמוג, דמוקרטי ונגיש, שטוח ורשלני: התוודעות רבת פנים, סיכויים
77 וסיכונים בפייסבוק
רונית גדיש, אליה וקוץ בה: ההתפתחות המטאורית של העברית והאובדנים
79 החשובים שבדרך
יוני סער, פייסבוק כהוויה ופייסבוק כתופעה: התנסויות שונות של צעירים
81 וזקנים וגם כמה חידושים לשוניים ששווה להיפתח אליהם
רוביק רוזנטל, בלי מסקנות נחרצות ובלי תחזיות נמהרות: לשפה יש את
83 הדינמיקה שלה

89 **לשון צדק ואתגרי החינוך הערכי והאזרחי**

רות גבזון, מגוון קהילות תרבות, שפה משותפת, ואתגר הזהות והשייכות
91 של היחד האזרחי
מוחמד אמרה, הגמוניה יהודית ופרקטיקה עברית חד-לשונית כמנגנון
93 הדרה של הציבור הערבי
ידידיה שטרן, שמירה על זהות והכרה בלגיטימיות של הצדק האחר:
95 אתגרים בחינוך האזרחי
אוקי מרושק, כבוד האדם, שוויון אנושי ושפה אזרחית מתחילים בנגישות
97 לשונית
קארן טל, שפה שלדית-זהותית ושפה חברתית-אזרחית: על הבלתי מובן
98 מאליו בחינוך ילדי הזרים

103 **מליאת סיום**

גדעון סער, הדמוקרטיה בישראל: סיפור הצלחה בתנאים כמעט
105 בלתי אפשריים
108 **יוסי מטיאס**, המעבדה הלשונית-חזותית של גוגל

פתיחה

מן המילים נצרפת זהות

הכנס הזה עומד לעסוק בלשון קטנים, לשון צדק, שפת זכויות, דיבור דיאלוגי, שפת אס.אמ.אס., שפה מחכימה, ומשום כך ברצוני לפתוח במסה של ביאליק, שלפי דעתי היא אחת היפות שנכתבו בשפה העברית, "גילוי וכיסוי בלשון", שנכתבה ב-3 באוקטובר 1915. אצטט כאן כמה משפטים:

"בני אדם זורים בכל יום לרוח, בכוונה ולפי תומם, מילים, חומרים חומרים, אותן ואת צירופיהן השונים ורק מועטים מהם יודעים או מעלים על לב, מה היו המילים ההן בימי גבורתן. כמה מאותן המילים לא באו לעולם אלא אחרי חבלי לידה קשים וממושכים של דורות הרבה. כמה מהן הבהיקו כברקים פתאום ובטיסה אחת האירו עולם מלא; דרך כמה מהן נמשכו ועברו מחנות מחנות של נשמות חיות, נשמה הולכת, נשמה באה וכל אחת הניחה אחריה צל וריח;

יש מילים – הררי אל, ומילים – תהום רבה ... יש מילה שהכריעה בשעתה עמים וארצות, מלכים הקימה מכיסאותם, מוסדות ארץ ושמיים הרגיזה. והנה בא יום והמילים ההן ירדו מגדולתן והושלכו לשוק, ועתה בני אדם מגלגלים בהן, מתוך שיחה קלה כמי שמגלגל בעדשים".

אם כן, לפי ביאליק, עולם שלם גנוז בכל מילה וקשה לנו לשבור את המחיצה ולהבין את מהותה דרך יצירתה. מהות המילים בשפה העברית היא הזהות הלאומית שלנו. האני הלאומי שלנו מורכב מהעבר, מזיכרונות העבר שלנו, מן ההווה, מכוח היצירה שלנו כיום ומן העתיד המביע את השאיפות והתקוות שלנו, בלשונו של אחד העם.

האני הלאומי הזה, המילים, השפה העברית, הם הביטוי לזהות שלנו ואין לנו אלא להתגאות על מה שקורה כיום, לא ברחובות הערים השונות אלא על מה שקורה ביצירה העברית כיום, שבה אנחנו עדים לכך שמשוררים זמרים מצטטים מילים שנכתבו בעבר, נותנים להן ביטויים חדשים, ביטוי חדש ומשמעות חדשה.

אני רואה בשפה העברית את הביטוי לזהות היהודית האמיתית ו"שנת השפה" שאנחנו חוגגים השנה גם בשפה העברית, גם בשפה הערבית למגזר הערבי, היא הביטוי האמיתי לזהות וכל מה שקשור בזהות.

הבורות היא האסון הלאומי שלנו ובה יש להילחם. אי ידיעת השפה, אי הבנתן של המילים, הבורות שמחלחלת בכל מקום, היא האויב והסכנה האמיתית.

הכוונה שלנו ב"שנת השפה העברית" לעורר מחדש את הזהות, לעורר את חשיבותה של הזהות היהודית לדורותיה, את חשיבות העבר, חשיבות ההווה ולתת תקוות לשפה ולזהותנו בעתיד.

ד"ר שמשון שושני הוא מנכ"ל משרד החינוך.

“גבולות לשוננו הם גבולות עולמנו” על חשיבות כשירות הלשון לחינוך, לחברה ולתרבות

זו התרגשות גדולה ונחת גדולה לעמוד כאן כבר פעם שישית, בכנס השישי לחינוך מתקדם של סמינר הקיבוצים ועיריית תל אביב. זה בדיוק מה שחלמנו וייחלנו לו: חלמנו על האפשרות לקבץ יחד אנשי חינוך מהאקדמיה, מהחינוך הפורמלי, מהחינוך הבלתי־פורמלי, מתנועות הנוער, מקרב סטודנטים לחינוך וגם אנשים מובילים ממינהל החינוך – לקבץ את כולם ביחד מתוך אמונה שאם יש סיכוי לחינוך הרי זה רק בדיאלוג בין אקדמיה ושטח ובשיתוף פעולה בין כל המעורבים. ועוד התכוונו מן ההתחלה, לא להתפשר: להתכוון אל תרבות גבוהה, בלי מירכאות. לחתור אל הטוב ביותר – במדע, בהגות, בספרות, בחינוך, במשפט וכיוצא באלה תחומי חשיבה, יצירה ומעשה. להיות אידיאליסטים. להבנתנו לפחות, אם אתה לא אידיאליסט – מקומך לא בחינוך. וחינוך הוא הרבה פעמים, אולי במיוחד בימים אלה, גם עבודה קשה נגד הזרם, אולי נגד הרבה זרמים, ואפילו ברוח נביאי ישראל, עמידה והתרסה נגד הזרם המרכזי והגורמים המכוננים אותו. בשביל זה צריך כוח, ולכן כל כך חשוב שכולנו מקובצים כאן יחד, אנשי שטח עם אנשי אקדמיה, כי אם יש דבר קשה בחתירה אל הטוב נגד הזרם – זה להיות יחיד, לבד. עד היום עסקנו בהרבה מאוד נושאים: בחינוך, בתרבות, במשפט, במדע, באמנות ובהגנת הסביבה. היום, בכנס השישי, הגענו במובן מסוים למהות, ל“ד.ג.א” שלנו, לארכיטקטורה של התרבות, לריהוט של הנפש, לכלים שאיתם אנחנו בוראים את עצמנו – לשפה. ויצא כך שאנחנו גם מציינים היום את שנת הלשון העברית, 120 שנה לייסוד ועד הלשון העברית בראשותו של אליעזר בן יהודה. כך שהחגיגה שלנו היום כפולה. את תרומתי למושב הפתיחה אבקש למקד בדברים קצרים בשבחה של השפה ובמעלותיה לאדם, לחינוך ולתרבות. זה היה לפני שלושים שנה, בשנת 1980, זמן לימודי באוניברסיטה העברית בירושלים, כשזכיתי לקחת חלק בסדנה לכתיבה יוצרת בהנחייתו של המשורר יהודה עמיחי. עמיחי, שכידוע היה איש נעים הליכות ומורה מעולה, חלק על משורר אחר, על קהלת המקראי. וזה היה דבר המחלוקת:

**אדם בחייו אין לו זמן שיהיה לו זמן לכל.
ואין לו עת שיהיה לו עת לכל חפץ. קהלת לא צדק כשאמר כך.
אדם צריך לשנוא ולאהוב בבת אחת,
באותן עיניים לבכות ובאותן עיניים לצחוק,
באותן ידיים לזרוק אבנים ובאותן ידיים לאסוף אותן,
לעשות אהבה במלחמה ומלחמה באהבה.
ולשנוא ולסלוח ולזכור ולשכוח, ולסדר ולכלכל ולאכול ולעכל,
את מה שהיסטוריה ארוכה עושה בשנים רבות.**

פרופ' נמרוד אלוני הוא יו"ר כנס תל אביב לחינוך מתקדם וראש המכון לחינוך מתקדם במכללת סמינר הקיבוצים.

אדם בחייו אין לו זמן.

**כשהוא מאבד הוא מחפש, כשהוא מוצא הוא שוכח,
כשהוא שוכח הוא אוהב, וכשהוא אוהב הוא מתחיל לשכוח...**

מתוך שירו של יהודה עמיחי, "אדם בחייו"

אם מותר לי, אני מבקש, כמו עמיחי, לחלוק על קהלת בעניין מסוים. באחד מרגעי הדכדוך שלו אומר קהלת "מותר האדם מן הבהמה – אין". על אמירה זו אני מבקש לחלוק. אבקש לטעון היום שהשפה המושגית שאנו בני האדם ניכרים בה היא לבטח משהו מיוחד ונעלה אצל בני האדם – וכנראה רק אצל משפחת האדם. חישובו, לשם דוגמה, על שתי שפות קלאסיות, יוונית ועברית, והתמקדו יחד איתי במילה "לוגוס" ובמילה "להגות". במילה היוונית "לוגוס", חישובו על לוגיקה, ביולוגיה, פסיכולוגיה, גיאולוגיה ודיאלוג, והנה לכם מחשבה הגיונית, דיבור תבוני, שיח רציונלי ודעת מדעית. נעבור למילה העברית "להגות", והנה מחשבה עמוקה, והנה מילים תבוניות והנה לימוד רציני ודיבור רהוט ושקול. במילים אחרות, לפנינו המונח "מותר האדם מן הבהמה": היכולת האנושית כפי שבאה לידי ביטוי בשתי השפות הקלאסיות, לחשוב על עצמנו בשפה תבונית ומושגית ולעשות עם עצמנו באמצעותה משהו מעבר לטבענו הראשוני, לחרוג מעצמנו מבלי לאבד את עצמנו, לעצב את סגנון האישיות, דפוסי החברה ותוכני התרבות. לברוא ציוויליזציה אנושית.

ובקפיצה מן הקלאסיקה אל חיק המאה ה-20, כאן עומדות לרשותנו שלוש קביעות מרשימות שמבארות עניין זה. האחת של לודוויג ויטגנשטיין ש"גבולות לשוננו הם גבולות עולמנו". אמירה ידועה שנייה היא של מרטין היידגר ש"השפה היא משכן ההווה", וניסוח שלישי מצוי בקביעתו של הנס גיאורג גאדאמר כי "השפה היא האופן המהותי והמובהק ביותר של הקיום האנושי, היא המדיום החובק-כול שבאמצעותו בני האדם מכוננים את עולמם".

עוד שני הוגים מן המאה העשרים בעלי נגיעה משמעותית הן לשפה והן לחינוך, הם ניל פוסטמן ומרטין בובר. פוסטמן האמריקני, שרבים בישראל היו תלמידיו והוא נהג להגיע לארץ לכנסים בענייני חינוך ותקשורת, כתב בספרו על "ההוראה כפעילות חתרנית", ש"מאחר שאנחנו חיים בעידן שבו השפה משמשת בעיקר למניפולציה, פרסומת, תעמולה והסתרת האמת, אזי הטוב ביותר שאני יכול לעשות עם הסטודנטים שלי זה לציידם בערכות חיישנים לזיהוי תעמולה וזיבולי שכל". הוא מאתגר אותנו, במילים אחרות, אל מה שאנחנו מכנים היום בשפה חגיגית – אוריינות ביקורתית, אוריינות מדיה, וצריכה נבונה וביקורתית של תקשורת המונים.

אצל הפילוסוף מרטין בובר, אנו רואים קשר ישיר בין איכות הדיאלוג או הדו-שיח לבין מלאות האישיות וטיב היחסים הבין-אישיים. דיאלוג בכלל ובחינוך בפרט, על פי בובר, הוא אופן של נוכחות בעולם והתכוונות אל הזולת. לא עוד התייחסות לאחר רק כפונקציה שימושית או לשם תועלת עצמית, אלא עניין אמיתי בו, באנושיות שלו ובייחוד שלו. הדיאלוג הוא דיבור אך גם אתיקה והתנהגות. הוא צורת שיח שבו אנו פותחים את תריסי הנפש שלנו, ונכנסים למעין טנגו שתנאי הפתיחה שלו הם קשב, אמון וכבוד הדדיים, ושתכליתו הפצעה הדרגתית של האנושיות והרחבת המודעות של כל אחד מהמשוחחים – על עצמו, על זולתו ועל המרחבים המשותפים שבהם השניים חיים ופועלים. השפה הדיאלוגית כבית יוצר לאנושיות.

למרות יופיין ועמקותן של קביעות מודרניות אלה בדבר התפקיד המהותי של השפה בהתפתחות ובהנחה של האנושיות, וחרף העובדה שכנראה היה זה אריסטו ראשון להוגים שהדגישו את

הדיבור כמאפיין מהותי ומובהק של טבע האדם - בהגדרתו הכפולה של האדם כ"יצור בעל כושר הדיבור" המושגי והתבוני וכ"חיה הפוליטית" שמכוננת את דמות החברה באמצעות התדיינות רציונלית - דומני שאת העמדה הזו בדבר נפלאות הכשירות הלשונית במשפחת האדם מציג באופן ברור יותר מכולם דווקא המחנך האתונאי בן המאה הרביעית לפנה"ס, איסוקרטס:

זכותה של איכות אנושית סגולית זו של הדיבור, לא רק שחרגנו מעולמן הפראי והיצרי של החיות, אלא אף התאפשר לנו להתארגן יחד בקהילות פוליטיות, לחוקק לעצמנו את עקרונות חיינו המדיניים, וליצור לעצמנו מלאכות ואמנויות שמכוננות את תרבותנו החומרית והרוחנית. באמצעות השפה אנו יוצרים את העולם האנושי: באמצעותה אנו מבחינים ושופטים בין טוב לרע, בין צדק לעוול, ובין מעודן לגס; בלעדיה היינו עדיין משועבדים לכלליו הפראיים של חוק הג'ונגל ולא היינו יכולים לחבור יחד באמנה חברתית המאפשרת לכולנו חיים הוגנים ושלווים בקהילותינו המדיניות. באמצעות השפה אנו מגנים את הפסול ומהללים את המשובח, ובאמצעותה משכילים את הנבערים מדעת ולומדים מן החכמים - שהרי הכשירות הלשונית או מצוינות הדיבור והשיח הן העדות הטובה ביותר להבנה ולנבונות של אדם... יכולת זו של דיבור תבוני, הן בשיח הפנימי של המחשבות והן בשיח של הדיון הציבורי, היא זו המאפשרת לנו להציג את עמדותינו בעניינים השנויים במחלוקת, ללמוד מאחרים, להעשיר את ידיעתנו, ולחדד את הבנתנו בעניינים שבהם איננו בקיאים דינו.

יש לשים לב לכך, שאיסוקרטס מדבר בשבחו של דיבור או שיח מסוג מסוים - תבוני, שקול, רהוט, אדיב ואחראי - ולא לכל צורת דיבור או תקשורת. הדגש בדבריו, כמו אצל קודמיו סוקרטס ואפלטון, הוא על דיבור המחויב לאידיאלים של אמת, צדק, יופי, השבחה עצמית ותיקון חברתי; וברוח ההגות הקלאסית, הוא סולד מדיבורים בעלמא, מרטוריקה ריקנית, מרכילות המונית ומדמגוגיה פוליטית. הוא כנראה היה ער לכך ששפה יכולה להיות עשירה ורבת השראה, אך גם דלה ומשחיתה; או במילותיו של איש הרנסנס מונטיין: "כפי ששכלנו מתחזק באמצעות מפגש ושיחה עם מוחות חריפים ושקולים, כך אין לשער את מידת הנזק וההשחתה לשכלו של אדם כתוצאה מהתרועעות והתדיינות עם אנשים שרוחם גסה ושכלם משובש".

אני מבקש לעבור עתה לכמה היבטים שבאמצעותם ניתן לומר שהשפה משיאה אותנו מקיום פרימיטיבי, ראשוני והישרדותי אל היותנו בני תרבות. הנקודה הראשונה היא שאנחנו זקוקים מאוד לשפה כדי שנהיה נבונים, כדי שנהיה שקולים, כדי שנהיה מידתיים - שהרי באין לנו שפה משוכללת איך ניתן להתודע למציאות בצורה מודעת, איך נאפשר לאמת להפציע, ואיך יתאפשר לאנשים להכיר את העולם, לתארו ולספרו לאחרים? ומעבר להיכרות ולהתודעות ולייצוג של המציאות במילים, השפה דרושה לנו כדי לאמוד ולשקול ולהעריך נכונה את שחוינו.

חישבו לרגע על ההבדל בין ניתוח עם גרזן יער לבין ניתוח באמצעות סקלפל כירורגי - הרי ברור לכול איזה חיתוך מתאים לאיזה הקשר ואת הנזק הנוראי שבאי הבנה כזו. כך בדיוק גם בכשירות הלשונית, כפי שמסביר זאת אריסטו, שהאדם המחונך מכיר מנעד עצום של אפשרויות וחלופות, והוא משכיל במקום הנכון ובזמן הנכון לבחור בדיוק בדבר הנכון, לאדם הנכון ובמידה הנכונה. יתר על כן, האדם המחונך גם יודע לצפות בכל תחום ותחום את מידות הדיוק ואת צורות ההוכחה שמתאימות לכל דיסציפלינה ולכל סוגיה - על פי טבעה ועל פי ייחודה. לא הרי אמת בשירה כהרי אמת ברפואה, למרות שגם דוד אבידן וגם רופא גריאטרי מדברים אמת על אותו "אדם זקן מה יש לו בחייו".

אנחנו גם מאוד זקוקים לשפה כדי להיות אנשים בני חורין, בעלי רוח חופשית. שהרי מה זה חופש? ואין כוונתי ל"חופש מ..." כפייה חיצונית, אלא ל"חופש ל..." בחירה בין חלופות משמעותיות. הרי ללא עושר לשוני והשכלתי מניין ימצאו לנו היכולות לדמות בתודעתנו קשת רחבה של נקודות מבט, דרכי פרשנות, סולמות ערכים, ביקורות מאתגרות ודרכי פעולה אפשריות? אנחנו זקוקים מאוד לשפה כדי לבסס תרבות דמוקרטית, כדי לשים קץ לעריצות בריונית, לדיכוי פוליטי וליגאל עמרים למיניהם שמשנים את המציאות הפוליטית ברייט אקדח. זו המחויבות לפרלמנט, שנגזר מהשורש *parle* [דיבור] בצרפתית, וזו המחויבות להעמיד כבר מגן הילדים בימות דיון וערכאות בירור, גישור ושיח, כדי להציג עמדות ולפתור מחלוקות בדיבורים – במנגנונים שמכבדים את כולם, קשובים לכולם, משתיתים במציאות את ההיגיון וההגינות ועוקרים את הבריונות והאלימות.

לעניין זה רלוונטי לנו מאוד הפילוסוף היהודי היקר ברוך שפינוזה, שלנכח משב רוחו החופשית, יהודים יקרים פחות עשו לו את המוות והטילו עליו חרם. והוא בדרכו, ביקש להזהיר ולהתריס נגד הבורות שמנחה אנשים ומלבה את שנאתם: "חבל כל כך שאנשים נלחמים על עבדותם כאילו הייתה ישועתם, וחושבים זאת לכבוד במקום לבושה, להקריב את דמם ונפשם לשם התרברבותו של איש אחד". ובאותה רוח, בנה של המאה העשרים, ג'ורג' אורוול, ידע להזהיר אותנו, בספרו "1984", מפני תחבולות השפה התחמנית והתכסיסנית, בהצביעו על הוויה חברתית שבה בני אדם הונדסו כך שאינם חווים עוד סתירה בתודעתם לנוכח הסיסמאות הציבוריות ש"מלחמה היא שלום, חירות היא עבדות, ובערות היא כוח". ועוד הוא מוסיף, בעניין תקשורת ההמונים, ש"מרבית האנשים קוראים עיתונים שאין בהם כמעט כלום חוץ מספורט, רכילות, פשע, אסטרולוגיה ופרשיות מין סוערות". דומני שאיש מאיתנו לא יכול להתכחש לאקטואליות של דבריו במציאות ימינו, קל וחומר לא לתובנה הבסיסית שלו שמי ששולט בשפה, שולט במידה רבה גם בתודעה, גם בפוליטיקה וגם בכלכלה.

אנחנו זקוקים מאוד לשפה כדי להבין טוב יותר את זולתנו; להיות בני אדם, ברוח אמרתו של המשורר הרומי טרנטיוס, ש"שום דבר אנושי לא זר להם". בעניין זה הרחיבה בשנים האחרונות הפילוסופית האמריקנית מרתה נוסבאום, בהצביעה על כך שכולנו, כאזרחי העולם, זקוקים לא רק לכישורים הקוגניטיביים-סוקרטיים אלא גם לכישורים המכוננים דמיון אמפתי ונרטיבי. היכולת, במילים אחרות, לא רק להרחיב את ידיעתנו על העולם ולפתח את כישורי החשיבה הרציונלית-ביקורתית, אלא גם לפתח את היכולת שלנו לחוש את האחר, להיכנס לעולמו, לראות את נקודת מבטו, להבין אותו, להיות רגיש לעולמו, תחושותיו והגיונות חייו.

על כך מוסיפה פילוסופית חשובה נוספת, מקסין גרין, שבפיתוח יכולות אלה של התודעות לעולמם של אחרים ולנרטיבים של תרבותם יש מקום מיוחד לשפות האמנות. אלה שפות, טוענת גרין, שמזמנות לקוראים ולצופים מפגשים עם "אמיתות אנושיות... שמניעות אותם בסופו של דבר למפגש עם עצמם, עם עולמם". עצם ההתבוננות במראות רוח האדם המגולמות ביצירות הגות ואמנות, מביאה לכך שמהוה שחבוי עמוק בתודעתם שלהם מגיע לכדי התגלות והתבהרות. נחזור עתה אל האתגרים הקונקרטיים שלנו, אנחנו ילדי המאה ה-20 שכבר בתוך המאה ה-21, אנחנו שבתודעתנו ובאחריותנו נדרשים להתמודד עם אושוויץ והירושימה, עם תופעות של רצח עם וגזענות אכזרית, עם עריצות טוטליטארית ואינדוקטרינציה דתית ואידיאולוגית, עם קפיטליזם גלובלי ותרבות של רייטינג – דלה, משטיחה, משחיתה וממסחרת-כל. במבוא לספרה של חנה ארנדט "המצב האנושי" [The Human Condition] היא כותבת כך:

הבעיה עם הידע המדעי והטכנולוגי היא שהאמיתות המרכיבות אותו מנוסחות בכלים מתמטיים ובמכשירי מדידה כמותיים, ומכאן שאינם מציידים אותנו בשפה מושגית וערכית שהציבור יכול להשתמש בה כדי לדון בחלופות השונות ובהשלכותיהם על הפרט והחברה... הסכנה שאורבת לנו היא שבעתיד הקרוב נמצא עצמנו פועלים בעולם ומשנים את המציאות, מבלי שתעמוד לרשותנו שפה משמעותית שמאפשרת לחשוב על הפשר, הטעם, הערך והכדאיות של אותם פעילויות ומעשים... אם אכן תתגשם תחזית זו, והמודעות הערכית והביקורתית תעמוד איך-אונים אל מול כוחות המדע והטכנולוגיה, אזי נעשה לעבדים כנועים וסבילים של גלמים טכנולוגיים שיצרנו בעצמנו... התמודדות עם תהליכים שכאלה היא אפשרית רק באמצעות יצירת שיח משמעותי על מה שאנו בפועל עושים ורוצים לעשות מעצמנו.

סכנה נוספת ולא פחות גורלית לאדם עולה מהתגברות מגמת האוטומציה במציאות האנושית... החברה האנושית המודרנית, אשר משועבדת לפולחני העבודה, הייצור והצריכה... שוב לא זוכרת את אותם עיסוקים רוחניים ונאצלים שלמענם התנהל כל המאבק להשתחררות מהכרחיותה של העבודה. מה שאני מציעה הוא התמודדות רפלקטיבית, ערכית וביקורתית עם ההווה האנושית... אני מציעה דבר פשוט: לחשוב על מה שאנו עושים עם עצמנו ולקראת מה אנו מנהיגים את חיינו.

דבריה של חנה ארנדט בדבר הכרסום בשפה המשמעותית של ערכים ותכליות, נוגעים באבחנה דומה, של הוגה שקדם לה, פרידריך ניטשה, בדבר שקיעת התרבות ואבדן העיסוק בתכנים רציניים ומשמעותיים. ניטשה דיבר בכלליות על "מות האלוהים" ו"שקיעת האלילים", אך גם ספציפית על כך שאחד מהסימנים של דגנרציה תרבותית או ניוון אנושי מתגלה בעובדה שכדי שלא ישעמם להם בחייהם, אנשים זקוקים בכל פעם לגירויים חיצוניים חזקים יותר ולמנות גדושות יותר של בוטות - מה שבימינו ניתן לכנות תכנים צהובים יותר, אדומים יותר וכחולים יותר. עובדה זו ניכרת במידה רבה בקריאה הכל כך רווחת בימינו בקרב ילדים - לעתים גם ב"טנטורום עצבני" בלב קניונים: "משעמם לי". מניין נולד ה"משעמם" הזה? הרי לילדים היום יש כל כך הרבה גירויים חיצוניים ואייפונים ואייפדים ואינטרנט ורשתות חברתיות, ומערכות מוזיקה ומשחקי מחשב, ולונה פארקים ו"ספורט אקטסרימי" ומה לא... ובכל זאת נשמעות זעקות ה"משעמם". כאן צריך להגיד ברורות ובהירות: ה"משעמם" והיפוכו ה"מעניין" או ה"משמעותי", אינם פונקציה של כמות ואיכות הגירויים החיצוניים. הם פונקציה ותוצר של מידת הריקות או המלאות הפנימית - השממה או המלאות של העצמיות.

כאן בא לידי ביטוי אחד התפקידים הכי חשובים שלנו כאנשי חינוך. דיברתי קודם על השפה כארכיטקטורה של התרבות, כריהוט של הנפש, וזה המקום להמשיך ולקבוע שאנשים שמלאים בפנימיותם, שמרחב הנפש שלהם עשיר בתכנים ומרוהט בטוב טעם - כמעט שום דבר ושום מקום לא משעמם להם. קן של נמלים, שקיעה יפה, ציפור במעופה, עץ ופרח, מארב עכביש לזבוב תמים, נהר שוצף, גוף האדם, נפש מתלבטת ושפע היצירה האנושית בהגות, בדת, במדע, באמנות, בטכנולוגיה, במוסר בספורט ובשאר מעגלי החברה והתרבות. כל אחד מנושאים אלה יכול להיות מקור עניין ומשמעות לעשרות מעגלי חיים - והשעמום, לא ימצא לו מקום. אך לשם כך נדרשת המלאות של הפנים - לתת פשר ומשמעות וערך לכל שבחוץ וקשריו אל הפנים. זו המלאות שאליה אנו מתכוונים בכנסים שלנו, גם כאשר מולנו וסביבנו וגם נגדנו שפה משטיחה וממוסחרת, אנטי-תרבות של רייטינג, תוכניות ריאליטי הזויות, יוצרי טוויטר ותקשורת אס.אמ.אס.

ולפני סיום שתי השגות. האחת, ממש הסתייגות, כפי שכבר הבהירו קודמינו דוגמת חז"ל, אפלטון, אריסטו וסנקה: אין די בשפה או בכשירות הלשונית כדי לעשות ממך בן אדם. זה חשוב, זה אולי הכרחי, אך זה לא מספיק. כדי לחנך אנשים להתנהגות מוסרית ולמידות טובות אזרחיות נדרשת הכשרה נוספת, אחרת, שכוללת בעיקר דוגמה אישית, הקניית הרגלים ופיתוח האופי. וההשגה האחרת, שמעבר לכל השבחים לשפה כמסייעת בכינונם של חינוך ותרבות, אל לנו לשכוח לחלוק לה שבחים פשוט בגין מה שהיא – יפה ומלאכת מחשבת כשלעצמה. כוונתי בכך לשבח ממשפחת השבחים שאנו מעניקים ל"כדורגל היפה של ברצלונה", ל"מחול וירטואוזי", ל"ספר ענק", ל"סרט אדיר", לאוכל מעולה או למוזיקה נפלאה. לפעמים צריך לשבח את השפה פשוט כי היא יפה ולא בגלל ערך שימושי כלשהו. שהרי זה בדיוק ההקשר: לעיתים השפה עלובה ומכוערת, דלה ומרושלת, משובשת, מסורבלת, נפוחה, פומפוזית, מליצית, שמאלצית או בנאלית; אך יש והיא מופיעה לפנינו כיפה וכמשובחת, עשירה, מוקפדת, אלגנטית, בהירה, רהוטה, מדויקת, מקורית, יצירתית, מזוככת ואסתטית. ומזה אנו מתמלאים גם באושר ובנחת וגם בשפע משמעות ואמות מידה.

ולסיום ממש, אמירת שלום קצת אחרת, של משורר גדול ווירטואוז לשוני, שתרם הרבה "משהו בשביל מישהו"; דוד אבידן ב"תפילת הדרך", על כך שנכון לנו שניקח את גורלנו בידינו ובאמצעות לשוננו והכרעותינו נקבע את עצמנו כמקומו ומקורו של עולמנו:

תפילת הדרך / דוד אבידן

קרעתי בעצמי קריעה גדולה
והייתי לא עם ולא גולה
ולא מנחם ולא אם שכולה
ולא מקום
ואם עולמי אינו מקומי
אני מקומו של עולמי
ומשם קיומי ומכאן סיומי
שלומשלום

קרב המאסף של העברית המתחלנת

אני מבקש לחלוק אתכם דאגה מסוימת, דאגה תרבותית שמלווה אותי שנים רבות והיא הדאגה לחטיבה אחת בתוך השפה העברית: העברית המתחלנת.

עברית זאת היא אחת משלוש החטיבות המרכזיות הקיימות בעברית שלנו, ואלה הן השלוש: חטיבה אחת היא "לשון הקודש". אני לא יודע אם בימיו של ישעיהו בן אמוץ מישהו קנה בשוק חיטים בשפתו של הנביא, אבל זאת היא השפה שנשארה לנו מאותם ימים כפי שהיא נצורה בכ"ד הספרים. כמו כן, לא בטוח שהשפה של תלמידי החכמים ביבנה או באושה היא השפה שבה דיברו שם גם ברחוב, כמעט בטוח שלא, אבל זה מה שנשאר לנו מאותם ימים. גם איני יודע אם בימיו של הרמב"ם מישהו דיבר בשפה שבה הוא כתב, אותה עברית קלאסית נפלאה, אבל זה מה שנשאר לנו.

כל הלשונות הללו נשארו לנו תחת התגית הברורה והחד משמעית – "לשון הקודש". בלשון הקודש נשארה לנו גם שירת החולין של בני דורות העבר, זו שהפכה באלכימיה של השפה לשירת קודש. אני רוצה להדגים זאת ב"דבורה", שיר יפהפה וקצר של שלמה אבן גבירול. נסו לדמיין לעצמכם את רגע ההולדת של שיר זה. נער משורר שיושב על גדת הנהר בסרגוסה, ועל פניו חולפת דבורה מזמזמת, שמשמיעה את ה"דדד" ואת ה"זזז" כמו בשעה שהוא קורא קריאת שמע; או שהוא יושב בבית כנסת, ובשעה שהוא מקשיב לאומרי השמע המתיזים את ה"ז" באמרם "למען תזכרו" כדי שזה לא יישמע "למען תזכרו", או כשהם אומרים "שמע ישראל, השם אלוהים, השם אחדדד" וה"ד" מתארכת, הם נדמים לו לדבורים עמלניות. כך או כך, מכאן ואילך הדבורה והמתפללים נעשים למקשה אחת שחול קודש מעורבים בה יחד: "לאיטך דברי שירך דבורה, אשר קָרַית 'שמע' מפִּיך יקורא, מִיַּחַדְת ומארכת ב'אחד' ומתזת בזכר רם ונורא".

חטיבה זו מצויה כיום רק בספרים, אפילו לא בבית המדרש או בישיבה, היא צרורה ב"ארון הספרים היהודי".

ולצידה ישנה עברית אחרת, חדשה, העברית שחיה ופועלת היום והיא עצומה ומצוינת, ויש שנוטים כבר לקרוא לה "ישראלית". זאת איננה עברית דלה, זו עברית שיש לה אוצרות משלה וחשיבות משלה, אבל זאת שפה אחרת מן העברית העתיקה, שמעצם טבעה הינה כבר פוסט־מודרנית, שהרבה דברים מותרים בה, שהיא נקרעת מתוכה. זאת הנאה מיוחדת להקשיב לה, וכבר ישנם סופרים מצוינים שכותבים בה.

אבל הפעם אני רוצה להתמקד בחטיבת הביניים שבין שתי הקודמות, זו העברית המתחלנת. לדעת חוקרי ספרות חשובים, וביניהם גרשון שקד ז"ל, החטיבה הזאת היא ההישג הוודאי ביותר של השפה העברית ושל הספרות העברית במשך דורות רבים. השפה החתרנית הזאת מנהלת משא ומתן עם המקורות במטרה "זדונית" כדי להתעמת איתם ולערער על סמכותם. ברור שכשם שצעיר תל אביבי אינו יכול ליצור אותה בשל ריחוקו מהמקורות, כך גם בחור ישיבה לא

יוכל לכתוב בה בשל אי נכונותו לחתור מתחת לאמיתות חייו. את העברית היהודית הזאת יכול לכתוב רק אדם שרגלו האחת נטועה במקום אחד ורגלו השנייה כבר נמצאת במקום אחר. העברית הזו, עברית התחייה, צמחה מתוך הרומנטיקה האירופית. לעמים האירופיים היו כנסיות חרבות למחצה ושרידים של מבנים עתיקים שצוירו באור ירח או הונצחו במוזיקה רומנטית, ולנו היהודים הייתה הרומנטיקה של השפה.

"ירושת פליטה לנו השפה העבריה מכל מחמדנו מימי קדם", אמר פעם מנדלי מוכר ספרים "אותה השאיר השם למחיה, להחיות בה לעיתים מזומנות רוח בני עמנו ולהאיר תשוקתם". ומתוך הרחם של הרומנטיקה האירופית נולדה הלאומיות האירופית, ומתוך הלאומיות אירופית נולדה הלאומיות היהודית ונולדה הציונות, ואז כחלק או כצורך מהלאומיות, צמחה השפה העברית החדשה.

כך מתחוללת התפנית הדרמטית, שרוח חיים מעירה מתרדמתה את השפה הקלאסית, אבל הלאומיות הרומנטית נעשית עד מהרה לתנועה פוליטית אדירה, בעלת תשוקה עזה לחילוניות וגם השפה, ובייחוד השפה, נרתמת למהלך מודרני נועז זה.

מהלך חילון השפה מחולל פלאים: אנחנו משתמשים בשפה הקדושה כדי להגיד דברים שהם מחולנים לחלוטין. במהלך זה משתתפים יוצרים עבריים בעלי כישרונות עצומים, וראש לכולם ביאליק. לצורך הדגמה של ניקח לדוגמה את הפתיחה הנפלאה שלו לתרגום העברי של "דון קישוט".

"איש היה בעיר קטנה בגליל למנשא, קיכדה שמו, מזרע אצילים, אחד מאלה אשר כידון עתיק ימים להם ומגן ישן נושן וסוסה כושלת ברך עם זרזיר מותניים. והאיש כבן חמישים שנה". כשביאליק כותב כך, הוא רוצה שאנחנו השומעים נחבר טקסט זה לטקסט אחר שמוכר לנו, הוא רוצה שאנחנו נשמע את "איש היה בארץ עוץ, איוב שמו, והיה האיש ההוא תם וישר וירא אלוהים וסר מרע וייוולדו לו..."

ביאליק אומר לנו באופן סמוי: חברות וחברים יקרים, כשאתם מקשיבים לסיפור שלי על דון קישוט, תדעו לכם שכמו שאיוב לא היה ולא נברא, אלא משל היה, אבל הכאב של איוב, השאלות שאיוב מציב הן שאלות אמיתיות, כך אני רוצה שתקראו את המשל הדון קישוטי הזה. האיש הזה, דון קישוט, לא היה ולא נברא, אבל הדון קישוטיות היא אמיתית ואת המהלך הזה הוא יוצר על ידי כך שהוא מחבר את הלשון שהוא כותב בה ללשון הקלאסית המוכרת לנו מ"ארון הספרים היהודי" העתיק.

ביאליק "משדר" אלינו מתוך ידיעה ש"ספר הקודים" נמצא ברשותנו. או שמה ניקח דוגמה אחרת ממנו. כשהוא רוצה להשמיץ את מי שהייתה אהבתו, אירה יאן הציירת, שבתום הרומן ביניהם דרכיהם נפרדו, הוא כותב מכתב ליעקב כהן: "במחנה שכינה שלכם רובצת עתה אישה גדולה, אישה חשובה, אירה יאן שמה, ציירת היא ועסק לה עם המכחול והשפופרת".

"המכחול והשפופרת" הוא חלק מטרמינולוגיה משפטית תלמודית שעוסקת בשאלה מה ההבדל בין מעשה מגונה לאונס, ואת תיאור המגע ממשיילים חז"ל להחדרת המכחול לתוך שפופרת, כעין מבחנה, שבה היה מצוי הכחל לצביעת העיניים.

בניגוד לדון בן אמוץ, שהעברית שלו תהיה לימים גלויה ופשוטה וחד-משמעית ולא ניתנת לשום דרישה, אומר ביאליק על אהבתו לשעבר "ציירת היא ועסק לה עם המכחול והשפופרת"... ומניח לנו לדמיין את טיב מעשיה ומיתמם ושואל כביכול "וכי אמרתי עליה משהו רע? וכי השמצתי אותה?"

זה אתה יכול לעשות כשיש בידך, ביד הדובר וגם ביד השומע, תיבת תהודה תרבותית, ותיבת התהודה משתמשת בידע המוקדם שלנו שנקנה על ידי דורות ונשמר על ידי דורות. הדוגמה השלישית והיפה ביותר של ביאליק היא לדעתי מכתב שהוא כתב לפרופ' שמעון דובנוב. הוא הצטער שדובנוב לא מסר את ספריו לידי הוצאת "דביר" כדי שזו תפרסם, בנמקו זאת: "כל המו"לים בברלין סבבו אותי והם היו בין הסבים וגם סובבים בשם השם כי אמילם". כאן אנחנו מגיעים לפסוק בתהילים, שאנחנו אומרים אותו בהלל "סבוני כדבורים, דועכו כאש קוצים... בשם ה' כי אמילם".

אמילם בתהילים משמעותו למולל, ובא דובנוב והופך את המילה למולל, לאמילם, למו"ל, למוציא לאור, ואומר "כולם סבבו אותי בשם השם כי אמילם, כלומר להוציא את ספרי לאור". ביאליק לא יכול לשאת את החידוד המופלא הזה של דובנוב והוא משיב לו בחידוד תלת-שלבי בכותבו כך: "הפירוש שלך לפסוק הזה שבהלל הוא נפלא מאוד, כפתור ופרח. אך היזהר נא, היזהר והיזהר שאלה הסבים וגם סובבים אותך בשם השם כי תמילם, היזהר מהם שהם לא ימולו במחילה אותך ואת כבודך".

עכשיו ה"למולל" שהפך בפי דובנוב למו"ל, הופך ל"מילה" והוא אומר "תיזהר שהם המו"לים שהם ערלים, גויים, הם ימולו אותך".

ואז הוא אומר כך: "ידעתי את המו"לים ההם ואת שיחם, גם את דרכיהם בחנתי בימי שבתי המעטים בברלין והנה ראה זה בדקתי ומצאתי, רוב המו"לים האלה ערלים ורובא דרובא מולים ואינם פורעים".

במסיבות של ברית מילה, רובנו איננו רואים איך עושים את החיתוך, אז דעו לכם שבברית ישנם שלושה שלבים: שלב אחד זו המילה, השלב השני זו הפריעה, והשלב השלישי זו המציצה. ב"פריעה" הכוונה היא לפריעת העורלה, אבל, כידוע, לפרוע בעברית פירושו גם לפרוע חוב, וביאליק מזהיר את ידידו שהם לא ימולו אותו שרובם ככולם "מולים ואינם פורעים", כלומר, הם יוציאו לאור את ספרך, אבל כסף לא תקבל.

פרופ' זאב בן חיים, שיאריך ימים, שהיה מזכירו האישי של ביאליק בוועד הלשון סיפר לי באחד הימים, שביאליק המשיך ואמר בעניין זה עוד דבר, אך הדבר לא בא בכתובים מכיוון שהעורך מחק: "וגם אם פרע לא מיצה את דמיה". זאת אומרת שגם אם המו"ל יפרע את החוב – את כל הכסף לא תזכה לקבל ממנו.

אתם מבינים שזאת איכות אמנותית יוצאת מין הכלל שנוצרה מהתחלנותה של הלשון ומכך שביאליק העז לגייס את הקודש לטובת החול.

מי שניצל את חילון הלשון כעמדה פוליטית היו אנשי תנועת העבודה לדורותיהם. לא במקרה הם לא השתמשו להגדרת מעמדם במילים "מלאכה" או "בעלי מלאכה" אלא ב"עבודה" וב"עובדים", משום שבעברית עבודה זו עבודת ה', זו עבודת בית המקדש. כאשר אנחנו אומרים בעברית "על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים", הכוונה היא לא לעבודה בשדה, אלא מדובר בהקרבת קורבנות בבית המקדש.

לכן, כשברל כצלגוסון וא.ד. גורדון קראו לתנועתם "תנועת העבודה", הם רצו להעניק משמעות של קדושה לעצמם ולמעשיהם.

כשברל בחר שם לעמודי הספרות בעיתון "דבר" הוא לא קרא להם "תוספת ספרותית" אלא "מוסף ספרותי" זכר לקרבן מנחה בשבתות ובחגים; לאירועי מוזיקה קוראים "שחרית מוזיקלית" או "מנחה מוזיקלית", כדי שהוד הקדושה, הוד הדתיות, יועבר למעשה החילוני. הכנסת לא נקראת "בית שפתותיים" (כפי שקרא לה עגנון), ואף לא "בית הנבחרים" או

"מועצת העם", אלא קוראים לה כנסת, כדי שבתודעה שלנו המקום הזה, ה־120 איש האלה, יקבלו את הוד הקדושה של אנשי הכנסת הגדולה, אולי גם של כנסת ישראל.

כאשר בן גוריון החליט להקים משרד ממשלתי שיעסוק בענייני צבא, השם שנבחר לא היה "המשרד לענייני צבא", או "משרד המלחמה", או "משרד ההגנה", אלא הוא בחר לקרוא למשרד הזה "משרד הביטחון", כי במילה ביטחון טמונה ביודעין או שלא ביודעין כוונה דתית – הביטחון בה' יתברך.

ופה אנחנו מגיעים לסכנה הגדולה של תהליך החילון של השפה. אני רוצה להדגים את זה בשתי דוגמאות – האחת, במה שעשתה המשוררת והפזמונאית, מהטובות ביותר שעמדו לנו, נעמי שמר.

בימי מלחמת ההתשה, אחרי שנעמי שמר ביקרה בקו התעלה וראתה את המעוזים, אותם בונקרים צה"ליים שעל גבול מצרים, היא שוררה את "שבחי מעוז" שלה. ולא זו בלבד שלא הבחינה כי השלטון מנסה להעניק לקו מאזינו הישראלי הוד של קדושה אלוהית אלא גם "הוסיפה חטא על פשע" וכתבה "מעוז צור ישועתי, מבצר עיקש וקישח".

אתם מבינים שבתודעה שלנו, לשורת המבצרים שלא החזיקו מעמד, שקרסו, ניתן מעמד כוזב של קדושה.

וכאן אנחנו מגיעים לדוגמה נוספת, שבעיניי היא לא פחות קשה, למרות שהיא גאונית. שירו של חיים גורי, שיר יוצא מגדר הרגיל, המופיע בספרו "תנועה למגע", אומר כך:
אש ועצים ואבנים מפויחות כאלה,
מי ינוע בשדות האומללים האלה?

מי יאמר רקפת,
אני אומר שנית רקפת
ויבקש נחושת,
לא הרבה, חמש דקות נחושת
בדרכו אל גבריאלה,
בדרכו אל גבריאלה הנשרפת.

מי ינוח על הדרך,
מי ינוע כצללית על קו הרכס
כמלאך לא פגיע
כמלאך ממשיך ללכת
המבקש זהב לשארית הדרך,

תוך זמן מה הרחק מכאן
יתחיל הבכי.

לפני שנים, כאשר לימדתי את השיר ושאלתי את התלמידים שלי בתל-חי: "מה אומר לכם הביטוי 'אש ועצים'?", הם ידעו כמובן: "עקדה". הם ידעו, כי התנ"ך עדיין היה חלק מ"ארגז הכלים" שלנו. בהמשך שאלתי אותם: "מה אומר לכם 'מי ינוח? מי ינוע?' – והם לא ידעו את התשובה. אמרתי להם: זה לקוח מתפילת "ונתנה תוקף" של הימים הנוראים, שעל פי המסורת נכתבה בעקבות מעשה קידוש ה' של רבי אמנון ממגנצא בימי מסעי הצלב. ואז הם תמחו ושאלו, "הכיצד

גורי עשה שימוש בתפילה, הרי הוא לא דתי". הצעתי להם: "תרימו טלפון לגורי, הוא יענה לכם". הם התקשרו אליו והוא אכן אישר להם את דברי.

תראו, זו אמירתו של גורי – המהלך שלנו מתחיל בעקדה, ממשיך באשכנז של מסעי הצלב, ומגיע היום לכאן. זהו ביטוי המזהיר של רצף תרבותי המשתרע על פני דורות. אבל בטרם אמשיך בדברי ברצוני להעיר שביני לבניי אינני מאושר מן המשתמע פוליטית מהמהלך השירי הזה, המקבע בתודעתנו רציפות זו והרואה במצבנו גזירת גורל יהודית העומדת בצל מרטירולוגיה וקידוש ה'.

המשא ומתן הזה עם "ארון הספרים היהודי" הוא אכן זה שמעניק לעברית המתחלנת את עומקה, את יופייה, את ייחודה הקסום והוא גם זה שחושף אותה לסכנות תודעתיות לא מועטות בשל ניצול פוליטי שעשוי להיות למהלך זה, אבל דא עקא שהידלדלות המשא ומתן עם המקורות היהודיים הדתיים, ההתרחקות מעולם החוויה היהודית, יביא בסופו של דבר את קיצה של העברית המתחלנת.

אתן לכם דוגמה: באחד הימים ערכתי ספר לאחד מידידי, ובו הוא כתב בין השאר ש"הגיבור הסתכל בחברו כחמור בבני אדם". סימנתי סימן שאלה מעל ל"חמור" ושאלתי אותו: "למה השתמשת בחמור?". הוא השיב במשיכת כתפיים: "מה זה משנה? חמור? סוס? מצדי אתה יכול לבחור כל בהמה שתרצה".

אמרת לך: "תראה, הביטוי המקורי הוא 'כתרנגול בבני אדם'". הביטוי הזה נולד מסיבה כלשהי ולא נוצר יש מאין. סמוך ליום כיפור לוקח אדם מישראל תרנגול, אווז או בידו האחת ובידו השנייה אווז במחזור (ואגב, אם היום הייתם אומרים לצעירים או לצעירות ישראלים "מחזור", הדבר הראשון שהם יחשבו עליו לא יהיה מחזור תפילה...). ובכן, היהודי מסובב את התרנגול מסביב לראשו ואומר "בני אדם יושבי חושך וצלמוות, אסירי עוני וברזל" וכן הלאה. התרנגול האומלל, המרחף באוויר מסתכל בפסוקי התפילה, "כתרנגול בבני אדם" ואינו מבין שסופו של יום הכיף יהיה "קפד ראשו".

מכאן נוצר הביטוי "כתרנגול בבני אדם". הוא נוצר מתוך הוויית חיים, של חיים יהודיים מסוימים, שכבר אינם רלוונטיים למי שחדלו לקיים מצוות, והשאלה הגדולה שנותרת היא איך אפשר במציאות שכזו להשאיר בעינה את חיותה של השפה על שלל אוצרות דימוייה הקלאסיים. איך תוכל החברה הישראלית ההולכת ומתרחקת, מטעמים שונים, מתוך ההווייה הזאת, להמשיך לחוות את שפתם החד־פעמית של גדולי הסופרים העבריים.

מי שלא יהיה בן בית בעולם הזה שאני מדבר עליו, לא יוכל ליהנות לא ממנדלי מוכר ספרים ולא מברנר ולא מעגנון ולא מביאליק ולא מכל אדם אחר שכתב עברית בפרץ הזמנים המופלא הזה שנקרא "תקופת החילון".

הדאגה הזאת, אני חושב, צריכה להטריד כל אחד מאיתנו. פתרונות אין לי, אבל לדעתי, בחינוך או בלימוד או בהשכלה ובהקניית ידע או כפי שקוראים לזה היום – אוריינות, אפשר לפתור לפחות חלק מן הדברים.

**לשון קטנים, ספרות ילדים ופיתוח
היסוד האישי והתרבותי**

חזרה לעברית העשירה ולאמנות הסיפורית-חינוכית

בדבריי אתייחס לשלושה דברים: 1. העברית בשירים שלי – עברית מדוברת, עברית ספרותית, ומה שביניהם; 2. איך קראתי לשלושת בניי, כשהיו בני חמש, את "מאויב לאוהב" של עגנון; 3. על ספר נפלא שמדבר על לשונות של ילדים קטנים.

אתחיל דווקא בעגנון ובסיפור הנפלא "מאויב לאוהב", שאינו אלא עיבוד של המעשייה על הזאב ושלושת החזרזירים. החזרזיר הראשון בנה בית מקש והזאב הרס את הבית ובלע את החזרזיר. החזרזיר השני כבר בנה בית מכלונסאות ושוב בא הזאב, הרס את הבית ובלע את החזרזיר. ואז החזרזיר השלישי בנה בית גדול וחזק והזאב לא יכול היה נגדו, וככה ניצח החזרזיר השלישי.

עגנון לקח את המעשייה הזאת ויצר ממנה סיפור הרבה יותר טוב, וזה הסיפור על האדם ומלחמתו ברוח. המספר אומר על עצמו: "באתי בעיר וקצרה עליי נפשי, רציתי לגור במקום שיש אוויר טוב, אז עליתי למקום שנקרא תלפיות", שהיה אז בלתי מיושב. אבל באותו מקום מלך הרוחות וכל שריו ועבדיו שולטים שם, ורוחות עזים וקשים ועושים כל מה שליבם חפץ. בא לשם, ראה אותה הרוח, הפך את בגדיו והעיף את כובעו. ראה שהוא לא יכול להתנגד לו וחזר לעיר. אלא ששוב בא והקים אוהל, והרוח הרס את האוהל. בא ובנה לו צריף, והרוח הרס את הצריף. אחר כך הוא בנה בית קטן, והרוח הרס את הבית הקטן. בסוף הוא בנה בית גדול וחזק "ועמדה לי חוכמתי שהעמקתי את היסודות" ואז הרוח כבר לא יכול היה להיכנס פנימה. למחרת הוא בא וראה שהארץ שוממה ונטע עצים ואלה גדלו והוא ישב בצילם, ומי בא לבקר אותו לפעמים? ידידו הרוח.

אומר עגנון "והוא מביא לי ריחות טובים מהעמקים, וכיוון שהוא נוהג כבעל תשובה אני לא מזכיר לו עוונות ישנים".

אם תרצו, זה יכול להיות משל להתמודדות של אדם עם גורלו. אם תרצו, זה יכול להיות משל להתמודדות של אדם עם איתני הטבע. אם תרצו, זה יכול להיות משל יוצא מן הכלל ליחסינו ההיסטוריים והאפשריים גם עם מי שאנחנו קוראים להם אויבינו, הערבים.

את הסיפור הזה קראתי לכל אחד מילדיי כשהיה בן חמש. תשאלו, איך אפשר לקרוא לילד סיפור של עגנון? ובכן, החזקתי את הספר ופשוט תרגמתי אותו לעברית בת ימינו. אמרתי "היה איש אחד שגר בירושלים ולא היה לו נעים שם, הוא רצה לגור במקום שיש אוויר טוב, אז הוא בא למקום שנקרא תלפיות, אבל לא היה שם אף אחד ופתאום בא הרוח וכו' וכו'" וכך גמרתי את הסיפור.

אבל ילד רוצה את הסיפור עוד פעם, בפעם הבאה הורדתי משפט אחד שלי והוספתי משפט אחד של עגנון. אחרי עשרים קריאות קראתי עגנון נטו, וזה מה שהילדים, שלושתם, אהבו. את השפה העגנונית "נבהל הרוח ולא קמה בו עוד רוח", "מי זה מקיש על חלוני?" ועוד.

יהודה אטלס הוא סופר לילדים, מתרגם וחוקר ספרות ילדים.

אני מספר על כך, כי אפשר בדרך זו ללמד, לספר או לקרוא לילדים טקסטים קשים. בהתחלה לתרגם אותם לעברית עכשווית ולאט לאט להכניס את השפה המקורית של הכתוב. ומכאן לעניין העברית שבספריי. אני עורך מפגשים עם ילדים ומספר להם שכאשר הייתי ילד ספרים היו כתובים בעברית מאוד גבוהה ומליצית. בספר לילדים היה יכול להיות כתוב משפט בו הילד אומר לאמא שלו: "אמי, אנוכי חפץ לסעוד פת שחרית", אחר כך אני מבקש שיתרגמו את המשפט ובסוף מגיעים לפת שחרית, וכולם אומרים "לחם שחור".

זה לא מצחיק. אם ילדים חושבים היום שזה לחם שחור, קל מאוד להאשים ילדים ולהגיד: הם לא יודעים עברית, הם לא לומדים, לא אכפת להם" וכו'. אבל איך אדם לומד שפה? אתה לומד שפה מארבעה מקורות: מקריאה, מכתובה, משמיעה ומדיבור. אם בארבעת המקורות האלה לא מופיעות המילים "פת שחרית", איך יידע מהן ואיך יידע מילים נוספות?

אי אפשר ללמוד שפה מכך שהמורה כותבת על הלוח מילים קשות ומסבירה אותן. בדרך הזו אתה רואה ושוכח. שפה לומדים מארבעת המקורות שציינתי וכאן אני מגיע לזה שבעצם גם אנחנו, הסופרים שכותבים לילדים, אולי אשמים במה שאפשר לקרוא לו הידרדרות השפה. כשהתחלתי לכתוב לילדים העברית הייתה מאוד מליצית. אז התחוללה המהפכה או ההפיכה, בכך שהתחלנו לכתוב לילדים בשפה מדוברת, או כפי שהיום היא נקראת "דבורה". אם תסתכלו למשל בשירי יהודה אטלס, אז יש בהם גם שפה שכל ילד מכיר, יודע, חושב אותה, בלי אף מילה של 'בית מרקחת', כולל מילות סלנג קלות, כולל קיצורים "ת'יד" במקום "את היד", כולל שיבושי לשון כמו "אוטואים" "אבאים" "בשביל ש" ומילים כאלה.

תשאלו: מי הרשה לכם לעשות את זה לשפה העברית? אף אחד לא הרשה לנו. אנשים שעוסקים ביצירה לוקחים לעצמם רשות לפרוע חוקים קודמים, לעבור על איסורים קודמים, כדי להגיע למה שלהם נראה כאמת יותר עמוקה.

בסופו של דבר, מה שקרה הוא שהמהפכה שלנו הצליחה והיום הרבה מאוד מספרי הילדים כתובים בעברית קלה, שווה לכל נפש והילדים באמת יכולים לקלוט את זה. אבל אם מסתכלים בפרספקטיבה, נגדם נזק עצום לשפה העברית.

המסקנה שלי היא שאנחנו צריכים לחזור לשפה העברית. לא כדי לדבר יפה, אלא כדי שנוכל בכלל להתבטא, שנוכל לתקשר. עוני השפה הוא גם עוני המחשבה ומי שמדבר ב־300 מילה גם חושב ב־300 מילה.

אני עצמי חזרתי לכך ואני כותב היום בעברית לעילא ולעילא. נכון שלתוך כל המילים היפות, באה כל פעם מילה מהרחוב, כמו למשל במשפט "סיגריה זו אשר עישנת, היא פרי הרגל או סתם אוונטה?". יש כאן ערבוב חומרים וערבוב חומרים זה הומור, והומור זה סם החיים שלנו.

אני רוצה להראות לכם את הספר "לשוונות קטנים", שליקטו מיריק שניר ומרים רות ובו אפשר לראות איך ילדים קטנים מדברים. יש בו שלושה שערים, כאשר שער אחד מתייחס לילדים עד גיל שנתיים, שער שני מתייחס לילדים עד גיל שלוש והשלישי לילדים עד גיל ארבע.

ובכן, לחג האילנות הילדים קוראים "דובי שבט", למשחק הלוטו הם קוראים "לא טוב" ואם "אתה תיפול" אז "את תיפולה". הגדולים יותר יוצרים ריבוי של זכר ונקבה מתוך היקש הגיוני. הם מדברים על יונות, על נמלות, על מקלותיים, על ביצות ועל וופלאים.

רונה שרוצה פרוסת עוגה, מבקשת מאמא "תחתי לי תחתיכה", הממטרה שמתזה גשם של מים היא "מגשמה", והמכונת נעצרת כשיש אור אדום ב"ממזור". כשהשמש מתחילה לשקוע ולהיעלם היא "מתחרבת" ומה הגיוני יותר ממה שאומר עידו כשהוא לוחץ על הדק האקדח

צעצוע – "אני יורג אותך". כשהמורה שרה שיר על היורה, גלית בטוחה שהיא שרה על אקדח, וכשסבא הלך להתפלל בבית הכנסת, אמרה נעמי שהוא הלך ל"מתפלה".

הצירופים הנפלאים והשאלות הברוכות – "סבא אליגזר", "כיסא עם כתפיות", "פעוטנת לילה", "גשם גשם משמיים, כל היום טיפות אוזניים", "קיבלתי מכה במצח של הרגל", "אמא, תבשילי לי שבלולים", ולפרי הירוק שמורחים על הלחם, חושבת רעות שקוראים "אבוקדוב".

הנחש – נוחש, הקוץ – קוצה, ולמספריים הזעירות שבהם אמא גוזרת את הציפורניים קוראים מגזריים או גזורניים, ולאליאור יש שפיצורניים בידיים. כיבוי או אי כיבוי החשמל הוא נושא מאוד יצירתי. אחד מבקש "לעצום את המנורה" ויאיר מבקשת מהמטפלת "תשאירי את האור מודלק, כי אני רוצה לראות את החושך".

מגיל שלוש לארבע התחכום עולה. ספר בכריכת בד הוא "ספר עם חלוק", מכנסי קורדרוי הם "מכנסיים עם תעלות", ההפך מישן זה "יער", הילד לפעמים "מדחלל" בחליל וכשמירי "מוגפת" את המגפיים ואופיר רואה שהציפור "מחניפה", יצחק לא רוצה עכשיו אלא "מחר כך".

ההבדלים בין בנים לבנות הם נושא רב עניין שגורר הבחנות דקות – אליאור אומרת שלבנים יש "פיפי עם פיפי" ולבנות יש "פיפי בלי פיפי", אורן אומר "לפיפי שלי יש סנטר" ודני הבחין שלבנות יש "שני טוסיקים – אחד גדול ואחד קטן". והקלאסיקה – "אמא, תני לי עוד עוגיה אחת ודי, אבל שתים", וגם "אל תתקרב" אמר עמית החולה, "יש לי דבקת".

רעות ראתה את אמה מניקה את אחיה הקטן מהציצי והבינה שדי כיף לו לינוק מה"נוק", לציצי קוראים נוק. ופולקע, הלוא הוא כרע עוף, זה לדעת ליאור "בשר עם ידי". פח האשפה הוא כמובן "אשפח", אפשר גם מידע אישי – אם ילד "מוצא חן" אז ילדה "מוצא חנת", ובאותו שיר חנוכה "על המיסים ועל המפלגות, אשר חוללו המכבים".

בין קינת דוד לכינת דוד: ספרות ילדים טובה מעוגנת בתשתיות תרבות ובהתחדשות לשונית

ידיד שלי ישב עם חברים בבית קפה והם דיברו על השפה העברית ועל בורות הנוער. אחר כך הם פנו לאחת המלצריות ושאלו "תגידי, מה זה עגלון?", היא הסתכלה עליהם, ואמרה: "עגלון? עגל קטן". אמרו "לא נורא" ופנו למלצרית השנייה וגם היא אמרה: "עגלון – עגל קטן". פנו לשלישית והיא אמרה "עגלון, זה מי שנוהג בעגלות, כמו ליפא העגלון". "מאיפה את יודעת?" התפעלו, והיא אמרה "תואר שני בספרות".

מצד אחד, אתה אומר "בעצם למה שהם יידעו מה זה עגלון? כמה עגלונים מסתובבים היום ברחובותינו? אבל מצד שני, אם אתה לא יודע מה זה עגלון אז למה שתדע מה זה איכר? כי כמה איכרים מסתובבים בתל אביב? או מה זה יוגב, כורס או בולס?".

בהרבה ועידות ופאנלים שאני משתתף בהם, יש קינה גדולה לגבי קריאת הספרים בארץ. זה לא נכון. ילדים עדיין קוראים. עד כיתה ד' או עד גיל 10-11, הם קוראים ספרים והרבה. השאלה היא כמובן – איזה ספרים?

בעבר גדולי הסופרים בארץ, ביאליק, שלונסקי, אלתרמן ולאה גולדברג, כתבו לילדים ספרים נהדרים ובשפה מאוד גבוהה. ביאליק כתב "ויהי היום" או "הנער ביער", שזו שפה תנ"כית, ואילו לאה גולדברג ונתן אלתרמן כתבו את "מעשה ב' סופית" או "בחנוכה" עם המון הומור ונונסוס. מי שקורא את "מיקי מהו" של אברהם שלונסקי רואה כמה הומור יש בספרים האלה, אבל מי שקורא את "מיקי מהו" הוא לא ילד בן זמננו. כי ילד בן זמננו לא יכול לקרוא היום את "מיקי מהו", כמו שהוא לא יכול לקרוא את ספריו של מאפן, וכמו שהוא לא יכול לקרוא תנ"ך.

יש פער דורות בספרות הילדים שהוא כמעט בלתי ניתן לגישור. השפה שלנו בנויה על הרבה אסוציאציות ונכסי תרבות כמו תנ"ך, הגדה, משנה ותפילות, שנמצאים ברקע. אם אתה לא יודע את כל הדברים האלה לא תוכל ליהנות. כלומר, הלכו לאיבוד 150 שנה של השפה העברית הטובה, הגבוהה.

היו גם סופרי ילדים כמו מימה צ'רנוביץ', אנדה אמיר, פניה ברגשטיין, אפרים ומנחם תלמי וכו', אבל גם הם, למרות שכתבו על דברים מאוד פשוטים, עשו זאת בעברית טובה. נכונה גם העובדה שספרות הילדים בארץ, לפחות בשנות ה-40 וה-50, הייתה ספרות מגויסת, בענייני המדינה שבדרך, המאבק לעצמאות, זיכרון השואה, הקיבוץ. את הילדים הרדימו בשירי ערש כמו "בוערת הגורן בתל יוסף" וגם "מבית אלפא עולה עשן", או "קיבלו קיבלו הרי אפרים קורבן עברי חדש", מה שמאוד עזר לילד להירדם. ו"אבא הלך לעבודה" כי אבא היה פועל או שומר או חלוץ או כובש שממה, ובעיקר גיבור.

אז ב"חסמב"ה וילדי העיר העתיקה" נלחמנו בבריטים, "בשמונה בעקבות אחד" תפסנו מרגלים גרמנים, קלטנו בספרים עולים, קראנו על גבורת ילדי השואה, הקיבוץ כיכב בהמון ספרים. בקיצור, הכשירו אותנו להיות ילדים כמו הסיסמאות בתנועות הנוער – "דור אחרון לשעבוד

וראשון לגאולה". אבל עשו את זה לפחות בשפה עשירה, רהוטה, ולפי התוצאות בשנים הראשונות של המדינה – זה באמת עבד.

כשאנחנו מדברים על חשיבות ספרי הילדים, אין ויכוח שהם מרכיב חיוני בתחום הקניית השפה, הדמיון, ההומור והחשיבה המופשטת. הספר הוא האפשרות הכמעט יחידה של הילד לפגוש את השפה הגבוהה, הלא יומיומית, את משחקי המילים, את החרוזה, הקצב, המשקל, ולא פחות חשוב – להכיר עולמות אחרים, גם את המציאותיים וגם את הדמיוניים. לעוף על כנפי הדמיון כעובדה ולא כמליצה, ואני אפילו מעז לומר שעניין ההומור הוא, בין השאר, תולדה של קריאת ספרים. מי שקורא את ספרות הילדים האנגלית מבין את יסודותיו של ההומור הבריטי. הספר הוא גם המפגש הראשון של הילד עם עולם הערכים, עם אי השוויון, עם גזענות, עם יחס לאחר, אי צדק, עוני, שיתוף, חמלה. ופה, בשנים האחרונות, בניגוד לעבר, יש פחות ב"אנחנו" והתמקדות גדולה יותר ב"אני".

כשיהודה אטלס כתב את "והילד הזה הוא אני", זה היה חידוש מרענן, חכם, מקורי, אבל מאז קמו לו עשרות מחקים והמגמה הנוכחית בספרות הילדים היא התמקדות בילד. אין כבר כמעט ילדים רעים, הם פסו מן העולם. ילד תמיד צודק, תמיד צריך להבין אותו, כל מה שהוא עושה זה בסדר וכו'.

הילד הוא המרכז. ואם כך, אז מנסים להקל עליו, וגם בקריאת הספרים מפשטים את השפה. נמנעים ממילים חדשות ולא מוכרות, עושים כל מאמץ להציב את השפה בגובה העיניים של הילד, אבל מה לעשות שגובה העיניים של הילד הוא די נמוך.

כשאני נפגש עם ילדים, אחת השאלות היא "בכמה זמן אתה רושם ספר?" הפועל "לכתוב" כבר לא קיים. עוד מעט ישאלו "בכמה זמן אתה מסמס ספר?"

וכך, אחרי שהצלחנו לגדל פה דור שלא יכול לקרוא ביאליק, שלא לדבר על מאפו ושלוש עליכם, גם הוצאות הספרים מנסות לכוון את הסופרים להנמיך את השפה, ובכלל, רצוי פחות מילים ויותר ציורים. ולא שאני מזלזל בתפקיד האיורים או בחשיבותם, אבל הם עדיין משרתים את הסיפור ולא להפך.

אני נגד דלות השפה בספרי הילדים. אני לא מתבייש בעברית הגבוהה והנמלצת. הרבה פעמים אני כותב במשחקי מילים ובעברית גבוהה ולא חושב שהיתקלות של ילד במילה שהוא לא מכיר היא חטא. יסבירו לו והוא גם ישמח ללמוד משהו חדש.

לסיום, אני רוצה לספר סיפור אמיתי: לפני 15 שנה כתבתי סדרה תנ"כית בשם "חצי המנשה". עשיתי שם פארודיה על קינת דוד ומכיוון שזה עסק באוכל כתבתי: "הצלי ישראל על במותיך חלה – איך נפלו פירורים? אל תגידו בגט, אל תבשלו בחוצות אשקלון, פן תעשנה בנות פלישתים, פן תעשנה בנות הערלים". וזה הסתיים ב"צר לי עליך, אחי יהונתן, נפלאה אהבתך לי מאהבת נשנושים".

כשקראנו את התסריט, כל האנשים שהיו מעל גיל 40, כמו יהורם גאון ולאורה ריבלין, נורא צחקו, וכל האנשים בני ה-25 שהיה להם שם תפקיד, ישבו בפנים קפואות ושאלו: "מה מצחיק?" יהורם שאל: "תגידו, לא שמעתם על קינת דוד?", ואחד מהם ענה: "מה, כבר אז היו כינים?" זה בכלל לא מצחיק. זה סימפטום נורא, וזה מה שקורה היום בספרות הילדים הישראלית. אני מקווה שאולי עוד נצליח להתעשת ולהגיע למצב שבו הילדים יוכלו לקרוא תנ"ך ואפילו ליהנות ממנו.

ספרות ילדים: מתיבת אוצרות למרחבים של מחשבות, דמיון ויצירה

ספר דומה לתיבת אוצר או לקופסת הפתעות, שבה טמונה השפה והיא מהלכת קסם על הקורא, מעוררת השראה, סקרנות, מאתגרת ולפעמים אף מטרידה. הטקסט הספרותי מעורר את הדמיון אצל הילד הקורא וכפי שאמרה לי ילדה בגן ילדים לפני מספר ימים, "אני מעדיפה לדמיין" ועל כך עניתי לה, כמעט בלחש "בעצם גם אני".

הטקסט הספרותי הוא כמעין אריג. הוא הולך ונוצר, הולך ומתעצב בתהליך של שזירה מתמדת והקורא הולך לאיבוד בין המילים, מחפש את עצמו ואת הקשר שלו אל הטקסט. הטקסט הוא מרחב המחשבות של הילד הקורא והוא חווה אותו בריבוי אופנים – מפרש ומתרגם אותו לעולמו האישי.

ביסוד תפיסת עבודתי, גם כיוצרת וגם כמנהלת תוכנית ספרות ילדים בתוכנית קרב, אני מנסה לפתוח את שערי הספר לילד, להגיש את השפה כמרחב של עבודה, להוציא אותה ממקום מבצרה במגדל השן ולהפוך את השפה נגישה, זמינה, מעין שפת רחוב.

בתפיסת עבודתי אני רואה את הטקסט כמרחב של מחשבות, הרהורים ויצירה, כמקום שבו הילד יוצא למסע ספרותי. ואיך מזמינים את הילד למסע ספרותי? בספר האחרון שלי, "פנס, מצפן וילד", אמא מספרת לאייל סיפורים על מקומות רחוקים כשהם יושבים יחד, פעם על כיסא הנדנדה הישן ופעם במיטה, בין כרית ושמיכה, ופעם בבית שבנו יחד על עץ התות שבגינה. בזכות המילה הכתובה, בזכות האינטימיות שנוצרת ביניהם ובאמצעות השפה, אייל משתוקק לצאת למקומות האלו שבתוך הסיפורים. בין המילים ובין השורות דיברתי על הטקסט הספרותי כמקום שפותח צוהר לעולם, כמקום שיוצר מציאות חדשה.

בעבודתי בתוכנית קרב אני מגישה לילד הקורא את הטקסט בגובה העיניים. וכך כתב נחום גוטמן: "מעולם לא ראיתי גבולות – עד כאן הילד ומכאן המבוגר. מעולם לא חשבתי שאני ילד, גם לא בילדותי. אותן טביעות עין של בן 6 נשארו בי עד היום, לכן אינני כותב לילדים, אינני חכם מהם ואינני טיפש מהם".

בספרי הפעילות שאני יוצרת ומפתחת לבתי הספר, הילד הוא שותף של ידע, הוא מקבל שפה ובריבזמן יוצר שפה. השפה לא ניתנת מגבוה, היא מוגשת בגובה העיניים ולכן אינה קשה להשגה. היא נגישה, היא שמישה.

מספר דוגמאות לעבודות ילדים ולתוכניות שיצרנו בתוכנית קרב, בהן הילד יוצר את השפה בזמן קריאת הטקסט הספרותי: אתחיל בדוגמה מתוך "שפת רחוב", ספר פעילות שנוצר בשיתוף מוזיאון בית ראובן. הילד נחשף לשירה של לאה גולדברג "אני לבדי בבית" ומוזמן לקרוא את הטקסט ובאותו זמן ליצור את היצירה שלו. בעמוד אחר הילד מוזמן לאסוף מילים ועלים, ואף הילד הקורא מוזמן לכתוב לציודו של גיבור הסיפור.

כך למשל כתב ילד מלוד: "ליד גדר שקשור לעפיפון, עומד לו עץ אחד, ממש קטנטון, הוא תמיד לבד, מסתכל על האופק הכחול, לשם היה רוצה ללכת אך תקוע הוא בחול, עליו קיים קן ציפורים, הוא עצוב כשרואה את הציפורים עפות למרחקים, אך תקוע הוא בין בית לכבישים סואנים, הוא מדמיין את החיים קצת אחרים".

המילים מדברות בעד עצמן. הילד ליקט ואסף את המילים ותרגם אותן לעולמו האישי, לחוויה הפרטית שלו. המשפט החותם את השיר: "הוא מדמיין את החיים קצת אחרים", מרגש ואף מצמרר.

בעמוד אחר הילד מוזמן לקרוא את שירו של נתן זך "אני יושב על שפת הרחוב". הטקסט המילולי מתכתב עם יצירתו החזותית של דיוויד ריב, והילד הקורא מוזמן למלא את הדף ולהשלים את המראות שגיבור הסיפור והשיר רואים ברחוב.

שתי היצירות, הן החזותית והן המילולית, אינן יצירות לילדים במובן הרגיל של המילה, אך בחרנו להגיש לילדים טקסטים שיעוררו את סקרנותם ואף את האמפתיה שלהם.

בתחילת כל ספר פעילות ניתן מקום שבו הילד יוכל לצייר את הדיוקן שלו ולכתוב את שמו, וכך הילד מטביע את חותמו וניתנת לו הזכות לשים את עצמו במרכז היצירה.

בספר הפעילות "קופסת הצבעים שלי", שנעשה בשיתוף עם מוזיאון נחום גוטמן, הילד מוזמן להכיר את יצירתו המגוונת של גוטמן שמזמין את הילדים אל הסטודיו שלו – "בואו היכנסו לחדר העבודה שלי, אל הסטודיו ותגלו איך אני עובד". בעצם ההזמנה הזו נופלת המחיצה בין היוצר, שלכאורה מרוחק, לבין הילד הקורא.

בחרנו להציג לילדים מושגים ספרותיים שונים כגון מטאפורה, שמומחשת ומומחשת על ידי איוריו המופלאים של נחום גוטמן, והילד מוזמן ליצור את המטאפורות שלו ולצייר.

בעבודה "פנקס הילדות שלי מא' ועד ת'", שערכתי לכבוד שנת השפה העברית, יצרתי פנקס רישומים ושרבוטים. הפנקס נראה כמו מחברת של פעם עם עטיפה חומה ועליה מדבקה צבעונית, ובתוך הפנקס שזרתי סיפורי ילדות של הסופרים שכתבו והעניקו את היצירות שלהם במיוחד לפנקס, דוגמת יהודה אטלס, חני לבנה, לאה נאור ועוד. בין הסיפורים צצים ועולים דפים בעיצובים שונים, וכל דף הוא בגדר אות אחרת באל"ף-בי"ת. הילד קורא ומקשיב לסיפורים ואחר כך יוצא למסע האישי שלו. הסיפורים מעודדים ביטוי אישי, והילד מוזמן לצייר, לשרבט, לכתוב ולהדביק את סיפור הילדות שלו, וכמובן, להטביע את הדיוקן שלו. באות ב', למשל, ילדה כתבה: "הלכתי עם סבא וסבתא לבריכה, אני וסבא שיחקנו במים".

בסוף הפנקס החבאתי מעין ער של מילים, כשכל מילה היא בעצם מושג שקרוב לעולמו של הילד, והוא מוזמן להציץ בסוף הפנקס ולראות האם איזשהו נושא מתאים לו ולאמץ אותו.

פנקס ילדות אחר – "טיול מצויר בשבילי הילדות", נעשה בשיתוף עם מוזיאון הקומיקס בחולון, ובו הזמנו יוצרים ומאיירים ליצור את סיפור הילדות שלהם, על מנת לחשוף את הילדים ליצירה שהיא גם חזותית וגם מילולית, כשהטקסט המילולי מתכתב עם הטקסט החזותי וישנה איזו הרמוניה ביניהם.

או למשל, הפרויקט "ילדים מאיירים שירה", שבו כל שנה אנו בוחרים יוצר מרכזי בשירה העברית וחושפים את הילדים לשיריו. אחר כך הילדים לומדים טכניקות איור שונות ובסוף כל ילד בוחר את השיר שהוא הכי אהב ורוצה לאייר.

שנה אחת בחרנו את יצירותיה של לאה גולדברג, וביניהן השיר "אני לבדי בבית – אוטו עמד מול הבית, כלב עבר בכביש, אני לבדי בבית, בכל הבית אין איש, אני לבדי בבית, מביט בחלון על

הכביש". הבית החותם את השיר, אליו בחר הילד להתייחס: "הנה אוטו עומד מול הבית, על חלון מטייל לו זבוב, רק הוא ואני בבית, מתי כבר אמא תשוב?"

ילד מכיתה א' בהרצליה בחר לתאר מכל הטקסט המילולי אך ורק את הזבוב. זו אמירה מאוד חזקה של ילד, אמירה בוגרת, מצומצמת, כשהזבוב מבטא את מצב הביניים שהילד נמצא בו, בין הפנים לחוץ, בין הביחד ללבד. לעומתו, ילדה מיטבתה התייחסה באיור שלה לכל הפרטים שהופיעו בטקסט המילולי. שני איורים שונים באופיים ובפרשנותם לאותו שיר, וזה העניין. זו האמירה האישית של הילד. לגעת בשיר, לגעת במילה.

הילד הקורא יצא למסע ספרותי שבמהלכו אסף מילים ואת אלו אימץ ותרגם לעולמו האישי. כפי שאמר ילד באחד משיעורי תוכנית "סיפורתון" בקרב: "בעצם, כל הסיפורים האלה הם עליי".

ספרי־תמונה כמוזיאון ללא קירות: מענג את העין, מרומם את המחשבה, מעורר את הדמיון ומרחיב את הדעת

לפני כעשרים שנה הגיע לידיי ספר של המאייר היפני, מיטסו מאסו, בו הוא הציג, ללא מילים, מסע שערך ברחבי אירופה והביא עמו אוצרות תרבות, יצירות אמנות ועוד. ספר מאויר הנו שילוב של חומר ורוח, חשיבה ויצירתיות, שילוב אשר במיטבו מענג את העין ומרומם את המחשבה. הספר מזמן את המפגש האינטימי הראשון של הילד עם המסתורין של היופי ומאפשר לפתוח אין סוף דלתות. ברצוני להציע להתבונן בספרי התמונה כעל מרחב שיוצר מוזיאון ללא קירות, ושגלום בו פוטנציאל לימודי עשיר.

ספרי האמנות, כצורה מיוחדת של שכפול המוני, פרצו את גבולות המוזיאון הפיזי ויצרו את מוזיאון התרבות האנושית. יצירות מתקופות ומתרבויות שונות נפגשו לראשונה במרחב משותף. את הרעיון למוזיאון ללא קירות, הגה הסופר הצרפתי אנדרי מלרו, בשנות ה־50. מלרו טען כי הודות להתפתחות הצילום ואמצעי השכפול, אדם יכול לראות כל יצירת אמנות מכל מקום בעולם. את חשיבותו של המוזיאון הזה ראה מלרו בנגישותו לכל אחד ובמגע הבלתי אמצעי של האדם עם עולם האמנות.

באמצעות הספר "ווילי החולם" מאת אנתוני בראון, אדגים כיצד ספר תמונות בונה מוזיאון ללא קירות, בעבודה חינוכית עם ילדים. מן העמודים מהדהדות, בדרכים שונות, יצירות מתחומי האמנות הפלסטית, הקולנוע והמוסיקה. האזכור החזותי מעלה את מורכבות הספר ומאפשר סוגים שונים של אמירות בר־בזמן.

עמוד אחד, למשל, מאזכר באופן פארודי את הציור "חדר שינה בארל" של ואן גוך, כאשר מצד אחד מופיע העיבוד של אנתוני בראון ומצד שני היצירה של ואן גוך. יצירה נוספת שנמצאת בעמוד הזה היא "15 חמניות", גם היא של ואן גוך, וכאן עלי הכותרת הפכו לבננות, ואגב, זה הדבר הראשון שילדים מבחינים בו.

או בעמוד אחר שבו מופיעים הפסל "ונוס ממילו" מהתקופה ההלניסטית והיצירה "להשיג את הבלתי אפשרי" של האמן רנה מגריט. כמו בספרי האמנות של מלרו, גם כאן נפגשות לראשונה יצירות מתקופות ומתרבויות שונות, הן ארוגות אחת בשנייה ויוצרות טקסט חזותי חדש המפגיש עבר והווה.

זה מוזיאון הדמיון שאצר אנתוני בראון ועבור ילדים רבים הוא מוזיאון האמנות הראשון שבו יבקרו. באמצעות תיווך חינוכי יכול ביקור כזה להתרחב לחוויית למידה רבת־תרבותית. היצירות המאזכרות בספרים מזמנות יציאה אל מחוץ לדף, לטיולים דמיוניים, inferential works, רעיון שהגה אומברטו אקו, כדי לתאר את מסע הקורא בדרכו ליצירת משמעות. מזה שנים מובילים סטודנטים מסמינר הקיבוצים פרויקט ספרותי עם ילדים בגנים ובראשית בית ספר. הם יוצאים למסע ארוך בעקבות העולמות הגלומים בספרים, חווים ויוצרים אותם

ורד גינזבורג היא מרצה וחוקרת בתחום האיורים בספרות ילדים במכללת סמינר הקיבוצים.

מחדש. הילדים פוגשים את יצירות האמנות בשגרה המוכרת של קריאת סיפור. עבורם, יצירת אמנות הינה חלק ממגרש המשחקים.

זהו תהליך היווצרותו של פסיפס תרבותי וחברתי, כשהילדים מעלים אסוציאציות אישיות ומשוחחים ביניהם על התנסויות הקשורות בדימויים. כאן נוצר למשל, הקשר הראשון בין אלדד לבין צ'רלי צ'פלין, ומקשר זה ייוולד כעבור חודש סרט אילם בשחור-לבן, שאלדד יפיק עם ילדי הכיתה. או למשל, ילדי בית ספר 'מענית' מרמלה שפגשו לראשונה את היצירה "התמדת הזיכרון" של דאלי, ובהמשך יפיקו תערוכה בשם "השעונים הנוזלים" בהשראת השעונים שבתמונה.

וכן שתי יצירות של האמן ג'ורג' סרה, "המתרחצים באנייר" והתמונה "יום ראשון אחר הצהריים, על גדות העיר לה גראנד ג'ט". שתי התמונות שצוירו באותה תקופה, נמצאות בשני מקומות שונים בעולם – האחת בשיקגו והאחרת בלונדון, אבל ילדי גן חובה מסירים את חומות המוזיאון משני המוזיאונים ומפגישים מחדש את היצירות, תוך כדי התבוננות, משחק ויצירה. יום למחרת הם מחליטים שהם רוצים בעצמם ליצור בעקבות סרה ולהשתעשע כמו השעשועים שהמאירים יוצרים ביצירות.

זה חלק קטן מהתפקיד המרכזי שהחינוך יכול למלא בעידן שבו התרבות מרחפת על חולות נודדים. ספרי אמנות יוצרים, בעזרת המחנכים, חוויית למידה רבת-תרבותית מתמשכת, הודות לאינטראקציה החברתית, לקישורים התרבותיים ולעיבוד הקוגניטיבי והרגשי הנובעים מהחווייה ומחקר היצירה.

חזון המוזיאונים נטולי הקירות יכול לקבל תנופה בעידן האינטרנט במרחבים הוירטואליים, אם הילדים יסיירו במרחב זה עם מלווה שיש בו תשוקה לתרבות.

דיון:

המנחה שרה ב"ק: כאשר ילד רואה שאבא לא הולך לישון בלי שהוא קורא לפני כן ספר, או שקוראים לילד ספר מאז שהוא קטן, זה הבסיס הראשוני להטביע את אהבת הקריאה בגיל צעיר. אז אולי "הארי פוטר" נותן דחיפה או "יומנו של חנון", אבל זה פותח אחר כך צוהר לעולם שלם של ספרים.

אפרים סידון: הז'אנר של ספרות נעורים כמעט לא קיים. הוצאות הספרים לא מדפיסות הוצאות חדשות של ספרי ז'ול וורן, קארל מאי או שרלוק הולמס. מדי פעם יש התעוררות, כמו למשל עם ספרי "הארי פוטר" או "יומנו של חנון", אבל מדובר בגל בלבד.

בגיל 11-12 ילדים כבר רואים את עצמם כמבוגרים. יש להם כבר כרטיס אשראי והילדות בנות ה-12 מתלבשות כמו דוגמניות, ולכן הם נתפסים יותר לתרבות של המבוגרים ולא כל כך מתעניינים בספרות נוער.

ספרות הילדים, לעומת זאת, עדיין קיימת. היא זוכה לעידוד עצום וילדים עדיין קוראים, למרות הפיתויים העצומים. תנ"ך הוא היום המקצוע הכי שנוא בבתי ספר, ואם גדל פה דור שלא יודע תנ"ך, זה כבר כמעט הסוף מבחינה תרבותית. בספר שלי "תנ"ך בחרוזים" וגם ב"הגדה של פסח בחרוזים", שעשיתי עם דני קרמן, ניסיתי להחזיר את הילדים אל המקורות. כשיש להם מצד אחד את התנ"ך, ומצד שני את הספר שלי בחרוזים, לפחות הם יודעים מי זה שמשון, עגלון, אחאב ועוד.

השפה בספר שלי לא פשוטה. ברוב הספרים שלי, גם הלא חינוכיים, תמיד יש עברית גבוהה, כלומר, משחקי מילים. ב"בגדי המלך", לדוגמה, "מוציאים בגדים לאורג" וכל יום יש שם "ישיבת הנעלה". אין לי בעיה עם שפה גבוהה ועם משחקי מילים. הומור הוא כמעט הדרך היחידה שנותרה לנו כדי לחבב את הקריאה על ילדים קטנים. אני גם רוצה שילדים יתאמצו.

איריס ארגמן: ילדים לוקחים ספרים בספרייה, אבל זה תלוי מאוד בתיווך הקריאה. כשמגישים לילדים ספר מעניין ומרתק, הם קוראים אותו. העניין הוא באמת בהנגשת הספר. האם הילדים מקבלים ספרים נכונים וטובים.

במערכת החינוך, כשמורה מגיש ספר לילדים הדבר נעשה בקריאה דמומה בבוקר, כשכולם צריכים לקרוא בשקט, או כשהמורה נותנת ספר וצריך להגיש יומן קריאה. זו מטלה, והיא מתקשרת על פי רוב למשהו לא נעים. אבל אם המורה לוקחת ספר ומקריאה ממנו בקול נעים ומרתק ומקרבת את הילדים לספר, אף ילד לא נשאר אדיש. כולם מבקשים את הספר ומיד קוראים אותו. אני מאמינה בשפה גבוהה. גם כשילדים לא מבינים דבר, הם נהנים מהמצלול, מהשפה, מהמוזיקליות וגם מההומור. כמו לדוגמה "דודי שמחה" של ע. הלל, או "המפוזר מכפר אז"ר" שכתבה לאה גולדברג. ילדים נשבים אחר המילה ורוצים לשמוע את הטקסט שוב ושוב.

השפה בספרים נועדה לחדש, לרענן, להמציא שפה מחדש. בהקשר לכך אני רוצה להזכיר את מאיר שלו, שממציא שפה והילדים מתגלגלים מצחוק. "הקיתי קקאו, הזנבתי זנב ותראו ילדות, הירח יורח, אבא קופה לקפה", מתוך "רוני ונעמי והדב יעקב", או ב"קרמר החתול", כשהוא אומר "חתול ישנן", זה סוג של המצאה של שפה. כזו היא גם נורית זרחי שכותבת "צאי מן השינה שינונה, קומי התלבשי, איך? והשינה קשרה אותי ללילה בראשי".

אני רוצה להתייחס גם לנושא הפייסבוק, ששם אנחנו בבעיה. ילדים מבזבזים הרבה שעות ביום ברשת החברתית, שרובה היא מסרים מאוד קצרים, מאוד שטחיים. זה לא המקום לבטא את עצמך. הזמן שבו ילדים נמצאים שם, זה הזמן שבו אנחנו כשהיינו ילדים קראנו ספרים. אז נכון, ילדים קוראים כשנותנים להם את הטקסט הנכון, אבל אנחנו במלחמה מול המחשב. אני רואה את הבת שלי שלומדת לבגרות - יש לה אוזניות על האוזניים, היא מסמסת בר בזמן, כמה חלונות פתוחים במחשב, היא מצ'וטטת בפייסבוק ולומדת למתמטיקה. אז אם אפשר להסיט חלק מהזמן שמוקדש לפייסבוק למילה הכתובה, הרווחנו.

ורד גינזבורג: זהו מסע שתלוי מאוד במחנכים ובהורים בבית, אבל הוא בהחלט אפשרי וצריך להתעקש ולא לוותר. הטכנולוגיה נוכחת, לטוב ולרע, כבר בכיתה עצמה. זה יכול להיות באס.אמ.אס. בזמן השיעור, אבל זה גם יכול להיות שכאשר אנחנו חווים את יצירות האמנות, ותוך כדי שאני מדברת ומציינת את Google art project זה כבר על המסך של התלמידים. כלומר, אם כמורים ניקח את הטכנולוגיה למרחבים שמתאימים לנו, יכול לצאת מזה הרבה טוב. למשל בפרויקט הספרותי עם ילדי הגנים ובתי הספר. הילד שפגש את צ'רלי צ'פלין לראשונה כדי להפיק עליו סרט של קרוב לחמש דקות, קרא עליו חומר רב וצפה בסרטים שלו. בזכות הפרויקט הזה אני יכולה לחשוף את הסטודנטים וגם את הילדים, לגרסה המשוחזרת, אמנם, אבל הראשונה של עליסה בארץ הפלאות.

יהודה אטלס: אני לא כל כך אופטימי. אני לא חושב שילדים קוראים, ואם הם קוראים, אני לא משוכנע שהם קוראים את הדברים הנכונים. אני מתכוון לספרות טובה, ספרות מופת. ילדים לא קוראים אותה ולא מכירים אותה, ואני רוצה לבדוק למה. אנחנו חיים עכשיו בתקופה שבה אנו בגדר חברת המונים. כשלמדתי בבית ספר בכרמל, הייתה רק כיתה א' אחת, כיתה ב' אחת, כיתה ג' אחת וכו'. היום יש שמונה כיתות א', שמונה כיתות ב'. בתוך ההמון הזה ילדים מנסים להתבלט, שיידעו שהם בכלל קיימים. אם אתה קורא ספר, זה לא יביא לך מניות חברתיות. לקרוא ספר זו פעולה מופנמת בה אתה יושב עם עצמך. מי שקורא ספרים גם נחשב חנון או "חננה", בשפה של היום. אבל יש עוד משהו, וזה הרצון לסיפוקים מידיים. הילדים התרגלו היום שהכיף זה חזות הכל. קראת ספר - היה לך כיף? היית בהצגה - היה לך כיף? סליחה, אין עוד שאלות שאפשר לשאול? כמו, האם למדת מזה משהו? לקחת מזה משהו לחייה?

אם הכיף הוא חזות הכל, ילד קורא ספר ואם אחרי חצי העמוד הראשון זה לא מוצא חן בעיניו, אז הוא זורק את הספר. לא היה לו כיף. אני, לעומת זאת, זוכר את עצמי, כילד וכמבוגר, קורא ספר עד עמוד 80 ולא מבין מה אני קורא. אני זוכר שקראתי את הספר "מלכוד 22" ולא הצלחתי להבין מה הולך שם. כשהגעתי לעמוד 80 תפסתי שאני קורא ספר גאוני, חזרתי לעמוד הראשון ובא כשמן בעצמותיי.

ספרים זה לא כיף מידי, ולא סיפוקים מידיים. אתה נכנס לספר, אתה נכנס לעולם חדש, לסגנון חדש, לנוף חדש, לאנשים, למנטליות אחרת, למילים אחרות, למה שזה יהיה מיד כיף? העניין הזה של סיפוקים מידיים הורס, בין השאר, גם את הספרות. שואלים אותי: מה אפשר לעשות? אביא בפניכם עוד זיכרון ילדות מבית הספר היסודי. כשמורה היה חולה, הייתה נכנסת אלינו מורה מחליפה וקוראת לנו בהמשכים ספר שנקרא "עוזי

והמנגנים הצעירים". לא הייתה לי חוויית ילדות נפלאה יותר מהאזנה להקראה הזו והיינו מחכים לה כל פעם. לא מזמן מצאתי את הספר והוא לא ספר מי יודע מה. סתם ספר חינוכי. אבל החוויה הזאת, לשמוע ספר בהמשכים, הייתה אדירה. אז ההצעה שלי היא פחות תושב"ע, פחות חשבון, פחות היסטוריה, ולעומת זאת, שכל יום מורה תיכנס לכיתה ותקרא לילדים מתוך ספר. ובעניין הסלנג בספרים: אני כותב לילדים בסלנג קל, זאת אומרת משתמש בסלנג כשצריך אותו לצורך החרוז, לצורך הריצה של הטקסט, לצורך הזרימה הטבעית, אבל אף פעם לא מגזים בכך. מי שמגזים בשימוש בסלנג, פשוט מנסה להתחנף לקהל הקוראים שלו, מנסה לטפוח להם על הכתף, להגיד "אני מדבר כמוכם ואפילו עוד יותר מכם". אני גם לא משתמש בסלנג העכשווי, אלא בסלנג הנצחי שהשתמשו בו כשהייתי ילד ומשתמשים בו עד היום, כמו קוויץ' ושלוך. לעומת זאת, במגניב, מטריף, ראש טוב, על הפנים, שבז וחבל על הזמן – אני לא משתמש ולא אשתמש. המילה שהכי הרחקתי לכת אליה היא "דאווין" וגם על זה יש לי ייסורי מצפון כבר עשרים שנה. אני לא משתמש בכוונה בשפה הזאת. זו שפה שבחלקה היא שפה של עולם תחתון מעורבת בשפה שינקינאית ויש בה המון אלימות. "למה מי אתה?", "למה מי מת?", "מה קרה לך?", וכאלה. זו גם שפה זמנית, אופנתית. את המילים הללו ישכחו כעבור זמן מה. אבל אנחנו לא יושבים וחושבים כל הזמן מה הקהל שלנו רוצה לקרוא. אנחנו חושבים מה אנחנו רוצים לכתוב, בתקווה שעוד מישהו ירצה לקרוא את זה. כמה אנשים קוראים בשנה את עגנון שלא במסגרת לימודים? מדובר במספר זעום, אך האם זה הופך את עגנון לסופר פחות טוב? עגנון הוא הגאון הגדול ביותר שקם בארץ הזאת, וגם אם אף אחד לא יקרא אותו הוא יישאר גאון. ועוד דבר קטן על השפה העברית מפי פוצ'ו, הלא הוא ישראל ויסלר. כשבנו של ישראל היה קטן, בן חמש, הוא קרא לו פעם סיפור על מגיני מצדה, והיה כתוב שם שהם דרדרו אבנים גדולות על הרומאים. בהתחלה הוא שינה ואמר "גלגלו", אחר כך חשב ואמר "רגע, שהילד ילמד עברית", אז הוא אמר לו: "לא כתוב פה גלגלו, כתוב שהם דרדרו. אתה יודע מה זה דרדרו?" והילד ענה: "בטח שאני יודע, כולם יודעים". אז הוא שאל: "מה זה דרדרו?", והילד אמר: "נו, לדרדר לזנות".

**דיאלוגים עם פנים אנושיות:
חינוך, פסיכולוגיה, דיפלומטיה**

דיאלוג כבית יוצר לאנושיות

כאיש חינוך וכפילוסוף אינני יכול להתחיל בלי לתת לעצמי דין וחשבון לגבי נושא הכינוס שמתמקד בדיאלוג, ואפתח במספר ציטוטים:

הראשון, ממהטמה גנדי: "אם אינך מוצא את אלוהים באנשים שאתה פוגש בשגרת יומך, יהיה זה בזבוז זמן לנסות לחפשו במקומות אחרים". הלוואי והרבה אנשי דת היו מאמצים את הרעיון הזה.

השני ממרטין בובר: "על שלמותו של החינוך משפיעה רק שלמותו של המחנך, הווייתו השלמה שלא במתכוון. המחנך אינו צריך להיות גאון מוסרי כדי לחנך בעלי אופי, אבל צריך הוא להיות אדם חי, שלם, המביע את עוצמתו ישר לזולת. חיותו מקרינה עליהם ומשפיעה ביתר תוקף וטוהר, דווקא בשעה שאין עולה כלל על ליבו הרצון להשפיע עליהם... ועוד דבר נובע מכל זה, ההכרה שכאן, בתחום חינוך האופי, חינוך האדם בשלמותו, יש רק פתח אחד לנפש התלמיד, היינו, אמונו של זה. הדעת שיש אמת אנושית, האמת של ההווה האנושית, בספירת האמון. הרי במקום התנגדות לפעולת החינוך, בא מאורע מופלא – החניך מקבל את המחנך בתור איש ומרגיש שרשאי הוא ליתן אמון באדם זה. מרגיש הוא שאדם זה אינו עוסק עסק בו, אלא הוא נוטל חלק בחייו".

השלישי מפרידריך ניטשה: "רעים חיים אני צריך, ההולכים בעקבותיי כי רצונם ללכת בעקבות עצמם. רעים מבקש לו היוצר, ולא גוויות, ואף לא עדרים ואף לא מאמינים. היוצר מבקש את האחים ליצירה, את הכותבים ערכים חדשים על לוחות חדשים. אתם מאמיניי ואולם המאמינים כולם, במה נחשבים הם? טרם חיפשתם את עצמכם והנה מצאתם אותי. זו דרכם של המאמינים כולם, על כן כה מעטה חשיבותה של אמונה כלשהי. על כן אני מצווכם לאבד אותי ולמצוא את עצמכם, ורק לאחר שהתכחשתי מכולכם אשוב אליכם. אכן אחיי, בעיניי אחרות אהיה מחפש את אבודיי, אזי באהבה אחרת אהיה אוהב אתכם".

הרביעי מס. יזהר: "זו באמת הנקודה המכרעת, זכות היסוד של האדם להיות אדם נשאל, אדם בעל רצון ובעל הסכמה, ולא אדם הנידון דרך קבע להיות בלתי נשאל רק מפני שהוא קטן, או רק מפני שהוא מיעוט או רק מפני שהוא אישה". ובהקשר זה אפשר להיזכר באמירה של ג'ון לנן – "woman is the nigger of the world".

וציטוט חמישי ואחרון, מפאולו פריירה: "יש לקיים דו־שיח ביקורתי ומשחרר עם המדוכאים, בכל שלב משלבי מאבקם לשחרור וזהו תנאי קודם לכל פעולה. תוכן הדו־שיח עשוי, ואף חייב, להשתנות, על פי התנאים ההיסטוריים ורמת תפיסתם של המדוכאים את המציאות, אולם החלפת המונולוג, הסיסמאות והמנשרים בדו־שיח – פירושה ניסיון לשחרר את המדוכאים מאמצעי האילוף. בכל אחד משלבי שחרורם חייבים המדוכאים לראות עצמם בני אדם העושים למען ייעודם האונטולוגי וההיסטורי, להפוך לאנושיים יותר".

רופ' נמרוד אלוני הוא יו"ר כנס תל אביב לחינוך מתקדם וראש המכון לחינוך מתקדם במכללת סמינר הקיבוצים.

הטקסטים הללו הם מיבשות אחרות, מעולמות אחרים, מתקופות אחרות, והמכנה המשותף שלהם הוא אחד - תחושה, מחויבות, רגש ומחשבה הקשורים חזק לעמדה ההומניסטית. מהאמירות הללו עולה כי הדבר הכי חשוב, לפני המולדת ולפני הידע ולפני הברגרות ולפני אלוהים ולפני כל דבר אחר, זה האושר הגדול לראות אנושיות צומחת, ובמיוחד של אלה שנאלצו להתגבר על מכשלות רבות, פנימיות וחברתיות, כדי להצמיח את אנושיותם. לראות אנשים מגשימים את עצמם ומגיעים לשיא תפארתם - אין דבר שהוא חשוב יותר מכך.

ובמובן השוללני והביקורתי, המשותף לכל הדוברים שמהם ציטטתי, הוא תחושת המיאוס מהגישה הסמכותנית בחינוך, מהגישה הפונקציונלית והתוצרית בחינוך; זה הרצון לאפשר לאחרים, קודם כל, להיות בני אדם במובן המלא של המילה.

וכבית יוצר, ככור מצרף לאנושיות - דיאלוג הוא צורת השיח הטובה ביותר. אפשר להשוות זאת לחילזון או לצב, שבשעה שאין להם תחושת ביטחון הם סגורים בשריון שלהם ומרגע שיש להם ביטחון הם מגיחים ויוצאים אל העולם הפתוח. את זה החינוך המשמעותי מבקש לעשות, לגעת בצדדים היותר משמעותיים של האדם, להגיע מעבר ל"חבילות" הידע. לגעת במחוזות הנפש.

כמו שאמר אפלטון ואריסטו - חינוך, בסופו של דבר, נועד לגרום לאנשים להתאהב במה שראוי להיות נאהב. ורק, כפי שאמר מונטיין, אם זהו קשר של משמעות, של אהבה, הוא הופך משמעותי ונמשך לאורך כל החיים.

דיאלוג אינו התנצחות צעקנית או ויכוח שבו כל אחד מנסה להכניע את השני, לא דיבור סמכותני וגם לא דרך הוראה רגילה שבה המורה מעביר לתלמיד "חבילות ידע" כשאחר כך, במבחן, התלמיד שופך את הידע הזה. דיאלוג הוא גם לא דיבור פונקציונלי, טכני, ביצועי. דיאלוג הוא קודם כל דיבור מתוך כבוד לאנושיות של האחר ולאישיותו הייחודית. דיאלוג הוא שיג ושיח שבו הדוברים מחליפים רעיונות וצומחים יחד. נקודת המוצא היא של אמון ופתיחות הדדית ונקודת הסיום היא לא שום דבר קונקרטי מעבר לשיחה עצמה.

אם אני צריך להגדיר דיאלוג בחינוך, הרי שמדובר בשיחה שהמעורבים בה מנכיחים את עצמם ומתעניינים בזולתם, הן מבחינת אנושיותם המשותפת והן מבחינת אישיותם הייחודית. ויחד, תוך הסתמכות על אמון, כבוד, פתיחות וקשב הדדיים, הם מתקדמים להבנה טובה ומקפת יותר של עצמם, של זולתם ושל הקשרי החיים המשותפים להם.

זו מחויבות מוסרית גדולה לגעת באדם בשלמותו, לנסות להגיע למכנים משותפים בלי לרדד את העומק התרבותי, וגם לשמר את הייחוד.

חשוב לדעת שלאורך ההיסטוריה התייחסו הוגי דעות רבים לנושא הדיאלוג בחינוך. אם זה בעת העתיקה כמו למשל סוקרטס, קונפוציוס וחכמי התלמוד, שעסקו באינטלקט אבל גם בעיצוב השלם של האישיות המוסרית; אם זה בדיאלוג האקזיסטנציאליסטי, דוגמת ניטשה ובובר ואם זה בהתמקדות בדאגה, באכפתיות, באהבה, בהומאניות של יאנוש קורצ'אק, של נל נודינגס, של קרל רוג'רס ושל עמנואל לוינס. ויש סוג של דיאלוג, הרווח בעיקר במקצועות ההומניסטיים של ההיסטוריה ולימודי התרבות, הספרות והשירה, שכתב עליהם האנס גיאורג גאדמר: דיאלוג שמתקיים בו מיזוג של אופקים בין-אישיים ובין-תרבותיים. יש דיאלוגים ייחודיים שהולמים את התרבות הדמוקרטית, החינוך לשלום וההתקשרות הרמונית והמכבדת עם הטבע. אולי אפשר לבנות פרדיגמה חדשה של חינוך הומניסטי שמתבסס על ריבוי דיאלוגים מעצימים. שווה לנסות.

דיאלוג בחינוך: שוויון, כבוד הדדי, הכרה בשונות, כבוד להגשמה העצמית, והרבה מגע בלתי אמצעי של עיניים, חיוך וקבלה

הפילוסוף ניטשה כיוון אל דיאלוג חינוכי שמעצים את היכולת של האדם לעצב את דמותו ולהנהיג את חייו בצורה אותנטית ויצירתית. הדיאלוג אצל הוגים אחרים, דוגמת קורצ'אק, פריירה ובובר, הוא שיחה המונחית על ידי עקרונות של שוויון, צדק וחמלה. שיחה כזאת היא בסיס ופרקטיקה של העצמה, שתוביל להגשמת הפוטנציאל. העצמה אישית יוצרת מאגר של פוטנציאל, של העצמה קהילתית.

אביא כאן כמה דוגמאות שבהן דיאלוגים באים לידי ביטוי. כך למשל, בבית הספר שלי יזמנו פרויקט של שפות ותרבויות, בו בנינו דיאלוג בין העברית והערבית שפתח את הילדים להתקרב לשתי השפות. כאשר נתנו כבוד גם לשפה שלהם וגם לשפה של האחר, לעברית, התלמידים ראו את עצמם שותפים.

בבית הספר שלי יש מורות יהודיות, נוצריות ומוסלמיות. המורות היהודיות אמנם לא ידעו ערבית, אבל זה לא היה כל כך חשוב בעיניי, יותר חשוב היה היחס שלהן לערבים ולנושא הדו-קיום. וכך, מבלי שידעו מילה בערבית, המורות היהודיות התחילו לעבוד כשהעוזרת או הסייעת מתרגמת עבורן. נוצר חיבור ואחרי תקופה לא ארוכה הן התחילו לדבר בערבית. מה שעבד כאן זו השפה האנושית של המגע, של העיניים, של החיוך ושל הקבלה.

בכך בא לידי ביטוי העיקרון שדיאלוג מבוסס על שוויון, כבוד הדדי, הכרה בשונות של האדם, מתן כבוד ליקום שלו, להגשמה העצמית שלו. אם במפגש אנחנו פוגעים באחר אנחנו סוגרים את כל האפשרויות להגיע אליו.

בנושא זה של כבוד לאדם, יש לי דוגמה מאבא שלי, שהיה תובע בבית משפט. יום אחד הוא הגיע לבית המשפט בצפון ושמע עברייין ותיק שעמד לפני חבורת עבריינים שבאו לתמוך בו, ואמר להם: "היום תראו מה יקרה לשופט ולתובע ולכל בית המשפט. אני הופך היום את בית המשפט". אבא שלי שמע את הדברים וחשב "איזו מבוכה, איזה פחד", אבל בכל זאת הוא התקרב לאיש, הושיט לו יד ואמר "אני התובע". העברייין לא הושיט יד ואבי המשיך: "אני רוצה שתכיר אותי, אני רוצה להציג את עצמי ולהכיר אותך. קראתי חומר עליך ונראה לי שאתה אדם שהולך רק לבית המשפט העליון, או לבית משפט מחוזי, ולכן זה כבוד גדול עבורנו שאתה בא לבית משפט השלום. כל הלילה חלמתי שזו הזדמנות חיי ללמוד איך לנהל משפט עם איש מוכר וגדול כמוך".

העברייין הזה התחיל להתרכך ושאל: "מה אתה רוצה ממני?", אמר לו אבא שלי: "אני רוצה שהיום, במשפט, תיתן לי הזדמנות לנהל את המשפט בצורה מכובדת, חוקית, מסודרת". אמר לו העברייין "בסדר, אני נותן לך, וחאלס, אני עושה מה שאתה רוצה ונקיים את המשפט בצורה נכונה". אמר לו אבא שלי: "אבל שמעתי אותך, וזה לא מתאים לרמה ולמעמד שלך, שאתה מאיים

ד"ר ריחאב עבד אלחלים היא מנהלת המרכז החינוכי "יהלום" ומרצה במכללת אורנים.

על השופט ועל התובע ועל בית המשפט". אז הוא אמר לו: "מבטיח לך שלא אעשה את זה". ובאמת, המשפט התנהל בצורה מכובדת, העבריין קיבל עונש מאסר כבד, ובסוף יום העבודה אבא שלי נסע באופן מיוחד לתחנת המשטרה כדי לראות אותו והם לחצו ידיים. זו דוגמה לכך שגם במצב קשה, ברגע שאנחנו מדברים אל האדם מתוך כבוד, אנחנו משיגים את המטרה.

דוגמה נוספת לחשיבותו הרבה של דיאלוג קשורה לריב בין שתי חמולות בדואיות בכפר שלי, ריב שנמשך עשרים שנה. כאשר באתי מנצרת לכפר, חמי שמע שאני מדברת עם השיח' הבדואי, אז הוא אמר לי: "איך את מדברת איתו?" אמרתי לו: "הוא דווקא אומר עליך דברים טובים, מחמיא לך, מעריך אותך ואומר שאתה המוכתרת". גם עם אותו שיח' התנהלתי בדרך דומה. הוא אמר לי "חבל שבאת מהמשפחה הזו, רק בעלך הוא טוב, המוכתרת הזה לא טוב, לא בסדר". ואני אמרתי לו: "דווקא חמי אומר עליך דברים טובים". בדרך זו של דיאלוגים מתמשכים הצלחנו לקרב לבבות ולעשות פיוס במקום האלימות והשנאה, והם הפכו למשפחה אחת.

כך גם לגבי קריית החינוך, שדרך הדיאלוג הצלחתי להביא לאישור בנייתה. כאשר פניתי למשרד החינוך לא באתי מתוך תלונה שאני מקופחת ואין לי ולא נתנו לי, אלא דיברתי על מה שמגיע לילדים האלה, שמגיע להם חינוך טוב, וכך הצלחתי לשכנע את משרד החינוך. באותה דרך פעלתי גם מול ההורים והמועצה, בדיאלוג של העצמת האנושיות, העצמת מקומו של האדם, וכך הגענו לקריית חינוך מפוארת שזכתה בכל הפרסים.

יהודים, מוסלמים, נוצרים ומגוון עולים חדשים במרחב חינוכי-יפואי: אתוס דיאלוגי ורב-תרבותי בבית הספר "חשמונאים"

בכל בית ספר צריכה להיות הכרה בדיאלוג בין שונים כערך מוביל וכבסיס לקיום חברי, וגם כערך שמאפשר בנייה של אתוס משותף. השאלה המאתגרת היא איך יוצרים את הדיאלוג הזה ובבסיס התשובה לכך עומדים שני עקרונות.

העיקרון הראשון הוא שצריכה להיעשות עבודה דיאלוגית מתמשכת עם מנהלי בית הספר ועם הצוות. העיקרון השני הוא שצריך להחליט שדיאלוג אנושי הוא אכן מטרה ראויה ולהשקיע בכך.

אספר על בית הספר 'החשמונאים' שניהלתי ביפו, שבו ניסיתי ליישם את העקרונות הללו. זהו בית ספר יסודי ממלכתי יהודי, שנמצא בשכונת יפו ג' ביפו, ואוכלוסייתו מגוונת – יש בו ילדים ישראלים ותיקים, ילדים יהודים עולים חדשים מחבר העמים ומאתיופיה, ילדים לא יהודים שהגיעו ממדינות חבר העמים, ערבים נוצרים וערבים מוסלמים. באמת, מגוון מאוד רחב. בית הספר זכה בפרס החינוך על טיפוח וקידום דיאלוג רב-תרבותי, לצד שיפור מתמיד בהישגים לימודיים. אני הגעתי לנהל אותו לפני כעשר שנים, בגיל 29, ובמידה מסוימת גדלתי עם בית הספר.

כשהגעתי זיהינו קשיים ברמת ההישגים, בדימוי נמוך בקהילה, בתחושת המסוגלות של הצוות, בבעיות לגבי השפה, וכן בכך שלא דיברו על דיאלוג. זו הייתה תחילת שנות האלפיים והיה חשש לגעת בנושא של יחסי יהודים-ערבים ביפו. יחד עם הצוות המוביל קיבלנו החלטה אמיצה, לשים את נושא השפה במרכז ולטפל במצב של חוסר תקשורת והיעדר שיח. התחלתי עם הצוות, והמצב שם היה מאוד כאוטי. היו מורים שכעסו על הורים ערבים ששלחו את הילדים שלהם לבית ספר יהודי, ולעומתם מורים שאמרו "כולם שווים, אני נכנס לכיתה וכולם ילדיי, כולם אותו דבר". בהקשר הזה הייתה מידה מסוימת של רידוד התרבות.

פעלנו בשלושה מישורים: 1. צירפנו את ההורים למעגל השיח, דבר שלא היה מובן מאליו ביפו; 2. יצרנו מרחבים איכותיים וקבענו מדדי מצוינות בכל תחום; 3. עסקנו בפיתוח מקצועי של המורים בתחום השפה ובתחום הנפש. עסקנו בדיאלוג רב-תרבותי ובנושאים נוספים כאשר המטרה הייתה לנסות להבין את האחר מהמקום שלו.

אציין שתי דוגמאות: האחת היא מהכיתה שבה ניסינו ליישם למידה שמשמשת בדיאלוג ומאפשרת לילדים לפתח אסטרטגיה של פתרון בעיות באמצעות הקשבה ושיח דיבור. כחלק מההשקעה בדיאלוג, החלטנו לייעד שעה שבועית להוראת הנושא בכל כיתה. בהתחלה נלמדו כלים בסיסיים ובהמשך הצלחנו ליצור איזשהו מרחב שילדים יכלו לבוא ולומר מה הם מרגישים. בעצם תרגלנו הקשבה לדברים שאנחנו לא מסכימים איתם.

כך, למשל, יכול ילד ערבי לבוא ולומר "לא נוח לי לעמוד בטקס יום הזיכרון לחללי צה"ל". זו יכולה להיות אמירה מורכבת למבוגרים, אבל הילד העלה אותה באופן חופשי ובדיון הסביר למה הוא מרגיש כך, וילדים אחרים הגיבו על הדברים. חלק הסכימו, אבל הרוב לא הסכימו ואמרו למה לדעתם הוא כן צריך לעמוד.

בסופו של דיון התקבלה הסכמה שהייתה מקובלת על כל הצדדים, לפיה לילד עדיין קשה לעמוד בצפירה של יום הזיכרון לחללי צה"ל, אבל מתוך הבנה ומודעות לתחושות של החברים הוא לא יעשה את זה באופן מופגז, אלא יבקש מהמורה רשות להישאר בחדר המורים, רחוק מעיני חבריו, כדי לצמצם את הפגיעה בהם.

היו נושאים נוספים, כמו למשל האם מותר לדבר בשפה שלא מבינים אותה בכיתה, כגון רוסית, אמהרית או ערבית? האם ערבים צריכים להתחפש בפורים? האם תלמידים צריכים להתחשב בחבריהם שצמים בראמדאן? ועוד.

דוגמה נוספת שאני רוצה להרחיב עליה מתייחסת למפגש שהיה לי עם אחד ההורים, במסגרת עבודה על לוח השנה, כשרצינו לשלב זה לצד זה סמלים ולהציב בכניסה לבית הספר חנוכייה, עץ אשוח וכבשה. מאחר שידעתי שזה מעשה נועז, שוחחתי על כך בעוד מועד עם יו"ר ועד ההורים, שהביע זעזוע מהרעיון. הוא אמר לי: "אני יכול להבין את הצורך של בית הספר להתייחס לחגים בכיתה, לברך את התלמידים הנוצרים והמוסלמים, אבל עד כאן".

עניתי לו שאני מאוד מעריכה את זה שהוא מוצא מקום להתייחס לחגים אחרים של התלמידים בכיתה, אבל אני לא מבינה למה האקט הוויזואלי כל כך מאיים עליו. הוא ענה לי שזה בית ספר יהודי וליהודים ביפו אין אלטרנטיבה אחרת אלא לבוא לבית הספר, בעוד שלערבים יש אפשרויות נוספות. אמרתי שגם אני רואה בבית הספר יהודי וחשוב לי לשמור על הצביון היהודי שלו, אבל דווקא כמנהלת של בית ספר יהודי, שיש בו תלמידים מוסלמים ונוצרים, חשוב לי לתת ביטוי ונראות גם לתרבות שלהם. ביקשתי ממנו שנחשוב על הדברים, וניפגש בעוד יומיים. סופו של סיפור הוא שבתשע השנים האחרונות הסמלים מוצבים מידי חודש כסלו, הרי הוא דצמבר, בלוח הגרגוריאני, בכניסה לבית הספר.

בחרתי לספר דווקא את הסיפור הזה משום שהוא יכול להמחיש את האתגרים שעומדים בפני מי שנכנס לדיאלוג ואת העובדה שדיאלוג הוא תהליך גם קוגניטיבי וגם רגשי.

שיח רציונלי - מושכל, אוטונומי וביקורת - כתנאי יסוד לדמוקרטיה מתפקדת

במאה ה־17 התחיל להתפתח הרעיון כי שלטון צריך לייצג את כולנו, וכי עליו להתייחס לכולנו כסובייקטים ולא כאל מי שצריכים להיות תחת כפייה ומרות. אחד הפילוסופים שניסו לראות את האתגר שבכך היה ברוך שפינוזה, שאמר כי אכן כך השלטון צריך להיות בנוי, שזה הבסיס של הדמוקרטיה המודרנית, אבל כדי שזה יצליח אנחנו צריכים להגיע למצב שבו האזרח יוכל לקחת אחריות אמיתית על דעותיו.

בשפתו של שפינוזה מדובר במעבר מדימויים, שבאים יותר מהדמיון והם מבולבלים יחסית, למושגים יותר ברורים. בלשון שיותר מותאמת לכנס הזה, הייתי אומר שככל שהשפה שבה אנחנו חושבים תהיה פחות בהירה ויותר מוזנת מאמונות לא־רציונליות, כך יפחת הסיכוי של הדמוקרטיה לשרוד. כי מה שיקרה הוא שנעשה את הבחירות שלנו לא מתוך הבנה רחבה של המציאות, אלא מתוך אימפולסים.

מאז שפינוזה הדבר הזה נהיה הרבה יותר מסובך, שכן מי שרצה אז להצביע באמסטרדם, למשל, היה צריך רק לדעת מה המבנה הפוליטי של הולנד והאזור שסביבה, ויכול היה לגבש דעה על מה שקורה. לעומת זאת היום אנחנו חיים בעידן שבו אזרח שאומר "אני לא יודע איפה זה ואזיריסטן וגם לא חשוב לי מה קורה שם", יתקשה לגבש דעה רלוונטית ומנומקת על שאלות שעליהן ייאלץ להצביע. זאת מכיוון שואזריסטן זה תחום הגבול בין פקיסטן לאפגניסטן, והוא היום המקום שבו צומח הטרור הכי רדיקלי בעולם, שהחלטות רבות שמתקבלות בכל מיני מקומות ישפיעו על מה שיקרה שם.

בספרה החשוב והמאוד מדכא, *the age of American unreason*, סוזן ג'קובי מביאה אוסף של נתונים מבהילים: 70 אחוז מאזרחי ארה"ב לא יכולים למצוא את עיראק על המפה, 70 אחוז מאזרחי ארה"ב חושבים שאתה לא צריך להיות מסוגל למצוא את עיראק על המפה כדי שתהיה לך דעה על זה. כלומר, 70 אחוז לא יודעים ו־70 אחוז חושבים שזה לא חשוב לדעת. יותר מ־50 אחוז, תלוי איפה, מהאנשים במדינות מוסלמיות חושבים ובטוחים שאירועי ה־11 בספטמבר הם פרי פועלם של המוסד וה־CIA. יותר מ־30 אחוז מאזרחי ארה"ב מאמינים שג'ורג בוש היה מעורב באירועי ה־11 בספטמבר. 26 אחוז מאזרחי גרמניה חושבים כך. עכשיו תחשבו מה זה גורם למערכת השיקולים, כשהאנשים הללו מגבשים דעות פוליטיות ומצביעים.

לצערי הרב, מצבנו כאן לא יותר טוב. יותר מ־90 אחוז מאזרחי מדינת ישראל לא יודעים מהי יוזמת השלום של הליגה הערבית. נעשו ניסיונות להחדיר את זה לתודעה, אבל אנשים עדיין לא יודעים. אני מלמד בחוג לפסיכולוגיה באוניברסיטת תל אביב, מה שאומר שבגלל המיון האיום, הסטודנטים שאני פוגש הם בעלי אינטליגנציה גבוהה ובכל זאת רובם לא יודעים את זה. בסופו של דבר, ככה אנחנו מגבשים את הדעות הפוליטיות שלנו וככה עלול אותו רעיון בסיסי

רופ' קרלו שטרנר הוא מרצה בחוג לפסיכולוגיה באוניברסיטת תל אביב.

של הדמוקרטיה - שלפיו אין אדם שהוא לא סובייקט, אין אדם שלא יקבע את גורלו בדיאלוגים האחרים - לרדת לטמיון.

נקראתי בכמה הזדמנויות ליעץ לקמפיינים פוליטיים בישראל. זו חוויה קשה ביותר, כי הדבר היחיד שאתה יכול לעשות הוא בדרך כלל לנסות לעשות מניפולציות רגשיות על הבוחר. אני עשיתי את זה רק כשחשבתי שאולי יש לי מה לתרום וכשהסכמתי עם הקו שהייתי אמור לייצג. זו חוויה באמת קשה.

מה אנחנו יכולים לעשות בנושא? באופן פרדוקסלי אנחנו חיים בעידן שבו הגישה לידע היא במצב שבו לא הייתה מעולם. היום אין אף אדם בעולם שצריך להתחנן ולבקש שיתנו לו אינפורמציה. ועם זאת, הנתונים לא מעודדים. לכאורה, היינו צריכים לחשוב שאם הגישה לאינטרנט, לידע, כל כך פתוחה וקלה, הרי שרמת הרציונאליות הייתה צריכה לעלות. אבל לצערנו הגדול, כל תיאוריות הקונספירציה על ה-9.11 למשל, נמצאות גם הן באינטרנט.

כפסיכולוג אני יכול גם להסביר למה. אנחנו זקוקים מאוד לתפיסת עולם שנותנת לנו משמעות, ולכן הרבה פעמים אנחנו עושים כל מאמץ כדי לא לשמוע אינפורמציה שנוגדת אותה. לכן נלך לאתרים שתומכים בדעות שלנו ולא נרצה לראות את האחרים. ופה מתחיל האתגר הגדול שלנו כמחנכים.

הצעירים של היום יודעים איך להגיע לידע. אנחנו צריכים לעבוד על ערכי יסוד וגם על העצמה אמיתית של כל אחד. שיחפשו מידע מתוך רצון לדעת ולגבש דעה, שיוכלו להיות גאים בה כי היא שלהם.

אני לא רוצה להיכנס לפוליטיקה מקומית, אבל בחברה הישראלית מתנהל מאבק לא פשוט, האם החינוך צריך ללכת לקראת אותה פתיחות אמיתית שתאפשר לאזרחים שמגבשים דעה מתוך חופש להתפתח, או האם זו צריכה להיות מערכת שעושה אינדוקטרינציה ערכית, שתגרום לאנשים לחסום את אותו מידע שלא נוח להם?

כולנו, כמחנכים, נמצאים אפוא במערכה לא פשוטה. אם ניקח את האתגר הזה ונראה שעתיד הדמוקרטיה, לא רק הישראלית אלא בכלל, תלוי בסופו של דבר בשאלה איזה דור נגדל - אולי נהיה מסוגלים לעשות את המאבק הדרוש עם יותר אומץ ומתוך שכנוע.

דיון:

המנחה אלכס אנסקי: שמעתם איש את רעהו ואולי עולה בדעתכם להגיב על דברים שהועלו כאן.

קרלו שטרנגר: קרה משהו בחברה הישראלית. פעם אם היית איש אקדמיה זה היה טוב. היום המילה פרופסור יש לה כמעט נימה של בז, "אה, עוד פרופסור אחד". לצערי, המערכת הפוליטית, ולא רק אצלנו, פיתחה סוג של בז לכל ניסיון להביע עמדה שהיא מורכבת ובנויה מכמה רבדים, ואשר כוללת יותר משני היסקים לוגיים.

לשאלה איך מפתחים את הצורך בידע ואת האמונה שידע אכן תורם ועוזר, עלי לומר שלצערי הגדול, הערך היחיד של החינוך שחשיבותו לא מוטלת בספק היום, זה שהוא עוזר לשפר את רמת ההכנסה. אבל לאחרונה, באוניברסיטת תל אביב ובשילוב המגזר העסקי, אנחנו מנסים לשנות נורמות בשוק התעסוקה. זאת באמצעות קמפיין גדול שבו אנחנו מגייסים התחייבות של החברות המובילות במשק להסתכל לא רק איפה האדם למד ומה הם ציוניו, אלא גם מה הוא למד והאם זה תחום שיתרום לחברה.

נמרוד אלוני: אנשים שעוסקים בחינוך יודעים כבר מזמן שבתו ספר קמים ונופלים על איכות המורים. לפני שנתיים-שלוש יצא דוח מקנזי, ובו נכתב כי "איכות בית הספר לא יכולה לעלות על איכות המורים שמלמדים בו". את המסר הזה, שאין דבר יותר חשוב מאשר להשקיע במורים, צריכים להבין משרד החינוך וגם ההורים, אלה שהרבה פעמים רומסים את המורים.

זה שלאנשים יש לב חם והם מחבקים ורגישים, עוד לא עושה אותם מחנכים טובים. צריך גם את הרוח הגבוהה, המשכלת, הקשובה, היודעת, ופה אין מנוס אלא לתת למורים, גם במכללות לחינוך ובכלל, הרבה יותר הזדמנויות לצמוח מבחינת תרבות והשכלה. אם יש דבר שיותר קשה למורים מדלות הכיס הרי זו דלות הרוח. חייבים אפוא להשקיע במורים, כדי שהם יוכלו להרים את התלמידים שלהם אל שפה, אל רגישות ואל תרבות גבוהה.

במובן האידיאלי ביותר אתה מנסה ללמד אנשים שיחוו עונג גדול ברכישת ידע, לזמן להם טקסים שהם לא מכירים, שיחוו צמיחה. עד שאתה מצליח בכך או אפילו במקביל, אחד הדברים שאני משתמש בו הרבה מאוד זה סטטיסטיקה. למשל, לעיין בדו"ח על המדינות שמזמנות לאזרחיהן את איכות החיים הכי גבוהה, החל מבתי חולים, שירותים, חינוך ובריאות, תוחלת חיים, ועד אמון בפוליטיקאים, אקולוגיה, זכויות אדם, שוויון בין המינים.

אם תעשו זאת תגלו שהמאפיין הכי מובהק זו דרגת השכלה גבוהה מאוד של הציבור יחד עם דמוקרטיה שיתופית וצדק חברתי. שלושת הרכיבים האלה הם הרכיבים שמנבאים יותר מכל רכיב אחר את איכות החיים הטובה.

ריחאב עבד אלחלים: אני מאמינה בחינוך ויודעת שלמערכת החינוך יש שליחות מוסרית גדולה. לכן, לפני שאנחנו בוחרים את המורה המצטיין בהעברת ידע, הקריטריון הראשון מבחינתי הוא בחירת המורים האנושיים.

מערכת החינוך צריכה להשקיע בילדים כדי לבנות את העתיד, ואחד הכלים שהם צריכים להיות מצוידים בו הוא היכולת לנהל דיאלוג. היום האנשים עצבניים, כועסים, צועקים, לא סולחים, מוכנים ישר להוציא סכין או להרביץ. הדיאלוג הוא נושא חשוב שמתחיל בבית. ההורים

צריכים לדעת איך לנהל דיאלוג עם הילדים שלהם, וכאשר הילד פונה אליהם בשאלות, פוליטיות או רגשיות או חברתיות, לא חשוב במה - צריך שיתנהל דיאלוג. ואחרי הבית הדיאלוג צריך להימשך גם בבית הספר.

בעקידת יצחק אצלכם, או עקידת ישמעאל אצלנו, אברהם רצה לשחוט את בנו, אבל ניהל דיאלוג לפני שעשה את המעשה הקשה הזה. הדיאלוג הזה הוביל לכך שאלוהים שמע לו ושלח לו כבש שיישחט במקום בנו.

עד היום מהדהד בראשי צמד מילים ששמעתי בכנס של השנה שעברה, כאשר באחד המושבים דיבר פסיכולוג על "ריק קיומי". למה נער סובל מריק קיומי? כי לועגים לו, מזניחים אותו, משפילים אותו, אין לו לאן ללכת. הוא מתקרב למועדון, אבל לא, זה ללבנים, לא לשחורים. כמעט שהפכנו לאמריקה בהבנה שזה מיועד לנוצרים, זה למוסלמים. גם בתוך העדות עצמן יש הפרדה, ואז הילד מוזנח ומורחק וסובל מהריק הקיומי והתחושות הללו מתורגמות למעשי פשע. כאן התפקיד של בית הספר לחבק את הילד, להבין אותו, להקשיב לו, לנהל איתו דיאלוג, להאמין בו ולהעשיר את עולמו. לא להגיע להחלטה שהוא אפס או מאה, אלא לקיים דיאלוג - איך הוא מעריך עצמו, איך המורה מעריך אותו ומנהלים דיאלוג סביב ההערכה הזו. זה גם מקרב את המורה לתלמיד.

לימור ברמן-הרמס: ידע הוא כמובן דבר קריטי והדיאלוג הוא האמצעי שבאמצעותו אפשר לעשות את הידע רלוונטי לקהל או לתלמידים. כדי לשכנע שחיו של אדם עשירים, טובים, מעניינים יותר אם הוא לא נעול בד' ידיעותיו, זה צריך להתחיל מד' אמותיו של האיש. בית הספר 'החשמונאים' נמצא ביפו ג', שהיא לא שכונת פאר, ובכל זאת אנשים שם מרגישים שיש להם עושר רב, שהוא לא בהכרח ממוני או פיזי.

**תקשורת עכשווית:
שפה מחכימה, שפה מתחמנת
והתבונה להבחין בין השתיים**

אחריות בתקשורת: על ידע ממשי, עמדה מנומקת, סתם "אוויר חם" והטעיית הציבור

לתקשורת העכשווית – טלוויזיה, רדיו, עיתונות כתובה, אינטרנט – יש הרבה דרכים להטעות את צרכניה בעניין העובדות. דרך אחת היא לטשטש את ההבדל בין נתונים עובדתיים לבין כל מיני דברים יזומים על ידי איש התקשורת. אספתי כמה דוגמאות, אבל כל עיתון, כל יום, הוא מכרה זהב לדוגמאות על הטעיה שכזו. כך למשל, קראתי אצל שמעון שיפר בידיעות אחרונות, ש־24 שעות לפני הפגישה של נשיא ארה"ב וראש ממשלת ישראל, החליט הנשיא אובמה לוותר על הנימוסים.

צפיתי בטלוויזיה ולא ראיתי ניד עפעף אחד של הנשיא אובמה שלא היה מנומס. גם ראש הממשלה נתניהו היה מנומס באינטראקציה הפומבית, ככל שאפשר היה לשפוט. ואיך העיתונאי יודע ש־24 שעות קודם החליט אובמה לוותר על הנימוסים? סתם, בואו נקרא לילד בשמו – קשקוש.

בידיעה אחרת באותו עמוד נכתב "לראשונה נוזף ראש ממשלה ישראלי בנשיא אמריקאי". נו באמת, "לראשונה?" ככה הסתכלת על כל תולדות המדינה מאז ימי בן גוריון? ומה זה לראשונה? זה חסר תקדים? לא היה דבר כזה מעולם? הכל כדי להוליך אותנו שולל, כדי שנחשוב שיש פה משהו נורא חשוב ולכן נתעניין. אין גם שום דבר שראוי להיקרא נזיפה.

או משפט שכתב נחום ברנע, "חיסולו של בן לאדן עשה משהו לנשיא ארה"ב. גבו של ברק אובמה הזדקף, כתפיו רחבו, קולו היה צלול וסמכותי מתמיד". במערכת הבחירות לנשיאות ארה"ב, עוד בזמן הפריימריז, הייתי בקנדה והתחביב שלי באותו זמן היה להסתכל על הפריימריז של הילארי קלינטון מול ברק אובמה. ראיתי אותו עשרות פעמים והוא היה סמכותי וצלול ורחב כתפיים כל הזמן, אין פה שום דבר חדש. אבל צריך למשוך אתכם לקרוא את המשך הכתבה. "קלינטון", כותב שמעון שיפר, "היא היריבה המרה ביותר של נתניהו בווינגטון". באמת? גם יותר מכל הדיפלומטים של מדינות ערב? הדיפלומטים של איראן? הדיפלומטים של אש"ף? ברור שלא. אבל אם סתם נגיד שיש לה חילוקי דעות, הרי זה לא מעניין, למי אין חילוקי דעות עם כל אחד שזו בסביבה? אבל היא היריבה המרה ביותר, אז יש לנו כבר הצגה.

"היא לא מאמינה לשום מילה היוצאת מפיו". הכל אוויר חם. מאיפה זה מגיע? "מבכירים בסביבתה של קלינטון", זו באמת תופעה ישראלית מיוחדת. כל כתבה חשובה, כל ידיעה בעניין חשוב, תמיד חלק משמעותי בא ממקורות בכירים, שאינם מזוהים. למה הם לא יכולים להיות מזוהים? אם הניו יורק טיימס או הושינגטון פוסט מדפיסים משהו שהוא לא מזוהה, הם מתנצלים על כך בשתי שורות. הסטנדרט הוא שמזדהים.

לפני כמה שבועות התרעמתי על העניין הזה בראיון ברשת ב' עם איילה חסון. אחרי שגמרתי לומר שכולם כל הזמן מסתתרים מאחורי מקורות, היא אמרה: "ואם אין להם מקורות אז הם

פרופ' אסא כשר הוא מרצה באוניברסיטת תל אביב.

ממציאים מקורות". את זה היא אמרה. אני לא ראיתי אדם ממציא מקורות, אבל היא יודעת. יש טענות מעורפלות בתוכן, כמו הכותרת "ההכחשה המביכה של היועץ לביטחון לאומי". אני רוצה להתייחס לידיעה הזאת ברצינות. מתי קרתה המבוכה? האם היועץ לביטחון לאומי של ראש הממשלה באמת נבון? לא כתוב בידיעה שהוא נבון, הוא בכלל לא מדבר בידיעה הזאת. איך אנחנו יודעים שהוא נבון? אין אפילו מקורות שמספרים לנו שהוא נבון, אלא רק שהוא, לפי דעתו של מי שכתב את הידיעה, היה צריך להיות נבון.

הנה עוד דוגמה: יותר ויותר אנו רואים וקוראים דיווחים. "בצלם מדווח", "חזיבאללה מדווח מביירות", "יש דיווח של ארגון טרור מעזה". דיווח זה משהו שקוף, שמדבר על עובדות, לא על הערכות. לכן, מטבעו דיווח אמור להיות אמין. לעומת זאת, יש גרסה שבה אי אפשר לדעת אם זה נכון או לא נכון, זו רק גרסה. עכשיו אפשר לשמוע בגלי צה"ל שיש דיווח מעזה וגרסת צה"ל. או רשימה של ספי רכלבסקי בעיתון "הארץ", שכותרתה "רפיסות הלא ימין" ובה הוא כתב "בכל הדמוקרטיה מבוססת התודעה הפשוטה". זאת אומרת שמר רכלבסקי עבר עליהן אחת אחת, הוא יודע עליהן משהו מפורט, או שיש לו איזו תפיסה כללית של דמוקרטיה וכל מדינה שקרויה דמוקרטיה היא אכן כזאת. "התודעה הפשוטה" - מה שאני חושב הרי זה פשוט. אם לא קיבלת את זה אז אתה אידיוט, כי זה דבר כל כך פשוט. "בכל הדמוקרטיה מבוססת התודעה הפשוטה שתפקיד האלטרנטיבה הוא להיות אלטרנטיבה, עליה לקרוא תיגר על השלטון וערכיו, לא ייעוץ לשליט אלא נחישות להחלפתו".

ועכשיו המשפט שבגללו אני מתייחס כאן לרשימה הזו: "תפקיד האלטרנטיבה הוא לייצר דה לגיטימציה לשלטון, לדרכו ולערכיו". אני חושב שזה ממש לא נכון, ואף ביטוי מופרך לחלוטין. בכל משטר שהוא באמת דמוקרטי, לאלטרנטיבה יש אכן מערכת ערכים משלה, אבל היא לא עושה דה לגיטימציה למערכת הערכים של מי שנמצא בשלטון.

ולסיום כמה מילים על אחריות. בני אדם צריכים להתבטא באופן אחראי, כלומר באופן כזה שיוכלו לענות על השאלה "מה בסיס ההצדקה שלך לומר את מה שאמרת?". הבסיס יכול להיות "נדמה לי", "אני מפרש", "אני משער", "אני יודע". יש בסיסים שונים, אבל התבטאות אחראית משמעה לשקף את התשובה שתיתן במקרה שתישאל "מה הבסיס הזה?" ולהבחין בין הצגה של נתונים לבין הערכות, בין עמדות ערכיות לבין השערות, לבין הטפה ועוד.

מתאבדים בריאליטי: מאבדים את הכבוד למילה, את הכבוד לשיח, את הכבוד לאדם

אני שומע ברדיו או בטלוויזיה שמישהו "מצא את מותו", ואני תמיד שואל – מה זה מצא? הוא חיפש את המוות ומצא? במקרה הלך ברחוב, מצא מוות ונכנס אליו? יש לנו רבים כאלה שלא מתים אלא נפטרים, ולא סתם נפטרים אלא "הולכים לבית עולם". מה זה "בית עולם"? או המונח "מחלה קשה". פעמיים חליתי בסרטן והייתי הראשון שדיבר על כך בגלוי, גם אמרתי את המילה המפורשת "סרטן". כותבים גם "הוא נאבק בסרטן". מה זה נאבק בסרטן? יש לך אויב ואתה נאבק בו? הסרטן הוא בתוכך, זה משהו שממך בא.

בעיה נוספת היא הניסוח, מבנה המשפט שאנשים מדברים. יום אחד הלכתי ברחוב ועברה בחורה שדיברה בטלפון הסלולרי ואמרה "יואו, הוא כאילו מת?". זה הזכיר לי משפט ששמעתי במהלך הליכת הבוקר שלי, כשעברו מולי שתי בחורות ואחת מהן אמרה "יואו, הוא, הוא אמר עליי דברים, כאלה, יובל". חשבת, איזה מבנה משפט!?

יכול להיות שזה מתקשר לידע. נהג מונית היה צריך לקחת אותי לרחוב מֶסקין, אז הוא כל הזמן אמר מֶסקין, עד שאמרתי "זה מֶסקין". בסוף הגענו לבית והוא שאל אותי "מי זה המֶסקין הזה?" אמרתי לו "שחקן", והוא שאל "באיזה קבוצה הוא משחק?". הסברתי לו שהוא היה מגדולי שחקני התיאטרון והוא אמר "אה, לא ידעתי, אני מכיר רק שחקני כדורגל".

בעבר כתבתי מאמר על הריאליטי ובו הזכרתי שאבי ניר, מנכ"ל קשת, אמר שלא צריך אמנות, הריאליטי יותר מעניין מאמנות. אז הצעתי שיפרסמו בעיתונים שכל מי שרוצה להתאבד בשידור חי שיירשם, ואז יבחרו עשרה ויעלו אותם לגג של מגדלי עזריאלי. שמעון פרס יעמוד שם וישאל כל אחד "למה אתה רוצה להתאבד?" והמתמודד יגיד לו "אני רוצה להתאבד כי.... ואז הוא יקפוץ ויצלמו אותו. כשהוא יגיע לקומה לפני האחרונה, שזו הקומה לפני הראשונה, הצילום יעצר, יכניסו את כל הפרסומות שאפשר, ואז יראו אותו מתרסק ובאס.אמ.אס הצופים יכתבו מי מת הכי יפה.

כתבתי את המאמר, אבל בינתיים לא עשו את זה. נזכרתי שבשעשועים האלה ברומא למשל, היו כורתים ידיים ורגליים על הבמה. בימי הביניים לקחו אנשים והרגו אותם לאט. מה זה "האח הגדול" וכל התוכניות הדומות? זה שעשוע, צחוק מאנשים שעושים מעצמם צחוק, והקהל יושב בבית ואומר שזה מדורת השבט. זה לא.

הריאליטי הזה מהווה פגיעה בדבר הכי חשוב והוא שפה, דיבור, יחסים. אנחנו עם שהמילה יצרה אותו. לא הקמנו היכלות ולא בנינו כמו הבבלים, האשורים, המצרים והיוונים. כל מה שעשינו כל הדורות היה לכתוב. ואילו היום כותבים דברים שהם פשוט חסרי טעם. אני מדבר על העיתונים, על הטלוויזיה. למה צריך לעשות בידור מכל מה שכואב? למה להביא אם שכולה ולצלם את דמעותיה? ולמה צלם הכניס בובה לתמונה שהוא צילם בעקבות

תאונת דרכים שבה נהרג ילד, כדי שזה ייראה כאילו שהילד שהיה במכונית ונהרג, זרק את הבובה הזאת מתוך המכונית.
אלה דברים שלא יאמנו, אבל זה מה שקורה לנו. אנחנו מאבדים את הכבוד למילה, את הכבוד לשיח, את הכבוד לאדם, וזה נורא.

הדומיננטיות החושית באמצעי התקשורת והשלכותיה על תוכני החינוך והתרבות

התבונה להבחין בין שפה מחכימה לשפה מתחמנת – כותרתו של המושב הנוכחי – תלויה, במידה רבה, בהבנה שלנו את ההטיות או ההעדפות החושיות של אמצעי התקשורת באמצעותם אנחנו מתקשרים בכל עידן נתון. זו טענתי המרכזית. יש בהצגה שלי 1,157 מילים בדיוק. במה שנותר מ־10 הדקות העומדות לרשותי, אסביר ואדגים את כוונתי.

אתחיל בחזרה על הרעיון או הטענה, שהיכולת להבחין בין שפה מחכימה לשפה מתחמנת, תלויה במודעות שלנו להעדפה החושית של המדיום המרכזי של כל תקופה. שפה יכולה להיות נחוות דרך העין או דרך האוזן. מסופר שבכניסה לאקדמיה של אפלטון היה שלט בו נכתב, שהכניסה אסורה על כל מי שלא יודע גיאומטריה. הסיבה לכך היא שגיאומטריה היא תפישה ויזואלית טהורה. אפלטון הבין שמודעות פואטית מוגברת באמצעות האוזן, ומדע ולוגיקה, אותם ניסה לקדם ולפתח באמצעות העין. אובייקטיביות וחשיבה ביקורתית התחילו עם הטכנולוגיה של הטקסט הכתוב.

המצאת מכבש הדפוס במאה ה־15 המשיכה את השינוי ביחסי הכוחות בין החושים ופגעה פגיעה נוספת ביכולתנו לשמוע. במילים אחרות, הדפוס ציין את סוף המסורת שבעל־פה. מהמאה ה־16 והלאה, ידע החל להיות נרכש דרך העין יותר מאשר דרך האוזן: הנובלה החליפה את הבלדה, המסה האישית החליפה את דרמת המוסר, שירה הופיעה בספרים וקריאת התנ"ך החליפה את הכוח והקסם של הדרשה. אוריינות הפכה למילה נרדפת לחינוך ואת האמת ניתן היה לראות על העמוד המודפס ולא לשמוע באוזניים.

הטלוויזיה המשיכה את המגמה החושית של העדפת העין על האוזן. למרות שהיא עושה זאת בצורה אחרת מספרים – באימז'ים ולא בסימנים שחורים על גבי רקע לבן, מבחינת העדפתה את חוש הראיה, היא לא יצרה מגמה חדשה. היא הצטרפה וחיזקה את העולם החדש שבו "לראות זה להאמין", ו"תמונה אחת שווה אלף מילים".

בחינו היוםיומיים, מרחב נתפש במושגים של מה שמפריד בין אובייקטים נראים לעין. "מרחב ריק" פירושו, בשבילנו, שטח בו לא נראה דבר. כך למשל אנחנו מדברים על מיכל דלק מלא בגזים מסוכנים כעל "מיכל ריק" כי לא רואים בתוכו שום דבר.

לא כל התרבויות חושבות כך, כמובן. בתרבויות קדם־אורייניות, הכוח המאחד של המסורת האוראלית הוא כל כך חזק, שהעין היא משנית לאוזן. אצל האסקימואים, למשל, אין פיסול אילם. האילילים הם רקדנים עם מסכות והם מדברים ושרים. כשהמסכה מדברת, יש לה משמעות וערך; אילמת, סטטית, מצוירת בספר או מוצגת על קירות של מוזיאון – היא ריקה מתוכן וחסרת כל ערך.

משוררים עשו שימוש מאז ומתמיד במילה כפקודה או קריאה, ועל ידי דגש אקוסטי קסום, יצרו אימז'ים חזותיים. האדם האוראלי היה מודע לכוח הזה של הצליל, להפוך את הנעדר לנוכח.

ד"ר אווה ברגר היא דיקן בית הספר לתקשורת במסלול האקדמי של המכללה למינהל.

הכתב ביטל את הקסם הזה כי הוא הפך לאמצעי מתחרה בפעולת הפיכת הצליל הנעדר, לנוכח הרדיו, כמובן, חידש את הקסם.

הרבה מההתרגשות האינטלקטואלית באתונה של המאה החמישית נבע מגילוי העולם החזותי ותרגום המסורת שבעל פה לטקסט הכתוב והוויזואלי. התפקיד החדש של העין היה מרגש לבטח כמו שהטלוויזיה מרגשת עבורנו. אך כמו עבורם, גם עבורנו במחיר מסוים.

ביוון העתיקה, המחיר היה בין השאר, פגיעה בזיכרון, כתוצאה מקיומם של מסמכים כתובים שאיגדו בתוכם את התרבות ואת המיתוסים, כך שלא היה צורך יותר, ובסופו של דבר, יכולת, לזכור בעל פה את האיליאדה והאודיסאה. בזמן ובמקום שלנו, המחיר הוא ירידה תלולה ביכולת קרוא וכתוב, ביכולת הריכוז, ודור שמדבר ב"וואלה וסבבה", והוא "שאנטי זורם".

אני לא טוענת כאן שהטרוויזואליזציה של השיח שלנו מושגת בלעדית על ידי הטלוויזיה, אלא שהטלוויזיה היא הפרדיגמה לכל התקשורת הציבורית שלנו. בעקבות הטלוויזיה, השפה ירדה בחשיבותה ככלי לניהול עסקינו הציבוריים. השפה המחכימה עברה לקצוות התרבות והוחלפה, במרכז, על ידי האימאז' הוויזואלי המבדר והמוכר, ועל ידי השפה המתחמנת.

טענתי איננה נגד בידור, אלא נגד הפיכתם של כל סוגי התכנים והשיח לבידוריים. פוליטיקאים ועיתונאים מבדרים אותנו במקום למלא את תפקידם, כי הם בוחרים לפנות אלינו דרך כלי מדיה אשר לא מתאימים לחילופי רעיונות רציניים ומסובכים, וגם כי לתחמנים נוח עם שפה מתחמנת. כשתרבות הופכת להיות מוצפת בתמונות; כשלוגיקה ורטוריקה מאבדות מסמכותן המאחדת; כשאמת היסטורית הופכת לא רלוונטית, כשהמילה המדוברת או הכתובה הופכת ללא אמינה או שהיא מטילה דרישות על תשומת הלב שאיננו מסוגלים למלא אחריהן; כשהפוליטיקה, ההיסטוריה, החינוך, הדת והמסחר מבוטאים במידה רבה בצורה של אימז'ים ויזואליים, ולא במילים, התרבות נמצאת בסכנה רצינית.

הטלוויזיה מתקשרת בתמונות, ותמונות מסמלות חוויות; הן לא, כמו משפטים, הצהרות אודות חוויות. תמונות הטלוויזיה מלוות כמעט תמיד במילים, כמובן. אבל כמו שכל במאי טלוויזיה יודע, ככל שהתמונות יותר מגרות, דינאמיות ומהירות, כך המילים פחות משמעותיות. זאת הסיבה לכך שעושים שימוש רק במצלמה אחת כשמנהיג פונה לאומה, למשל. אם רוצים שהקהל ישים לב למילים או לטיעונים, צריך לשמור על גירוי ויזואלי נמוך. טיעונים נעלמים בטלוויזיה כי אי אפשר להתווכח עם תמונה ואי אפשר לסתור אותה. תמונה איננה אמת או שקר, נכונה או לא נכונה. לא כך ברדיו. מכל אמצעי התקשורת המודרניים, לרדיו ישנו הפוטנציאל הגדול ביותר לעודד שפה מחכימה. לנצח, כנראה, יהיה גם ברדיו צורך במפרסמים, פרסומאים ומשווקים – ששפה מתחמנת היא לחם חוקם. ובכל זאת, הרדיו מעניק משמעות אחרת מהטלוויזיה למילים כמו "שיחה", "דיאלוג", ואפילו "דמוקרטיה". הטלוויזיה פונה יותר לאמוציות והרדיו, לרציו. הרדיו מעדיף את חוש השמיעה והוא מקור לשפה ודמיון עשירים, בנוסף לחוויה אסתטית מהנה. ומה באשר לתקשורת העכשווית שבכותרת המושב? – הגיוני לחשוב שבעידן האינטרנט עם הפנייה שלו לחוש הראיה וגם לשמיעה, יש אולי סיכוי לשינוי: אחרי הכל, המחשב דורש אקטיביות גדולה משל הטלוויזיה, וצריך לדעת קרוא וכתוב כדי לתקשר. אלא שבינתיים לא נראה שכך יהיה. בימי הזוהר של ה-ICQ החלה מגמת ה-"מה, אחי!" שנמשכת מאז גם בטכנולוגיות ופלטפורמות אחרות. הצורך לתמצת הכל ל-140 תווים בטוויטר לא מעודד לרוב שיח מחכים במיוחד, ובסופו של דבר הוא כלי לשיתוף של אחרים בבנאליה של קיומנו. שלא לדבר על תופעת הטוקבקים, שהם מעוז השפה המתחמנת והתרבות המדרדרת. הם מרחיבים את המטאפורה השיווקית לחיינו

הפריטיים, והמגיבים מתפקדים כאנשי מקצוע בתחום הפרסום. טוקבקים רבים הם עדות לפופולריות, ותוכנם: ניבולי פה, אלימות מילולית, עולם שבו ה"קופירייטר" מחליף את ה"כותב", ה"צרכן" מחליף את ה"אזרח", "גולשים" מחליפים את "הקהל". ואם נוסיף לכך את הפייסבוק, נמצא הגדרות חדשות ומרתקות גם למי הם "חברים".

כל זה המצוי. ומה באשר לראוי? אילו חלופות עומדות לרשותנו? התשובה כפולה: חינוך, ועידוד השימוש במדיה, הם בעלי הפוטנציאל להחזיר את קרנה של האוזן ולחזק את השפה המחכימה. לחינוך חתרני (כדבריו של ניל פוסטמן) שמציע אלטרנטיבה לתלמידים, הכוח לשנות את המגמה: פחות אימאז'ים ויותר שפה. פחות אמונה במחשבים ובמסכים מתווכי למידה כפתרון לכל, ויותר שפה. פחות טלוויזיה ויותר רדיו, כי הטלוויזיה מציגה את העולם, והרדיו דן בו ומנתח אותו. וכך גם מקומות מסוימים ברשת, כמו ההרצאות באתר TED. אלה מסברים את האוזן ומפעילים את המוח (ולא את העין והקרביים); הם ממקמים שפה קוהרנטית, קונטקסטואלית, לוגית והיסטורית במרכז תשומת הלב שלנו. נכון שהמגמה הכללית של הרדיו היא להיכנע לתכתיבי התחרות והרייטינג ולהפוך גם אותו לשלוחה של תעשיית מוזיקת הפופ, ולחדר חדשות. אך הפוטנציאל קיים. "האח הגדול", "הישרדות", ואופנת העפים והנופלים בתוכניות כמו "אל תפיל את המיליון", "לעוף על המיליון", "101 דרכים לעוף משעשועון" ו"wipeout"; לא חייבות להיות המילה האחרונה.

הטלוויזיה אוספת אותנו סביבה כדי שנסתכל. המחשב, האינטרנט, ה-WII, ה-XBOX, וה-"smart" פון, גם הם פונים אלינו עם תמונות על מסך. למילה "מסך", משמעות כפולה: האחת, משטח עליו מסתכלים, כמו במסך קולנוע, והשנייה, מכשול או הפרעה לראיה כמו במסך עשן. הטלוויזיה היא המסך שלנו על העולם אבל היא גם מיסוך מפני העולם. הרעיון הוא שכאשר הטלוויזיה תשיג את מטרתה האחרונה ותעצב מחדש את מוחותינו, מישהו יהיה מסוגל להגיד שניצחונה עוכב, ולו במעט, על ידי רדיו איכותי, שימוש מושכל באינטרנט, וחינוך אחר.

היו ספציפיים, היו מדויקים, אל תלכו מסביב, והימנעו ממילים מכובסות ומתחמנות

אם נבחין בשפה המתחמנת, נדע גם לראות מה היא שפה לא מתחמנת ולעשות הבחנה בין השתיים. במשך שעה וחצי או שעתיים ישבו נשיא ארה"ב, ברק אובמה, וראש הממשלה, בנימין נתניהו, בבית הלבן וניהלו שיחה שאחר כך הוגדרה "גלוית לב, שיחה כנה". כשאומרים "כנה" זה קוד לשיחה נוקבת, שבה שמים הכל על השולחן ויש גם חילוקי דעות. לא היינו יודעים בדיוק מה נאמר בשיחה הכנה בפנים, אבל למרבה המזל, לפחות מזל של התקשורת, השיחה הנוקבת והקשה בפנים נמשכה מול המצלמות והמיקרופונים. וכך הבורק, כשראינתי את צבי האוזר, מזכיר הממשלה, והוא ניסה להגיד לי "הייתה שיחה טובה", אמרתי לו "תשמע, מה שהיה בפנים לעולם לא נדע, גם אם תספר לי שהם התנשקו והתחבקו שם שעתיים, אצטרך להאמין לך כי הפרוטוקול לא בידי ולא יגיע לידיי, אבל ראינו ושמענו. וכשראש ממשלת ישראל אומר לאובמה מול מצלמות ומיקרופונים: "גבולות '67 אינם בני הגנה ולא נחזור אליהם", אנחנו רואים את המחלוקת.

פה שוב באה ההגדרה "שיחה ידידותית" – כשמתכוונים למחלוקת בין ידידים. בסדר, זאת מחלוקת בין ידידים, אבל השאלה היא עד כמה הם ידידים ומה עומק המחלוקת. כמובן שהיה טיוח: הנשיא אובמה קצת טייח וגם ראש הממשלה ואנשיו, כי הרי אם כך נראית ידידות, אני כבר לא יודע איך נראית אי ידידות. זה לא נראה טוב. לא אומרים לידיד אמיתי שהוא לא מבין את המציאות. היה פה ניסיון לתחמן קצת את העיתונאים ובאמצעותם את העמים, להוריד קצת את גובה הלהבות.

לשפה מתחמנת יש דוגמאות גם מחיי היום-יום, כמו הביטוי "אח שלי". כל אחד הוא "אח שלי", כולנו אחים, עד שאנחנו יורדים לכביש עם המכוניות ואז פורצת פתאום מלחמת אחים. זה הרי ביטוי מתחמן, זה לא ביטוי אמיתי. וישנן המילים שבהן משתמשים בשידור טקסים: אנשים חשובים אף פעם לא אוכלים, הם רק סועדים; הם גם בחיים לא הולכים, הם עושים את דרכם; אדם חשוב גם לא התיישב, אלא תפס את מקומו, או הסב לשולחן. וגם לאף אחד מהם אין נשים, גם אם הם נשואים. יש להם רק רעיות.

וישנו הביטוי "תהליך מדיני" או "תהליך השלום". מה זה? או שיש משא ומתן או שאין משא ומתן. אני זוכר שיצחק רבין המנוח ביקש בזמנו לדבר לפחות על "תהליך עשיית השלום" כדי שלפחות תהיה תחושה שמדברים על משהו אמיתי, לא על איזה תהליך מסתורי שאף אחד לא יכול לשים עליו את האצבע ולהגיד "קורה משהו".

ואם אין משא ומתן, כלומר, אם לא יושבים באמת אל השולחן ומדברים ונושאים ונותנים, כלומר נותנים ולוקחים, שום תהליך מדיני ושום תהליך שלום לא יביאו את השלום. זהו ביטוי ריק מתוכן שלא ישנה את המציאות.

אריה גולן הוא עיתונאי ברשות השידור ומגיש יומן הבורק ברשת ב'.

גם שכנינו הערבים מתחמנים במילים. למשל, לפעמים פיגועי טרור מכונים אצלם "בלאגנים". או הביטוי "התנגדות לכיבוש" או "מאבק מזוין". שוב מילים מכובסות שמסתירות פיגוע שביצע בן עוולה, שהיה מוכן להרוג את עצמו כדי להרוג ישראלים. זה לא מאבק מזוין שבו הפלסטינים לבשו מדים ויצאו לשדה הקרב להילחם עם חיילי צה"ל.

ואצלנו, "ההתנתקות", שהמתנחלים קוראים לה עד היום "גירוש". אני מעדיף את המילה "פינוי", כי "התנתקות" זו מילה סטרילית, כאילו היה איזה חוט והוצאנו את השטקר ולא היו אנשים שהיו צריכים לעזוב בתים, לעזוב אדמה. למילה "גירוש" יש קונוטציה מאוד חזקה אצלנו, כאילו הם גורשו למדבר, או לשום מקום, והרי זה לא המקרה. לכן אני מעדיף את המילה "פינוי", שהוא לא רק מגוש קטיפה אלא מכל רצועת עזה. פינוי זה גם דבר שנעשה בכוח. זאת אומרת, זה נותן ביטוי למעשה שנעשה.

וכמובן, הביטויים שהולכים בצבא: "חישוף", כשהורסים בתים והורסים חורשות ועוקרים עצים באזורים שמסכנים את הכוחות שלנו, את האזרחים שלנו. לפעמים אין ברירה, צריך לעשות את זה, וגם צריך להגיד בדיוק מה עושים; או המונח "כתר" שפעם נקרא "מצור" ואחר כך "סגר". אני לא מבין מה ההבדל בין כל השלושה האלה, כי בעצם זה אותו הדבר. כתר מזכיר לי תמיד שיניים ולא דווקא פעולה צבאית שנועדה לסגור אזור מסוים מצורך ביטחוני.

ויש "מרחב התפר", שזה סוג של גבול שהוא לא גבול, "קו ירוק" או "קו סגול", וכמובן "הסיכול הממוקד" שלפעמים הוא לא כל כך ממוקד. חיסול היא מילה קשה. היא לא נשמעת מאוד ברוטאלית, אבל זה מה שעושים לפעמים כשהורגים טרוריסט מסוכן, שהוא בגדר פצצה מתקתקת, או מישוהו ששולח אחרים להרוג בני אדם. חיסולו של בן לאדן היה חיסול שצריך לברך עליו. זה לא היה "סיכול ממוקד".

בקיצור, ואנחנו אומרים את זה תמיד בקורסים לכתבים צעירים – "תהיו ספציפיים, תהיו מדויקים, אל תלכו מסביב, אל תעטפו את המילים האמיתיות במילים כלליות יותר, אל תבחרו מילים מכובסות ואל תשתמשו במילים מתחמנות".

דיון:

המנחה עודד בן עמי: יורם, כתבת ספר קסום, 'תש"ח', ואתה מצטט בו הרבה מאוד דברים שמבחינתנו כישראלים הפכו להיות מיתוסים. לאורך הספר אתה כותב הרבה פעמים שאתה לא משוכנע שכך שמעת, או שאתה מקווה שכך שמעת, או ייתכן שכך שמעת. זאת לעומת עיתונאי שנדרש לדייקנות מוחלטת. כאשר העיתונאי מצטט, עליו לצטט באופן מדויק, וכאשר הוא מביא דברים עליו להביא אותם בשם אומרים. למה מותר לך מה שאסור לעיתונאי?

יורם קניוק: מלחמת העצמאות, בניגוד למלחמות האחרות, לא הייתה מתועדת. לא היו אז טלוויזיה ולא רדיו, לא היה שום דבר. סיפר לי האלוף במילואים עמוס חורב, שהיה מפקד אצלנו, שהוא לקח חמישה אנשים שהשתתפו בקרב אחד וכל אחד סיפר נרטיב אחר. אני חוקר את הזיכרון, כי הוא ערמומי, כמו אלכוהול, שאתה לא יכול לדעת בדיוק איפה היית. אז אני כל הזמן כותב. אבל הבעיה הגדולה שלנו היא שאנחנו לא מכירים מספיק את המקורות שלנו - לא את התנ"ך, לא את המשנה, לא מכירים את הרמב"ם, לא מכירים כלום. והרי בלי זה לא תהיה לנו תרבות מפני שהשפה העכשווית בנויה על שפות שהיו קודם, על צורות של השפה העברית שהיו קודם, אי אפשר לנתק את הכל. לפעמים כשאני כותב מאמר ומשתמש במילה שהעורך לא מכיר, הוא לא ילך לבדוק, אלא ימחק אותה, כי הוא חושב שזו שפה זרה. המחזאי האמריקני יוג'ין אוניל, כתב פעם: "אדם נולד שבור, החיים הם איחוי וחסד אלוהים הוא הדבק". בשבילי חסד אלוהים זו השפה, המילים. בלי המילים, בלי העברית, אנחנו אבודים, מפני שהמדינה והציונות בנויות על תחיית השפה העברית.

אריה גולן: אני לא תומך בהנמכת השפה, אלא מבקש שתהיה שפה אחת לכולנו. לא נכון להשתמש במליצות לגבי מגזר אחד, שבו אנשים סועדים או תופסים את מקומם ויש להם רעיונות, כאילו הם חשובים והאחרים, כולנו, פחות חשובים.

עודד בן עמי: הייתי דובר צה"ל ואני חושב שהצבא דווקא מנסה להשתמש במילים הנכונות במקום לכבס מילים. מהו חישוף? הוא באמת חישוף הקרקע, מהי תכסית? היא מה שיש על פני הקרקע. מהו סיכול ממוקד? זו לא המצאה של הצבא, העניין הזה יכול לרדת מהכתפיים. לצמרת הדיפלומטיה העולמית בווישינגטון יש קודים של השפה. למשל, כאשר אחד הפקידים בווישינגטון אומר לך "אני לא רוצה לראות יותר את הפרצוף שלך?" "we must have lunch together". אמרו לך את זה, ואתה מבין שהוא ממש לא רוצה לראות אותך ובוודאי לא להיפגש איתך.

אסא כשר: התעלמות מהבחנות בין מונחים שונים בגלל קוצר הבנה, היא ההפך מדיוק. יש הבדל בין סגר לכתר, בין עצימות לעוצמה, או בין יושרה ליושר. אין פה מכבסת מילים, אין פה מילים מיותרות, אלא רצון לדייק ולגרום בכך גם לקהל להבין יותר טוב. בצבא נהגו להגיד פעם "סיכול ממוקד" והיום אומרים "פעילות מונעת", אבל זה תמיד ממוקד, תמיד יש אדם מסוים שיש לו שם והוא המטרה. במהלך סיכול ממוקד, כאשר נהרגים אנשים בסביבה, קוראים להם "חפים מפשע". זו בורות, כי מתרגמים מאנגלית innocent, אבל innocent פירושו לא מסוכן, כלומר שהוא לא מעורב בטרור.

אני רוצה להתייחס גם למעקפי מילים, כשנמנעים לומר "מת", "בית קברות" או "סרטן". אוצר המילים האנושי שבו אנחנו עוקפים את המילה הוא גדול ויש הרבה מעקפים למילה. אבל צריך להבין מה מסתתר מאחורי הביטויים "נפטר", "נפל", "נאסף אל אבותיו", "הלך בדרך כל ארץ", "עבר את הירדן" – כל הביטויים האלה מתארים בלשון חיה אדם מת, וזה לא כדי להתחמק אלא כדי ליצור קטגוריה שלישית. יש מי שחיים כמונו, יש מי שמתו נעלמו ונשכחו מהלב ואף אחד לא יודע בכלל שהם היו, ויש מתים שאנחנו נותנים להם נוכחות בחיינו. שאנחנו רוצים לזכור אותם, לכבד אותם. הטכניקה הלשונית החכמה נותנת לנו את אוצר המילים הזה שבו אנחנו מדברים על אנשים מתים במונחים חיים, מה שמאפשר לנו לקיים את הנוכחות שלהם כאילו הם חיים. לכן, אוצר המילים המדויק, הנקי הוא לפעמים חכם, וזה מביא אותי לעוד נקודה חשובה והיא הרצון שאנשים יתבטאו בצורה תרבותית. בערבית זה סודר, כי יש ערבית מדוברת וערבית ספרותית, ואילו אצלנו נהוגה מלחמה מתמדת בעברית הספרותית. אז יש עברית מדוברת שבה לא אומרים "רעיות", ויש עברית תרבותית שבה כן צריך להגיד "רעיות".

אני מכוון את דבריי בעיקר כלפי הילדים ושפתם, שכן אנחנו בעצם הורסים את היכולת שלהם להיות בני תרבות. אני לא רוצה לכפות עליהם לדבר בשפה מליצית, אבל אני רוצה לכפות עליהם לחשוב בשפת התרבות כי היא יותר מדויקת, יותר מלאה, יותר עשירה. אני רוצה שהם יבינו אותה ולפעמים גם יתבטאו בה בלי לפגוע בקלות שבה הם מפטפטים בינם לבין עצמם בעברית מדוברת.

ולסיום, צריך לתת דוגמה אישית איך נפרדים. "היה פאנל אחלה, ממש סבבה, יאללה צ'או, יאללה ביי". מכל המילים האלה צריך להיפטר. לא אחלה, שזה לא עושה לי שום אסוציאציות; לא סבבה, שאין לי מושג מאיזו שפה זה; ולא יאללה, שזו בכלל מילה שלילית. אפשר פשוט להגיד "תודה ושלום".

שפת זכויות ושפת חובות
באמנה החינוכית

זכויות הן יותר מנורמות מקובלות: הן תשתיות מוסר אנושיות

כולנו דוברי עברית אבל משתמשים בשפות שונות בעולמות התוכן המקצועיים שלנו. כך למשל, השפה של אנשי המשפט שונה מזו של אנשי החינוך וכדי לקדם דיאלוג בינינו כדאי לערוך בירור מושגי, למה אנחנו מתכוונים כשאנו משתמשים במונח "אמנה" ולמה אנחנו מתכוונים כשאנו משתמשים במונחים "זכויות" ו"חובות".

בשנים האחרונות אני עוסקת בנושא זכויות הילד, ובפרט בזכויות התלמיד, ולמדתי שקיים בלבול מושגי בהגדרת שיח הזכויות. הבלבול גורם לחוסר הבנה, לתחושות של מגננה, בעיקר מצד אנשי החינוך, לראייה מעוותת של ילדים כמי שמנצלים לרעה את הזכויות המוענקות להם, ובעיקר, הבלבול גורם להיעדר דיאלוג.

ברצוני להבהיר כי גם אמנה וגם חקיקת זכויות דנות למעשה בסוג של זכויות, אבל המושג המשפטי של אמנה מבוסס על הסכמה בין צדדים. יכולה להיות הסכמה בין מדינות שמביאה ליצירת אמנות בינלאומיות, כמו האמנה בדבר זכויות הילד. יכולה להיות הסכמה בין ארגונים, כמו בין ארגון צרכנים ולארגון נותני שירותים, ויכולה להיווצר הסכמה בין צוות פדגוגי לבין תלמידים, הורים והאנשים המשתתפים בקהילת החינוך, שתביא לסוג של אמנה חינוכית. לכן, בניגוד לחקיקת חוקים על ידי הריבון – שבמטרה דמוקרטית לא זקוק כל פעם להסכמה מחודשת, מכיוון שהוא הוסמך לחוקק חוקים – ביצירת אמנה חשובה ההסכמה וההשתתפות של הצדדים בתהליך יצירתה.

כאשר מציגים מסמך שנכתב על ידי מבוגרים ומבקשים את תגובות הילדים – זו לא השתתפות כנה ואמיתית. דרך זו אינה מבטאת כבוד לילדים, לרצונם, לדעותיהם אלא נוקטת בשיטה הישנה של חינוך לצייתנות ללא חשיבה ביקורתית. דרך זו מעוררת שאלות נוקבות – האם אנו, המבוגרים, רוצים באמת באמנה בין ילדים למבוגרים, או שאנחנו רוצים להמשיך להכתיב להם? אמנות בינלאומיות שמבוססות על הסכמה בין מדינות, מחייבות את המדינות לקיים את התכנים במשפט הפנימי שלהן, אם כי לא כל אמנה הופכת למשפט פנימי. הן גם עוסקות במגוון רחב של זכויות אדם, בהן גם זכויות ילדים. אמנה בינלאומית אינה ניתנת לאכיפה ישירה, אלא אם נחקקה בחוק.

חוקים קובעים זכויות ולמעשה קובעים גבולות – את גבולות המותר והאסור; קובעים את היחסים שבין האדם לחברו ובין האדם למדינה וקובעים גם על מי האחריות ליישם אותם. ואיך נקבעים הגבולות? גבולות ההתנהגות בבית נקבעים על ידי ההורים כחלק מהבנתם את תפקיד ההורות, הבנה שמושפעת, בין היתר, מתפיסה תרבותית. מתי תתערב המדינה בנורמות הללו? האם היא תתערב רק משום שהנורמות לא הושגו בהסכמה? מובן שלא.

כאשר המדינה הגדירה את תפקיד ההורה בחוק הכשרות המשפטית, היא נקבה בקנה מידה כללי, שעל פיו הורים חייבים לנהוג לטובת הקטין, כדרך שהורים מסורים היו נוהגים בנסיבות

העניין. מהי אותה מסירות? על כך יש פרשנות של בתי המשפט. באופן כללי אפשר לומר שכשם שההורה כפוף לחוקי המדינה, כך הדבר גם ביחסו כלפי ילדו, וכך גם וביתר שאת מערכת החינוך. גם מנהל בית הספר וגם מנכ"ל משרד החינוך אינם יכולים לקבוע באופן שרירותי את כללי ההתנהגות בבתי הספר. הם כפופים לחוקים השונים המסדירים את זכויותיהם של תלמידים ומורים.

כך למשל, מנהל אינו מוסמך להגביל קבלת תלמיד ללימודים רק משום היותו ספרדי או אשכנזי, או בן למהגר עבודה. הוא גם אינו מוסמך לקבוע כי תלמידה ערביה לא תוכל לבוא בכיסוי ראש. אבל מנהל יכול לקבוע שתלמידות לא יופיעו לבית הספר בחולצות בטן, או שתלמידים ידברו בנימוס למוריהם או אף יקומו כאשר מורה נכנס לכיתה.

הדוגמאות הראשונות המחישו הפרה בוטה של הזכות לכבוד, הזכות לשוויון, זכויות בסיסיות של זכויות אדם וכולן זכויות מוגנות מכוח החוק. הדוגמאות האחרות אינן פוגעות בזכויות הבסיסיות והן מאפשרות ניהול תקין של בית הספר ואקלים בית ספרי ראוי.

מהי התוצאה המעשית של הפרת זכויות בדוגמאות הראשונות? לאדם שנפגע מוקנית בחוק זכות לפנות לערכאות, מה שאין באמנות וגם לא בתקנונים למיניהם. הוא יכול גם לפנות כמובן למשטרה, אם יש הפרה של החוק הפלילי. מהי התוצאה המעשית של הפרת הכללים בדוגמאות האחרות - חולצת הבטן, דיבור בנימוס, קימה כשהמורה נכנס וכו'. התוצאה תיקבע על ידי מי שקבע את הכלל, אבל היא חייבת להיות סבירה או בלשון המשפטים כיום - מידתית. זה ההבדל בין חקיקת זכויות, שיש לה תוצאה משפטית, לבין קביעת נורמות של התנהגות בית ספרית, היכולות להיקבע בתקנון של בית ספר או בדרך אחרת.

אלה הסבורים כי צריך לבטל את חוק זכויות התלמיד ולהשאיר את התכנים שלו לקביעת תקנונים בית ספריים, מתעלמים מהחשיבות שיש לשפת הזכויות. שפה זו מסדירה את זכויותיהם של בני אדם, את היחסים ביניהם ובינם לבין המדינה. היא אמנם שפה משפטית ולא פדגוגית, אבל חשיבותה בכך שהיא יוצרת נורמות שאינן שרירותיות, שמפורסמות וידועות לכל והן מוחלות על כולם.

מול כל זכות כזו קיימת חובה של המדינה ומוסדותיה לקיימה. זו גם חובה אקטיבית של המדינה ליצור תשתית שתאפשר את קיומה של הזכות. לדוגמה, אם לתלמיד יש זכות להגנה מפני אפליה, כי אז מוטלת חובה על המדינה לוודא את קיומה של הזכות ולמנוע את האפליה. קביעת זכויות בחקיקה ראשית אף מחייבת את המדינה להקצות משאבים, מה שאין בכוחו של חוזר מנכ"ל או תקנון בית ספרי. כך לדוגמה, אם הייתה מוכרת בחוק זכותם של ילדים להישדרות ולהתפתחות, על פי האמנה, לא בנקל יכול היה משרד החינוך לבטל את השירות החיוני של אחיות בריאות הציבור בבתי הספר. היום כל אנשי החינוך יודעים שנמנע שירות חשוב מילדים וכי המדינה לא חסכה אפילו אגורה אחת מהפרטת השירות, ואולי ההפך הוא הנכון. הסכמות על כללי התנהגות ונורמות בבית הספר הן אפוא מבורכות ותהינה יעילות ככל שקהילת החינוך כולה תשתתף בניסוחן. הסכמות אינן יכולות לשמש תחליף להענקת זכויות על פי חוק, גם אם התוכן של ההסכמות משקף זכויות.

ואסיים בדברים שכתב וולטר בנימין בספרו "המטפיזיקה של הנעורים", שיעורי המוסר בבית הספר, ואקרא ציטוט מביקורת על שיעורי המוסר במערכת החינוך: "מנסים להביא את הילד לידי אהבת הזולת בכך שמתארים לו, בזמן ארוחת הבוקר, את עמלם של כל אלה אשר להם הוא חב את ארוחת הבוקר שממנה הוא נהנה. ייתכן שיש בכך דבר מה עצוב, אם הילד זוכה למבט מעין זה אל תוך החיים בפעם הראשונה בשיעור המוסר, אך הסבר זה מעורר רושם רק בילד, שכבר יודע אהדה ואהבת הזולת מה הן. רק בשיתופיות ולא בשיעור המוסר הוא יתנסה בהללו".

אמנה חינוכית תל-אביבית הלכה למעשה: כבוד האדם, הגנה על הבריאות, שמירת הסביבה וזהות עירונית משותפת

אמנת הילדים והעירייה, שנכתבה בתל אביב-יפו, מבוססת על עבודה שנמשכה יותר משלוש שנים בכל שכבות הגיל. בעקבותיה נכתב מסמך "אורחות חיים", שנוסח לפי כללי האתיקה של כתיבת אמנה, כך ששותפו בו כל בעלי העניין – תלמידים, הורים, מורים, אנשי חינוך, ומתוכו מוצו ארבעה נושאים עיקריים שבהם החלטנו שתהיה התחייבות הדדית בין תלמידי תל אביב-יפו לבין העירייה והם: כבוד הילדים והנוער ומחויבות של שני הצדדים לשוויון, להזדמנויות שוות, לכבוד, לכל ילד באשר הוא; הגנה על הבריאות; הגנה על סביבת הילדים ועל איכותה, והגנה על זהות העיר.

מאחר שבעיר שיש בה 60 אלף תלמידים אי-אפשר לשמוע את כולם, הוחלט כי המתווכים בין תוכנה של האמנה לבין כלל התלמידים, יהיו תלמידים בוגרים יותר. במרכז מנהיגות ביפו יש מגוון רחב של תלמידים בגילאי בית ספר על יסודי מכל השכבות בעיר, ולהם הכנו מערך פעולה. אחר כך הם עברו בבתי הספר וחילקו את האמנה לכל תלמיד וגם נכנסו לכיתות ודיברו עם הילדים. בכל בתי הספר העל-יסודיים התקיימה פעילות חינוכית, כולל דיונים וויכוחים, ובסוף כל הילדים הוזמנו לחתום. אף אחד לא אולץ לחתום. החתימה עצמה התאפשרה הן באופן ידני והן באינטרנט. העבודה בנושא לא הסתיימה בכך, ונמשכה גם במערך בתי הספר היסודיים.

נכחתי בכמה מהפעילויות הללו ונדהמתי מהמשקל העצום שהתלמידים נתנו לנושא של כבוד הילד. עם כל האהבה שלהם למגוון התחומים שמופיעים באמנה, הנושא של כבוד האדם ומערכת היחסים בין בני אדם בכלל ובתוך חברת הילדים בפרט היה הדבר החשוב ביותר מבחינתם ואותו הם רצו לאכוף.

remain with the children, exactly knowing that it doesn't matter who comes in, if somebody came in just now, I saw that, but I can't let that person take me away from my work, with the children, so this is to be really being present.

Children need to feel safe, and this is what I believe the lady before was talking about, and Ms. Dafan Lev was also talking about – the different treaties that you have in this country to work with children. If they come to school, and they don't feel safe, it's not a good thing. So how do we get them to feel safe? It is by insisting that before they come in for dancing, they must line up, and they must, by the way, treat the women with respect and honor – what we symbolize in what we call “escort position”. I think in French is ‘engage’ as they are engaged, but you can't say that to the children ‘engage’ no, no, so, but they have to arrive, before they come, then they know they are coming to a class, a dancing class.

How does a teacher make children that don't want to dance, to get engaged with dancing? So you have to have what you call, command, and control. Thirty children running all over the place, so you have to have a way in your pocket, something must come, a child only has 10 seconds of what we call attention span, so somehow must show him... I have a very good trick, I hit them with my tie, many times. So in other words, you have to find something in your repertoire to try to get their attention in a fun way. And then of course language.

I'm very lucky that I speak several languages. But the body language is the most important thing. You have to have fun. Ladies and gentleman, I am 67 years old, I have white hair, I always come with a tie, but I can get down with them, I really can move and make fun with them, and this is what is so important that we as teachers don't say שלוש, שתיים, אחת, this becomes like a dictator, and not a fun person.

So for us it's very, very important to have something in your repertoire to know how to talk to them with your body language. And then the last thing we have is humor and joy. Having fun, fun, fun. And really, this is one of the only subjects in school. The only way, the teachers in the schools, they don't have the time to teach them about social manners, and the things they are learning with ballroom dancing. This is where learning to do ballroom dancing, part of the school day, when they have to come and learn it, they learn so much more about life. So our program is not necessarily a ballroom dancing program, it's called dancing class rooms. It's a social development program, meaning that they can learn to relate with each other, have better team work with each other, respecting each other, so that they can be real ladies and gentleman, and have developed the confidence.

PIER DOLAYN

Personal Empowerment and Social Education through Engagement with Ballroom Dancing

Ladies and gentleman, good afternoon. Please excuse me for not speaking Hebrew. Ballroom dancing is not for everybody. And when we bring it to the children, it's part of the school day. It's not after school. After school becomes 20 girls and 3 boys. And it doesn't work to teach them to be ladies and gentleman. So 19 years ago I started with the idea of taking ballroom dancing to the children in New York city. And if you are educators, and you are, you have to find a way of getting through to a child to teach them. And this is what this afternoon is all about. How do we get across to the children to give them a better choice in life as they grow up.

Teaching them to become, or to learn about being a lady and a gentleman when they are 10 years old, is a perfect time. I don't care if they remember the Rumba or the Tango – that's is not important. The important thing is that they remember the manners, the good polite manners which each other, the way they treat each other. So we developed a method, and it's under my name, the Dolayn method. There are 6 chapters of it. I must teach teachers. I can't go and teach the children all over the world. So I must teach teachers to do the work. Very much like you, when you finish from university, you must go and learn to become a teacher.

The same thing with dancing. Being a champion ballroom dancer is not enough, then you are just teaching dancing for dancing with the stars, you know. So for children, the first thing we have is to respect them. To have respect and compassion as a first chapter. Meaning, when you are working with the children, they are like animals, they smell you, they know whether you are going to like them, they are going to like you within 5 seconds. So they have to know that you respect them, and you understand how they are thinking.

The second thing is for a teacher, a good teacher, to be present, meaning, that there is a book by a man, by a gentleman teacher in the states of America, called teaching as though your hair is on fire, and this happened to this gentleman. He was working with the children in a science lab, and I don't know what they were doing, but his hair caught fire, and he was so in with the children, he didn't know that his hair was on fire. So it's important that you remain, you me, our teachers

פייר דוליינן הוא רקדן, כוריאוגרף ומחנך.

מבטלים את התקנון ומתעקשים על דיאלוג: קווים לפדגוגיה אחרת

מצד אחד, השפה של הילדים בינם לבין עצמם היא שפה של משא ומתן חברתי, של חשיפה והיכרות עם האחרות, ודרך האחרות עם עצמי. מצד שני, יש מורה בכיתה והוא משתמש בשפה להעברת ידע, ונוצר דיסוננס שאיתו חייבים להתמודד. לראות איך לא מטשטשים את התפקיד שלי כמורה ואת השימוש השפתי של התלמידים בשפה שלהם.

לפני עשרים שנה ניהלתי בית ספר תיכון בתל אביב, ובשבוע הראשון של הלימודים ראיתי כתובת מרוחה על קיר בית הספר בגנותו של אחד המורים. הייתי אז מנהל חדש והתלבטתי מה לעשות. מורים הגיעו אלי ותבעו: "תעשה בירור", "תקים ועדה", "תתלונן במטרה", אבל אמרתי "לא, אני ממתין. אני לא יודע מה לעשות". כעבור שלושה ימים בא אלי ילד, התיישב ואמר "אני עשיתי את זה". זה היה אורי, שהיה מאז לאחד התלמידים האהובים עלי ביותר ועכשיו הוא מסיים את הדוקטורט. הוא חשב שהוא מגיע להתוודות ואני, ככומר אכזר, אלקה בו, אבל אני חייכתי ושאלתי אותו "תגיד, ומה אתה רוצה לעשות עם העניין הזה?"

התקשרנו לאמו וסיפרתי לה על המעשה, ולא עשינו עם זה כלום. בהתחלה מורים כעסו, ואולי עוד כמה תלמידים הרימו גבה, אבל אז נוצר דפוס חדש שלפיו באין תקנון ובאין אמנה, יש דיאלוג שבו כל מורה וכל תלמיד בוחנים את הגבולות. אני שומע פה שצריך אותם, אבל אני סבור שגבולות צריך לפרוץ, צריך לצאת מהם, ויחד עם זה אני יודע שהם צריכים להיות, כי אחרת אי אפשר לנתץ אותם.

הדיאלוג שהיה ביני ובין אורי היה מבחינתי סימן לתפיסת עולם שאני פועל לפיה מאז כבר יותר מעשרים שנה ביחסים שלי ובהוויה שאני מנסה לייצר בבית הספר. כשהגעתי לגימנסיה, לפני כשלוש שנים, הדבר הראשון שעשיתי היה שבאתי לחדר המורים ואמרתי "מהיום אין תקנון". הרבה דברים אני משתדל לעשות בשיתוף עם המורים, אבל כאן אמרתי "קודם נעשה ואחר כך נראה לאן זה יוביל". אז היו כמה מיילים ששאלו "מה, לא נוכל להעניש יותר תלמידים?" ועל כך עניתי "זו בדיוק הסיבה שמבטלים את התקנון".

הניסיון לבחון גבולות הוא יומיומי; הניסיון לייצר שפה שמציבה מרחב שמתגמש, מתרחש, מתפשט לכל מיני מקומות ושדות, הוא יומיומי. אם מדברים על פדגוגיה, הרי שהחוויה של ניסוי וטעייה והידברות בלתי פוסקת בין השותפים למעשה הדיאלוגי, היא תנאי מאוד בסיסי.

אחרי שאני מנסה לייצר מרחב רחב, פתוח ומאפשר, אני עובר למרחב השפתי. כבר שנים רבות אנחנו רואים איך שפת היוםיום שלנו הולכת ומתכווצת, הולכת ומצטמצמת. ראינו את זה עם בואה של הטלוויזיה, לפני שנים רבות, בוודאי אחר כך, כשהתחלנו להתכתב באס.אמ.אס. ובטכניקות נוספות דומות. אני לא חושב שזה נבון להילחם בכך, אלא לאזן בקריאה רבה ובכך רב חלקו של בית הספר בעידוד ובעשייה. יש להכיר בשפה החדשה שהילדים מביאים לנו ולהציג

ד"ר זאב דגני הוא מנהל גימנסיה הרצליה.

להם את השפה שאנחנו משתמשים בה, את השפה של הספרים. יש לנו אחריות להמשיך ולהציג אותה בפניהם כשפה חשובה, מעשירת תרבות ובעיקר משחזרת ומבססת זיכרון.

אני מגלה שעניין העבר הוא משני ולא חשוב עבור התלמידים, אבל אי אפשר ללכת קדימה כשיש ריק מאחורינו. לכן, למשל הזמנו ב־15 במאי בוגרי גימנסיה שלא סיימו את שנת הלימודים שלהם במלחמת השחרור, בהם פוצ'ו (ישראל ויסלר), השופט יצחק זמיר ופרופ' מנחם אמיר, חתן פרס ישראל בקרימינולוגיה. זו הייתה חוויה בלתי רגילה, כשהאורחים התפזרו בכיתות וישבו שעתים עם התלמידים עד שאלה לא רצו להיפרד מהם. בסוף גם התלמידים וגם המורים ביקשו שמעכשיו זו תהיה פגישה שנתית, כל 15 במאי. כלומר, אנחנו מבינים את חשיבות העבר, אותנו הוא מעניין, ואנחנו יוצרים דיאלוג בין התפיסה של ההווה, העתיד והעבר.

ומכאן אני מגיע למרחב הפוליטי, שהוא המרחב המסובך ביותר שאנחנו עומדים בו יום־יום. הולכות ומתחזקות מגמות של לאומיות, מורשת, זהות, כשהכל, לפחות כשזה מגיע לבית הספר, בא ממקום של בידול, של התרחקות, של אי התייחסות לאחרות, לשונות, לנבדלות. המכון לדמוקרטיה, למשל, פרסם מחקרים שמלמדים על נוער שרוצה מנהיג חזק, שרוצה החלטות מיליטנטיות. מול הגישות הללו נקטנו גישה מאזנת עם לימודי תרבויות של אחרים, דתות של אחרים, הוויה אחרת. להיות חלק מתוך העולם הפלורליסטי, ההומני.

וכך, מצד אחד השפה מזהה את השימושים שלה אצל הדור הצעיר ומצד שני היא נותנת לנו לגיטימציה להביא בפניהם את השפה שלנו, שמעודדת הרחבה, העמקה ויוצרת את הדיאלוג עם ההווה של השפה העכשווית.

יצא שכרו בהפסדו: על חוק זכויות התלמיד והפקרת הדברים החשובים לחינוך

עד היום נפגשתי עם כ־12 אלף מורים ברחבי הארץ והדבר הראשון שעשיתי כשנכנסתי לכנסת היה להניח הצעה לביטול "חוק זכויות התלמיד", וזאת מתוך הבנה שהחוק אין דינו ביטול זכויות התלמיד.

מה יש ב"חוק זכויות התלמיד" שכל כך מרגיז אותי? קודם כל הכותרת, שמתייחסת רק לזכויות כשהן לא מאוזנות על ידי חובות. אני יודעת שיש תפיסה משפטית האומרת שזכויות הן דבר שעומד בזכות עצמו, לא צריך לאזן אותו עם שום דבר, אבל מבחינה חינוכית אני חושבת שזה לא המסר הנכון, שלא לדבר על זכויותיהם של גורמים אחרים במערכת החינוך. בעשור האחרון, אם לא יותר מכך, אנחנו נוכחים בהפרת האיזון שבין הורים, מורים ותלמידים, ולא לטובת החינוך. מעבר לכך, יש בחוק שני סעיפים מרכזיים שמנוצלים לרעה, ואני יודעת שלא זו הייתה הכוונה. למשל, הזכות לחינוך – שלא הוסיפה משפטית דבר, כי ילדי ישראל קיבלו את החינוך ב"חוק חינוך חובה" – הפכה בפועל בכמה מקרים משפטיים קיצוניים ובעייתיים למצב שבו היא הפכה להיות הזכות להיות בבית הספר שבו למדת למרות שהתנהגותך לא ראויה. זו לא הזכות לחינוך.

דבר נוסף שמעוגן בחוק הוא התהליך המורכב, הבלתי סביר של הערר, לצורך הוצאת תלמיד מבית הספר שבו הוא לומד, באופן שגרם לשיתוק המערכת. יש בחוק כמה דברים חשובים, כמו הגנה מפני אפליה, סעיף שמתרחב כל הזמן וטוב שכך, אבל יש הרבה מניפולציה, כי מסתבר שאיסור אפליה היה קיים בחוק חינוך חובה. הוציאו אותו משם וכללו אותו בחוק זכויות התלמיד כדי לתת לו בשר. בעיניי הסעיף הזה חשוב ונכון וראוי לשים אותו בחקיקה ראשית, ולכן הצעת החוק שלי אומרת שיש להחזיר אותו לחוק חינוך חובה. יש עוד שני סעיפים חשובים, על בחינות בגרות והתאגדות, שגם אותם אני ממליצה לכלול בחוק חינוך חובה ואז יש לנו את ההקשר הכולל.

אסור לחוק הזה להישאר כחוק בפני עצמו אלא עליו להיות חלק מחוק חינוך חובה, או להפוך אותו לחוק נגד אפליית תלמידים או להגדיר אותו כחוק לזכויות וחובות התלמיד. להוסיף גם חובות. בפועל, החוק הזה יחד עם הרבה דברים אחרים, תרם להפרת האיזון והדבר אינו לטובת החינוך. דווקא הקפדה על כללים ועל גבולות היא זו שמאפשרת לילדים את החופש שלהם. דובר כאן על הצורך של ילדים להרגיש מוגנים. זה הדבר הראשון שאנחנו יותר ויותר לא מאפשרים אותו. בשם מילים יפות כמו זכויות, הלכנו והפקרנו תלמידים. אני טוענת שחוק זכויות התלמיד הפך, שלא בטובתו, לחוק זכויות התלמיד האלים שהוריו עורכי דין. החוק הזה מגן עליו, אבל לא על הילד שבאמת זקוק להגנה.

החוק הזה גם גורם בלבול בקרב הרבה מורים. אמנם יש מורים שאומרים "אני מדבר עם התלמידים על הזכויות שלהם ועל החובות שלהם ולא נבהל", אבל הרבה מאוד מורים כבר לא

ד"ר עינת וילף היא חברת כנסת וחברה בוועדת החינוך.

יודעים מה מקור סמכותם, איפה עובר הגבול, על מה לתת להם גיבוי. כי זה כבר עשור ויותר שמורים מקבלים פחות ופחות גיבוי לעשייתם. למשל, להגן על ילדים מפני הילד האלים, כי בסופו של דבר מדובר במתי מעט. אבל מערכת שלא שמה גבולות מרגישה חסרת אונים וההפקרות והאלימות שולטות.

לשמחתי, בשנתיים האחרונות גם שר החינוך וגם המנכ"ל הולכים יותר בכיוון הזה. השיבו למורים סמכויות שנלקחו מהם במשך השנים, מדברים יותר את שפת הגיבוי, אבל יש עדיין הרבה דברים שצריך לעשות.

לסיכום, אני מעדיפה שהזכויות החשובות, כמו הזכויות לאיסור אפליה ונושא בחינות בגרות יהיו בחוק חינוך חובה, וכל הדברים אחרים ייכללו בתקנונים ובאמנות. זה אולי נשמע קשה, אבל המציאות שתיווצר עקב כך תהיה הרבה יותר חופשית ובטוחה, ואני מעדיפה אותה על פני זה שנרגיש טוב עם מילים יפות אבל במציאות מופקרת.

דיון:

המנחה אורלי וילנאי: אני רוצה להתחיל דווקא בביטול החוק. ח"כ וילף, את יודעת שלמעשה מדובר בחוק שמאגד את חוזרי המנכ"ל, מנכ"ל משרד החינוך שהיו לאורך השנים, כך שאין שם דברים חדשים.

עינת וילף: יש בחוק מספר דברים שיש להפריד ביניהם. האיסור על אפליה הוא הדבר החשוב ביותר שיש בחוק הזה ועליו צריך להילחם. הדברים האחרים בחוק גרמו יותר נזק מתועלת. לכן, במקביל לביטול החוק כישות עצמאית, יש לפעול להעברת הסעיפים שלא מתאימים לחקיקה לתקנונים.

לגבי התקנונים, הם צריכים להיות מאוד מדויקים וברורים. למשל, אומרים "הילד יכבד את המורה ואת התלמידים", אבל ילדים לא יודעים מה לעשות עם זה. לעומת זאת כאשר נאמר "בסוף היום הילדים ירימו את הכיסאות. ילד שלא ירים את הכיסא, למחרת ירים את הכיסאות של כל הכיתה", זו דוגמה לניסוח שילד מבין. ההמלצה שלי לאור זאת היא, שביום הראשון ללימודים כל המורים יעברו עם הילדים על הכללים הנהוגים בבית הספר, יפרטו ויסבירו. אחר כך ימשיכו בתהליך ההטמעה של הכללים הללו במשך השבועות הראשונים, אפילו אם לא יתקדמו בחומר.

סבינה רוטלוי: לא החוק נכשל, אלא אנו נכשלו בהנחלת מושגים כמו זכויות וערכים. גם רוב המורים וההורים לא מבינים בעצמם מה המשמעות של זכויות וחובות. צריך להבין שכאשר מדובר בזכויות אדם, אין כנגדן חובות מקבילות. כנגדן יש חובה על כולם, מבוגרים וילדים כאחד, מורים ותלמידים, לכבד את הזכויות של האחר. כי ילד שיש לו זכות לשוויון או זכות להגנה מפני אפליה, אין לו שום חובה אחרת, או חובה מקבילה. כך גם לגבי הזכות לחינוך, היא מטילה קודם כל חובה על המדינה לספק חינוך, ומטילה חובה על ההורה לשלוח את הילד לחינוך, אבל לא מטילה חובה על הילד ללמוד. זה לא אקוויולנטי.

יש איזו דמוניזציה של ילדים ונוער, כאילו הם אחראים לאלימות בחברה שלנו. אנחנו חברה אלימה, שמחנכת להיות תוקפנים. אפשר לראות את האלימות גם בבתי חולים, אז מה? בגלל זה יבטלו את חוק זכויות החולה? אבל לבטל חוק לילדים זה נוח, כי לילדים אין קול בכנסת. יש דרכים אחרות למזער את האלימות, אבל הניסיון לראות בילדים את האחראים לה הוא פשטני. אני לא מאמינה שאפשר לנהל בית ספר על יסוד כללים משפטיים נוקשים, אבל מצד שני מערכת החינוך צריכה להבין את החשיבות שבמושגים המשפטיים. יחד עם זאת, אני חושבת שאהבה וכבוד הזה הן לא מילים גסות וצריך להנחיל אותן לשפה הפדגוגית.

זאב דגני: בחברה דמוקרטית אנו דואגים לזכויות המיעוט יותר אפילו מאשר לזכויות של הרוב השולט, ובבית הספר התלמידים הם המיעוט, למרות שמספרם גדול ממספר המורים. במקרה הזה יש לתלמידים זכויות שהן רק של התלמידים והנקודה הזו מאוד חשובה. בינן לבין פגיעה בכבודו של מורה אין דבר וחצי דבר. מורה יוצר את יחסי הכבוד שלו עם התלמידים לא מתוך יראה ומתוך פחד, אלא מתוך הבנה של המקצוע שלו, מתוך בקיאות בנושא שבו הוא עוסק, מתוך המוכנות שלו להקשיב לתלמיד ללא לאות.

אני מאמין שלאהבה ולאמון יש הרבה מאוד מקום. בזכות אמון שלנו בילדים מתקיימת אצלנו כיתה שנזרקה מכל בתי הספר והילדים בה עולים לכיתה י"ב, עם הצלחות מדהימות. כאשר מאמינים בהם, אוהבים אותם ונותנים להם הזדמנות שנייה ושלישית ורביעית, בסוף זה מצליח.

דפנה לב: אני רוצה להזכיר שלא משרד החינוך חוקק את החוק הזה, אלא זה התחיל כהצעת חוק פרטית שקיבלה גיבוי רחב בוועדת החינוך, ובהמשך החל סרבול סביב השאלה איך מתנהלים עם ילד חריג בתוך בית ספר ומי בסופו של דבר יודע מה קורה במסדרון כשיש לך ילד אחד מתוך 700 ילדים, שמשגע את כל בית הספר. היו תיקונים לחוק, אבל היה צריך להילחם על מנת שלאנשי חינוך בדרגים השונים תהיה אמירה בנושא.

בנושא שמירת הזכויות של הילד בתוך בית הספר, ילד זקוק להגנה שלנו – עם חוק או בלעדיו. עם זאת, לא הצלחנו לשמור על כמה מהדברים החשובים. למשל, איננו מצליחים לאכוף אי אפליה.

באשר לבעיות שנגרמות למורים בעקבות החוק, צריך לקבוע גבולות, אפילו כדי לאפשר לילדים לפרוץ אותם, והכי חשוב בעיניי, לאהוב ילדים ולהיות אמפתיים אליהם. כשהדברים שיטתיים ויש גבולות ברורים, אני לא חושבת שמחנך ייתקל בבעיה.

**בין ה"קלאסי" ל"אס.אמ.אסי":
על העברית הרווחת והישראלי המצוי**

דמוקרטי ונגיש, שטוח ורשלני: התוודעות רבת פנים, סיכויים וסיכונים בפייסבוק

פייסבוק הוא לא סתם שיח, הוא לא רק רשת חברתית. זו מהפכה במלוא מובן המילה, או לפחות ציון דרך במהפכה שמתרחשת כל יום בחיינו. רוב האנשים, ובכלל זה מורים, יודעים שמהו גדול מתרחש מול עינינו אבל הם, כולל אנשים שנמצאים בעמדות מפתח, לא יודעים עד כמה זה גדול ולכן התגובה שלהם היא במקרים רבים לא אפקטיבית. הם דוחים, הם בזים, הם מניחים שמה שהיה הוא שיהיה, הם מניחים שזה איזה טרנד קטן, שינויים קטנים בלבד, אבל זה לא כך.

אנחנו הולכים למציאות חברתית חדשה ואציינ כמה מאפיינים מעוררי מחשבה לגבי האינטראקציה האנושית: מאפיין אחד הוא עידוד הגלובליות, העובדה שנוצרת פה אספרנטו דיגיטלית שיש לה היבטים גם לשוניים, ואפילו סינטקטיים.

מאפיין שני, הקשור לאופי הישראלי, הוא היעדר פירגון. לעומת זאת, בפייסבוק יש like ואין בו dislike ובאיזשהו מקום זה מעודד להסתכל על הדברים באופן ידידותי ויוצר אקלים טוב. אין זה אומר שאין בפייסבוק דברים רעים, אבל בראייה כוללת הוא יוצר אווירה ידידותית לסביבה. הלייק ממחיש גם את עניין הקיצורים. בפייסבוק אתה מוגבל במספר המילים, והוא מרגיל אותנו לקצר. זה טוב, כי הרבה פעמים אנשים כותבים דברים שאפשר לקצר אותם, אבל יש בכך גם משהו רע כי זה משטח את השיח וגורם לכך שנוצרת מין עצלות מסוימת. "אהבתי את זה". אין צורך לנמק, נקליק לייק וזהו.

אגב, זה מצטרף למגמה שהתחילה עוד לפני הפייסבוק והיא שלא משלימים משפטים. כלומר, מדברים ומצפים שאתה כבר תבין את ההמשך. "מה היה שם?" אתה שואל ועונים לך: "היה, היינו בזה" ואתה כבר אמור להשלים.

לכך נוסף עניין השפה הדיבורית, שנכתבת ללא כל תיווך. מה שעובר לך בראש עובר דרך המקלדת. התוצאה היא שפה לא מובנת, שהדקדוק בה הולך לאיבוד. לכן אנחנו מקבלים סטודנטים שבדברים שהם כותבים אין פסיקים ואין נקודות. מצד אחד, זה אולי יותר דמוקרטי, יותר פלורליסטי. אולי באמת אין טעם להקפיד בין "יעשה" ל"אעשה", אבל מצד שני, יש לכך מחיר כבד כיוון שכאשר השפה שלך מרושלת, כשאת פסיק ואין נקודה, גם החשיבה שלך מרושלת. אנו באוניברסיטה נתקלים בכך ונדהמים לראות חיבורים שאין להם התחלה, אמצע וגם לא סוף. כך מצאתי את עצמי מלמד בסמינר של תלמידי M.A. חצי מהנוכחים כיצד לכתוב כתיבה תקנית, כדי שייבנו מה זה רעיון.

כך גם עניין הקופירייטינג. את המדיה המסורתית – עיתונות, טלוויזיה – נדחת מפני האינטרנט, ואילו הפייסבוק נותן במה לבלוגים. התוצאה היא הרבה יוזמות לשוניות וכל מיני שטיקים וגימיקים כשכל אחד מנסה להיות אטרקטיבי כדי למשוך קוראים.

פרופ' עוז אלמוג הוא מרצה בחוג ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת חיפה.

עוד היבט הוא ההתחברות המידית, כך שאתה כל הזמן מעודכן וזה ממכר. אני מודה, גם אני מכור לזה. אתה קם בבוקר וממהר לבדוק מה קרה בתיבת המיילים שלך, מה קרה בפייסבוק, ותמיד יש משהו חדש. הבעיה היא שהעדכונים האלה יוצרים שטויות וגורמים לבזבוז זמן ניכר. לא רק זה, אתה יכול לשלוח מכתב כשהוא מלווה בפרופיל, דבר שמקצר את כל ההקדמות. אנשים יודעים מי אתה, יודעים איך אתה נראה וזה מקרב ויוצר אינטגרציה ברמה האישית. הפרופיל הזה עוד ילך וישתכלל, המחשב עוד ימסור מידע לא רק על שנת לידה ואיך אנחנו נראים, אלא גם על ההרגלים, הטעמים, השפה שלנו, והפרופילים האלה ישייטו בחלל האינטרנטי וישתדכו זה עם זה, ומי יודע אולי זה ימיס גבולות בין אישיים ולא יהיו מחיצות. אמחיש זאת בדוגמה: אם חרדי וחילוני היו צריכים להיפגש בחיי היום־יום בישראל, הם היו מסתכלים זה על זה בצורה מגזרית ולא היו נפגשים. גם בגלל הדימויים וגם בגלל מעגלי השיח. העובדה שהחילוני והחרדי יכולים להיות חובבי בולים, יכולה ליצור ביניהם שפה משותפת בפייסבוק, שיח משותף וקבוצה משותפת, שיביאו לשלב נוסף של קשר אישי.

אליה וקוץ בה: ההתפתחות המטאורית של העברית והאובדנים החשובים שבדרך

אנחנו משלמים את מחיר ההצלחה הבלתי נתפסת של שפה, שלפני 120 שנה בקושי שימשה לצרכים מוגבלים, והיום היא כה חיה ותוססת שאף אדם שהיה שותף להחייאתה לא יכול היה להעלות בדעתו. המחיר של ההצלחה הזו הוא שהילדים שלנו לא יכולים לקרוא למשל תנ"ך בלי תיווך.

כל שפה חיה עוברת התפתחות ושינויים, אבל היום מדובר בהתפתחות מטאורית כך שהפער בין העברית כפי שאנחנו מכירים אותה היום לבין העברית כלשון המורשת, הולך ומתרחב. לכך נוספת הגלובליזציה, שמתחילה בתחום הכלכלה ומגיעה לתחום החברתי וגם לתחום הלשוני. אף על פי שהשפה שלנו היא עברית, היא הרבה פעמים מראה של השפה שאנחנו מושפעים ממנה. אגב, זו לא האנגלית העשירה ורחבת ההיקף, אלא אנגלית אינטרנטית. כך למשל, אדם אומר "וואנס אתה בעד הכפייה הדתית, אתה לא יכול לצאת נגדה בנושא אחר". או למשל, מנגנים אצלנו היום לא רק מוסיקה, אלא מנגנים סרטים, מנגנים אפילו ציורים, כי באנגלית to play זה גם להפעיל וגם לנגן, או כשאומרים "זה מרגיש לי" וכו'.

לתופעה הזו יש יתרונות עצומים, אבל שפה היא לא רק אמצעי תקשורת היא גם מערכת תרבותית. ההתיישרות של כל הלשונות, לא רק העברית, לפי המבנה של השפה המשפיעה, גורמת במידה רבה להשטחה ולאיבוד הרכיבים התרבותיים של השפה שלנו.

אבל התופעה הזו היא לא חד כיוונית. אם נסתכל במחשב נראה שכל המונחים של הסרגלים למיניהם הם עבריים. כלומר, מילים לועזיות שנעלמו ובמקומן באות מילים חדשות. פעם גם אמרו פרבולה, סטיפנדיה, איניציאטיבה, מילים שחלק מאיתנו לא מכיר.

זו תופעה מרתקת שהעברית מתאימה את עצמה בקצב אדיר, גם בתחום המינוח, לשטף הלעז שמגיע אלינו, אבל בתחביר, במבנים, אנחנו מושפעים יותר ויותר. זהו היחס שבין העברית החיה והתוססת לבין העברית כלשון תרבות, וכל אדם שמתעניין בבלשנות נפעם לנוכח השינויים בשפה.

עם זאת, לא ניתן להסתפק רק בהתבוננות בתופעה, כי לשפה יש תפקיד נוסף ואיתו צריך להתמודד. השפה היא הגשר התרבותי שעליו מובלת כל ההיסטוריה התרבותית, הלשונית והמדעית. כך שלצד ההשתנות המטאורית שתוארה קודם, לשפה יש גם תפקיד של שימור. היא בעצם מערכת שמאפשרת לנו לתקשר עם מה שקדם לנו, עם מה שהתרבות שלנו, במקרה הזה העברית, הצליחה לצבור במהלך כל הדורות. את ההיבט התרבותי הזה יש לשמר, לטפח ולהנחיל.

היבט נוסף הוא העושר הלשוני. שפה היא גם הכלי שמאפשר לנו חשיבה יותר מדויקת, שמאפשר לנו להבין מורכבויות, שמאפשר לנו להבחין בין דברים. ויתור על העושר הלשוני הוא ויתור על החשיבה. זאת אומרת, יכול להיות שיש פה אבולוציה בהילוך אחורי. השפה היא גם אוסף של קודים וקיצורי דרך. לא מדובר רק בשלושים סימני קריאה או בכך

שכותבים "100ממת", אלא בקודים תרבותיים שבהם אני יכולה להגיד משהו שאומר לנמענים שלי את כל מה שהדבר הזה מכיל בתוכו, כי הוא מזכיר איזשהו סיפור, או דברים שאמרו קודמינו. כשאני אומרת "על שלושה דברים העולם עומד", "לא המדרש עיקר אלא המעשה" וכיוצ"ב ויוצקת בזה תכנים חדשים, אני אומרת לא רק את מה שאני אומרת עכשיו ברגע זה, אלא גם את כל מה שאני מזכירה לשומע, אם זה מזכיר לו, את העבר.

אסכם בכך שאנחנו צריכים להבחין בין שתי רמות של השפה - הרמה הפונקציונאלית המידית, שמסתדרת מצוין בלי אקדמיה, בלי מחנכים ובלי מורים, ורצה קדימה. ויחד איתה יש עוד מישור, זה של הלשון כסוכנת תרבות, ואת המישור הזה אנחנו חייבים לטפח.

פייסבוק כהוויה ופייסבוק כתופעה: התנסויות שונות של צעירים וזקנים וגם כמה חידושים לשוניים ששווה להיפתח אליהם

יש לי תחושה שהפייסבוק זו הגזמה של זקנים בגיל שלנו, בעוד שבעולם של הצעירים זו לא כזאת מהפכה. זאת אומרת, אנחנו מנתחים את העולם כדיגיטלי ולא דיגיטלי ומדברים על מהפכה דיגיטלית, אבל להם אין מהפכה דיגיטלית כי זה העולם שלהם וזה מה שהם מכירים. מבחינתם לא קרה בעולם שלהם שום דבר.

באחד הפרקים בסדרת הטלוויזיה "מד מן", שמשקפת את תעשיית הפרסום של שנות ה-50 וה-60, דון דרייפר, כוכב הסדרה, בוגד באשתו עם בתו של בעל בית כל-בו והוא אומר לה שאהבה זה לא מה שהיא חושבת, אלא זה מה שהוא המציא כשהוא עשה את הסרט הזה והזה, וזה נכון. כי בשנות ה-50 וה-60, הפרסום קבע את התרבות שעל פיה העולם חי. החלום הפרברי האמריקני הוא המצאה פרסומית. לא הייתה מציאות שהפרסום שיקף, היה דימוי שהפרסום הריץ. המהפך הגדול שקרה לנו בשנים האחרונות הוא שהפרסום והשינוק איבדו את מקומם בעולם. הם כבר לא מכתיבים שום נורמה ולא ממציאים שום תרבות, הם בקושי מצליחים לחקות את התרבות שמשנתה בקצב מהיר.

היום יש לנו בעצם מרכיבים שיוצרים את התרבות שלנו, כשהמרכיב הראשון הוא הטלוויזיה. למשל, לילוש ב"ארץ נהדרת" היא גיבורת התרבות שיוצרת את השפה העברית החדשה והעולם הפרסומי מחקה אותה. זאת אומרת, מחקה בעצם את תרבות הרחוב. אם נלך למהפכה שאנחנו רואים בעולם הרשתות החברתיות, הרי שפייסבוק הוא רק התחלה. כי אם בו איננו מוגבלים במספר המילים הרי שהטוויטר מוגבל ל-120 תווים, כך שאנחנו צריכים לצמצם בהתאם את הרעיון שיש לנו או את מה שאנחנו רוצים להגיד.

אני לא יודע אם המהפכה הזאת כל כך נוראית, כי מספר האנשים שכותבים היום הרבה יותר גדול מאשר בעבר, שכן כל אחד יכול לפרסם את הגיגיו. אני לא בטוח שזה משפיע עלינו ברמה התרבותית, שכן מספר האנשים שכותבים וקוראים רק גדל, אבל הוא גדל על בסיס too much information, או על בסיס משפט שמתחיל בכמה מילים והופך ל"בלה בלה" במטרה לתאר "כן, אתה מבין את המשך הסיפור, אני לא צריך להמשיך להגיד אותו".

העברית המדוברת הפכה להיות העברית הכתובה וזה השינוי. אם נסתכל על חלק מהסופרים של הדור הצעיר, הם כותבים עברית מדוברת ועדיין הספרים שלהם נחשבים מאוד. האם זה גורם לרדידות תרבותית? האם זה משנה את היכולת האינטלקטואלית שלנו? אני לא בטוח. אני חושב שמה שאנחנו רואים כרגע זו התלהבות נקודתית של פרק מסוים של עולם הפייסבוק שילך וישתנה להמצאה הבאה, ואחר כך להמצאה הבאה וכן הלאה.

באחד החזונות שהועלו בכנס דובר על המצב הבא: אני עומד מול אדם זר ומדבר עברית,

יוני סער הוא מומחה פרסום ומדיה בחברת פרומרקט.

העברית הזאת עוברת לגוגל טרסנלייט, והתרגום הזה עובר לתרגום ווקאלי בהינדית לאוזניות של האדם שעומד מולי. וזה עובד גם בשיחה בטלפון בין שני אנשים. זה לא מדע בדיוני, זו אחת האפליקציות הבאות שנמצאת היום בפיתוח.

מי שהשתמש בגוגל טרסנלייט יודע שהוא לא מדויק אבל מצליח להעביר את הרעיון בכללותו. לכן, החשיבות של הדיוק במילים הולכת ופוחתת וזה אולי טוב, כי בכך אנחנו מגיעים למצב שבו הרעיון הוא שקובע.

ואולי כל ההתייפויות של שפה מדויקת מחפה הרבה פעמים על חוסר רעיון, או על חוסר יכולת להתמקד, ולכן עוטפים אותו בהרבה מילים יפות? הצורך לצמצם מחייב אותנו למקד את הרעיונות ואת החשיבה.

אני לא יודע האם אנחנו הולכים לקראת אסון או לא, מה שבטוח הוא שהרעיון של שפה אס.אמ.אסית, פייסבוקית, טוויטרית, הוא גדול. הרעיון הזה אומר, בסופו של דבר: תגיד לי את העיקר, אל תספר לי סיפורים מסביב. אני אשפוט את זה לא לפי כל העטיפות ששמת מסביב, אלא על פי הערך של הרעיון הבסיסי שיש לך למכור לי.

בלי מסקנות נחרצות ובלי תחזיות נמהרות: לשפה יש את הדינמיקה שלה

הדבר שצריך להיבחן, לדעתי, הוא מה הם גבולות העולם, אם לדבר על אמירתו של ויטגנשטיין שכבר הפכה לקלישאה: "מה הם גבולות העולם של הדורות השונים?" דור ההורים שלנו הגיע מארץ אחרת, מעולם לשוני זר. העברית אומצה על ידם באופן חלקי וזה דרש מהם חיבור מאומץ, לפעמים קצת מלאכותי, לשפת התרבות שהייתה חלק מהאידיאולוגיה של העברית החדשה. האימוץ של השפה הקלאסית התבטא גם בשפה המיוחדת בספרות, בשירה וגם בעיתונות הכתובה. זאת אומרת, זה עולם של לשון ותוכן של דור מסוים, כשאני ובני הדור שלי כבר חיינו במין שניות כזאת. מצד אחד, ספגנו את התנ"ך, את עגנון, אבל כבר אז הייתה לנו בעיה עם זה. התחברנו מאוד לשפה הטבעית, בעצם יצרנו אותה, וקיבלנו סוכני שפה חדשים, כמו למשל יצחק רועה בתחום הרדיו.

הדור שלנו גדל בעולם שהייתה בו כבר השפה הטבעית וגם איזה חיבור לעולם הקלאסי ואנחנו עוד לא מבינים באיזה עולם חיים הילדים שלנו, בני העשר והעשרים והשלושים והילד שנולד אתמול. לתפיסתי, בעולם כל כך דינמי אסור לחזות תחזיות. הדברים מתפתחים ואנחנו לא יודעים באיזה כיוון זה קורה.

כאשר אומרים שהטוויטר והפייסבוק הם כל עולמו של הדור הזה אנחנו ממעיטים מאוד בערכם וגם מסתכלים על הזירה האינטרנטית באופן מאוד מצומצם. כי בשפה האינטרנטית יש אס.אמ.אסים ויש בלוגוספירה שעובדת לפי כללים אחרים לגמרי. כתבים שם הגיגים ויוצרים שם שפה אחרת. השפה הפאקצית היא לא שפת קיצורים ולא שפת הכלום, אלא שפה מצחיקה, יצירתית, שבהרבה מקרים דווקא מאריכה. אם אתה כותב "אחותי" עם עשרה ווים, זה הכל חוץ משפה אס.אמ.אסית, אלא ניסיון למצוא דרך בתהליך הכתיבה לבטא רגשות ורעיונות באופן שהשפה הנורמטיבית לא מאפשרת.

אנשים כותבים בלוגים מפני שכתובת יומנים, מחשבות ואפילו הכתיבה הספרותית הפכה להיות יותר דמוקרטית. אנשים כותבים בצורות רבות ושונות וההשפעה של זה על הסגנון היא משמעותית, ולדעתי, בטווח הארוך אף יותר מההשפעה של טוויטר, פייסבוק והאס.אמ.אס. מה שקורה בשפת האינטרנט, בפורומים, בצ'אטים ובטוויטרים הוא שנוצרת שפה חדשה שהיא שפת דיבור שמתחזה לשפת כתיבה, אבל לא מדברים בשפה הזאת. אנשים לא מדברים פייסבוקית, טוויטרית וגם לא אס.אמ.אסית. זו שפה חדשה שבהחלט משפיעה, אבל אני עדיין לא יודע לאיזה כיוון היא משפיעה.

אני גם חושב שיש שורה של איזונים, ומה שמתקצר במקום אחד מתארך במקום אחר. קיצור ודיוק הם שני דברים שונים. אפשר לדייק בטקסט ארוך ואפשר לומר דברים מרושלים ולא מדויקים בטקסט קצר. אבל מה שמטריד אותי כישראלי וכיהודי, וכמי שחי את התרבות ואת

השפה, זו התאוצה המהירה של התפתחות העברית החדשה. היסוד המלאכותי, הצורך הזה ליצור במאה שנה שפה, שבתרבויות אחרות נוצרת במשך מאות שנים ותוך התכתבות מתמדת בין שפת הדיבור לבין הנורמות. אצלנו, במאה שנה, צריכים לקרות דברים שבשפות אחרות נוצרים באופן טבעי, כמו הדשא האנגלי המפורסם. כאשר יש צמיחה כל כך מהירה, יש קורבנות בדרך. קורבן אחד הוא התנ"ך, כלומר, היכולת להבין את התנ"ך, להתחבר לאליו, לקרוא אותו, לאהוב אותו ולהרגיש מה שמבין מי שמכיר את השפה היטב. התנ"ך משוקע בכל משפט בעברית בכל כך הרבה רבדים, כולל באס.אמ.אסית. אבל אנחנו מאבדים אותו, ומאבדים למשל כסמל את ביאליק ואת ידידיו, את מנדלי, את ברנר. בגלל התאוצה הזאת לא נוצרת קלאסיקה חדשה, שזה משהו שכל בן תרבות, ולא חשוב באיזו טכנולוגיה הוא כותב, צריך להכיר. אפשר להיות היום ישראלי בלי להבין את ביאליק ובלי לאהוב אותו, ואפשר להיות ישראלי בלי להכיר את ס. יזהר. אבל העובדה שלא נוצר פה המחבר של הקלאסיקה החדשה, בין האוצרות העצומים שיש לעברית לבין הדורות החדשים, מטרידה אותי מאוד.

דיון:

המנחה עודד בן עמי: מה יקרה לשפה האקדמית, האם גם היא תצטרך להתאים את עצמה למודרנה האס.אמ.אסית? והאם מצד אחד, אוצר המילים מתקצר, כך שיהיו לנו פחות מילים ומצד שני, יהיה לנו ליעוז של השפה, נדבר הרבה יותר בקליקים, בלייקים וב-downloads וכדומה?

עוז אלמוג: אנחנו נמצאים בתקופת מעבר, כאשר הישן כבר לא מתאים והחדש עוד לא התייצב. בתפר הזה ישנם רעשים והרבה פעמים אנחנו מסתכלים על תופעות בצורה חד ממדית, אבל בסך הכל, כאשר מודדים יתרונות מול חסרונות, הרי שהיתרונות גוברים. אנחנו רק צריכים לדעת איך לנכש את הבעיות.

הצורך באינטראקטיביות נעשה יותר משמעותי וזה אולי הסיפור בה' הידיעה של האינטרנט והפייסבוק. אני רואה את זה באוניברסיטה, כאשר עם השנים הסטודנטים רוצים להגיב ולא רק לשבת ולהאזין. הם אומרים שזו אווירת בית כנסת כאשר רק יושבים ונושאים דרשות. תגובה, לעומת זאת, למרות שהיא קצרה יש בה יצירתיות ועומק. בהמשך נוצר שיח בין המגיבים והמאמץ הקולקטיבי מוליד יצירה, כאשר לא פעם יש בה הרבה פיצולים והסתעפויות כשמתחילים בכדורגל ומסיימים בזוגיות.

אני עומד לפרסם מאמר גדול על דור ה-Y הישראלי. זה דור שיש לו אפיונים רבים ויש לנו נתונים רבים עליו, חלקם מטרידים, ויש גם מחירים שאנחנו משלמים. למשל, אנחנו יודעים שהדור הצעיר מתבגר בשלב מאוחר יותר ויש בו מידה לא מבוטלת של תלותיות. איך זה קשור לסלולרי? כיוון שכאשר יש לך סלולרי, בכל פעם שאתה נתקל בבעיה אתה מתקשר לאמא ולאבא. הבת שלי, למשל, הייתה בדרום אמריקה ובכל פעם שהייתה לה בעיה, אפילו בניווט, עזרתי לה. התוצאה היא שבסופו של דבר, כשהם מגיעים לצומת של החלטות, הם מתקשים להכריע.

רונית גדיש: כניסת מילים לועזיות לעברית היא דבר עתיק, שכן כל שפה, בכל שלב, נמצאת במגע עם לשונות אחרות וקולטת מילים מהשפות השכנות, אבל תמיד יש לנו תחושה שהמצב מעולם לא היה גרוע יותר.

יש מילים לועזיות שנכנסות לשפה ולעומתן יש כאלה שיוצאות, ובמקביל נכנסות מילים עבריות גם שלא מהאקדמיה. כך שאין מה לדאוג שבסוף רק מילות הקישור יהיו עבריות. אני רוצה להזכיר שיש אוכלוסייה במדינת ישראל, החרדים והדתיים, שהטקסט העברי המסורתי עדיין נמצא במרכז ההוויה שלהם. יכול להיות שיש להם פייסבוק, יכול להיות שלא, אבל הם חלק מהישראליות ומהעברית. ואפשר להזכיר גם את הפיוטים, ואת החזרה אל הטקסטים המקוריים דרך השירה והפיוט. כלומר, החברה הרבה יותר מורכבת, מגוונת ועשירה, וגם לכך יש השלכות על השפה.

תנו צ'אנס למרשתת, לתגובית, למסרון, הם צריכים את הזמן שלהם. בכלל, לא צריך לדאוג, השפה ממילא לא כל כך בשליטתנו. התחום היחיד שצריך לדאוג לגביו הוא אולי התחום התרבותי, היכולת לתקשר עם טקסטים שמהם צמחה העברית. אני מקווה שלא נאבד את היכולת הזו, אבל באופן כללי, לעברית יש כוח ויש סבלנות. היא החזיקה מעמד אלפיים-שלושת אלפי שנים, קטן עליה התקופה הסוערת שלנו.

יוני סער: לפני חמש-שש שנים מותגים ישראליים ניסו להיות יותר בינלאומיים, ובעיקר יותר אמריקניים, אבל עם השנים גוברת הגאווה הישראלית ואנחנו רואים את הביטוי לכך בתחומי השיווק והמיתוג. אגב, אם נסתכל על אירופה נוכל לראות שם התגברות של תחושות לאומניות והתפרקות של גושים גדולים ללאומיות מקומית. יכול להיות שגם השפה תקבל את ההתחדשות הנדרשת לה ואני לא רואה שום חשש בליעוז יתר של חיינו. להפך, השנים האחרונות מוכיחות שהמגמה היא שונה.

רוביק רוזנטל: אני רוצה לדבר על הקיצורים בשפה, דבר שאני קורא לו "מחלקת קטועי הגפיים". אחד הסמלים של התהליך הזה הוא למשל הביטוי "אין לי שמץ", וגם המילים "אהבתי" ו"מיצינו". גם האמריקנים אוהבים מאוד לקצר ולחסל. המילה החשובה ביותר כמובן היא "כה", שפירושה "כן", למי שעדיין לא יודע.

אני רוצה להתייחס למונח "חבר", שרק בעברית member, friend, boyfriend, comrade וכמובן גם friend בפייסבוק - זו אותה מילה. זה כבר עניין סוציולוגי חברתי, שמאפשר לנו לראות חבר קיבוץ, חבר מפלגה, חבר בפייסבוק וחבר שאנחנו לא מכירים, כחברים שלנו, מפני שכל ישראל חברים, וזו לא רק קלישאה. אנחנו חברה שבגניאולוגיה שלה יש יסוד מאוד חזק של שבטיות, של שייכות, של קהילתיות.

לגבי מילים לועזיות, לנו כישוראים וכיהודים יש יחס מיוחד אליהן, כי ישראלים ויהודים תמיד גדלו בתוך שפות זרות ובתוך חיכוך חזק עם שפות זרות. החברה הישראלית הצעירה היא בעצם חברת מהגרים, והשפות האחרות מהדהדות בכל מקום. זה בולט מאוד בסלנג. אין שפה שהסלנג שלה כל כך רווי שפות אחרות, כמו הסלנג הישראלי.

נכון שיש בו איזון והוא מעניין, כי למשל, בתכנות, בתחומים היותר טכניים, הלועזית חזקה מאוד, ואילו בתחום החומרה, העברית שולטת לחלוטין - עכבר, צג, מחשב, מקלדת. כלומר, יש איזון. לגבי העברית האינטרנטית, המצב עדיין לא ברור. יש עשרות אם לא יותר מילונים בתחום המחשב או המידע, ולאחרונה יצא בהוצאת כתר, בעריכת, הספר "עברית אינטרנטית", שהוא מילון של מונחי האינטרנט בעברית, ועדיין השימוש בלעז שם הוא מאוד חזק.

עלינו להבין שהדינמיקה בין מילים לועזיות לבין העברית היא מאז ומתמיד בנפש העברית, וזו מלחמה אדירה. היכולת לממש אידיאולוגיה מוחלטת של מילים עבריות הייתה נתונה תמיד בסימן שאלה ותמיד נחיה עם אחוז מסוים של מילים לועזיות, ובעיניי טוב שכן. לכן צריך לומר ש"סבבה" ו"אס.אמ.אסית" כלל לא קשורים זה בזה.

היום אומרים "סבבה", ואילו לפני עשר שנים כולם אמרו "אחלה", ולפני כן אמרו "פנאן". כשהייתי ילד אמרו "היה איכסה", שזו מילה שלא שומעים היום, וכך גם לגבי ה"אפעס", שזה כמובן בידיש ופירושו "משהו", דרך ה"יעני" וה"ענו" והיום זה כמובן ה"כאילו", שזה בעצם תרגום של ה-"like" האמריקני במשמעות השנייה שלו, לא הפייסבוקית. אז האינטרנט לא ממציא הרבה סלנג. יש בתוכו מקבץ מסוים ומאוד מעניין של סלנג, שהוא רק של האינטרנט, כי הוא מתאים למודלים של האינטרנט.

ישנה התכתבות מעניינת מאוד בין הטכנולוגיה, שהאינטרנט מציע והמימושים שלה, לבין הפוסט-מודרניות. זה מתבטא בכך שהאינטרנט מפחית באופן בוטה את האפשרות ליצור סמכויות תרבותיות וכמעט מבטל את האפשרות ליצור קלאסיקה חדשה. אנחנו בכלל לא יודעים איך משהו קלאסי יכול להיווצר בעולם כזה של ביטים שמפוזרים במקומות שאנחנו לא יודעים היכן

הם. אז האינטרנט והפוסט-מודרניזם מתכתבים אבל איננו יודעים עדיין לאיזה כיוון הדברים הולכים.

עודד בן עמי: האם לא צריך להכריז על שתי שפות – העברית הספרותית, והעברית המדוברת?

עוז אלמוג: בעידן הישן הספרות נתנה במידה רבה מענה לעולם הנפש, משום שלאנשים אסור היה להתבטא מבחינה רגשית באינטראקציה המידית ביניהם. אז חוץ מהנושא של האסתטיקה של הלשון, שמאוד אהבנו, זה היה המקום שבו אנשים יכלו לקרוא גם על עולם הסקס בצורה מאופקת כמובן.

והנה באו האינטרנט והפייסבוק ומעלים את זה עוד מדרגה, כשהופכים את העידן הפסיכולוגיסטי של ההתערטלות והווידיאו למשהו מטורף. הפייסבוק הוא מאוד פלורליסטי ודמוקרטי כי הוא לא יוצר "שומרי שערים", אלא מאפשר לאנשים מוכשרים לצמוח בכל התחומים, וגם בתחום הספרותי. הבעיה היא שלפעמים לדור הצעיר יש voice over, שכל הזמן מתמלל את חייו ואת רגשותיו, עד שלפעמים בא לך להגיד: "שמור בפנים, לא צריך".

יוני סער: הניסיון לצמצם את השיחה ולראות אותה בין שפה ספרותית לשפה אינטרנטית הוא הצרה של תופעה תרבותית רחבה הרבה יותר. ישראל היא מדינה של מהגרים שהדחיקה את מדינות המקור וניסתה לייצר ישראליות אחת. רק בעשור האחרון ניתנה לנו האפשרות להיות ישראלים בלי להיות "אחד". היום יש לא מעט ישראלים ולא מעט ישראליות ולא מעט שפות עברית. עולים מרוסיה למשל, כבר לא מתביישים לדבר ברוסית ולא מנסים להטמיע אותה ולהישמע ישראלים. ויש לנו שפה ש"סניקית ששונה מהחרדית וכן הלאה.

ישראל חוזרת להיות מדינת 12 השבטים המקורית כפי שהגענו לכאן. כך שיהיו לנו 12 שפות עבריות והאינטרנטית היא אחת מהן. אני צופה שהשפות החרדית והש"סניקית יהיו לא יותר קטנות מהאינטרנטית. אז בואו לא נתלהב מהעולם האינטרנטי הזה, כי מספר החרדים בשנת 2020 יהיה גדול ממספר הילדים שיעשו טוויטים.

רונית גדיש: ההצעה בעניין כמה עבריות היא מצוינת, העיקר שתהיה זרימה, שאדם יוכל לבחור מתי הוא משתמש בשפה הזו ומתי בשפה אחרת. זאת לעומת מה שקרה בערבית למשל, שהניתוק בין הלשון הקלאסית ללשון המדוברת מבטא בעצם חוסר תקשורת, וזה דבר גרוע. אנחנו צריכים לשאוף לכך שהעברית תהיה מגוונת, אבל שאדם יוכל לשייט בה בצורה חופשית.

רוביק רוזנטל: אנחנו אכן מדינת 12 השבטים, אבל יש גם יסודות צנטרפוגליים שמושכים את כולם, כולל החרדים והערבים, אל המרכז. דבר זה מתבטא גם בשפה, בכך שחרדים מדברים עברית הרבה יותר ממה שהם מודים בו בפומבי, ובכך שנוצרת שפת כלאיים של ערביי ישראל שיותר ויותר מתמלאת במילים עבריות.

כלומר, זו הגזמה לומר שאין עברית אחת, וגם אין דבר כזה שתי עבריות. לא ייתכן שלא יהיה מתח מתמיד, אינטראקציה מתמדת, זרימה מתמדת בין איזו נורמה לשונית מוסכמת, אפילו לשעתה, שגם בתוכה יש ויכוחים ושינויים, לבין הדינמיות של השפה, שהיא גם דינמיות של שבטים, של דורות ושל קבוצות.

כמעט בכל תחום נוצרת איזו עברית, אבל אין לה תכלית ולא יכולת להתקיים, אם היא לא מתכתבת עם "העברית פר סיי", המקורית־תקנית, אם נדבר במונחים פילוסופים. החלוקה לשתי עבריות כרעיון תיאורטי לא מדאיגה אותי, כי אני לא חושב שהיא יכולה לקרות אצלנו, והיא גם לא נכונה מבחינת הציפייה שלנו.

האמת היא שלעברית יש הרבה מאוד פנים באוכלוסייה בת 7.5 מיליון אנשים עם כל כך הרבה אפשרויות, שבטים ותרבויות, אבל היסודות המלכדים של הישראליות חלים גם על העברית, ולכן יש איזה מתח מתמיד ביניהם. הם משנים את השפה ולטווח ארוך הם משנים גם את הנורמות, אבל זה תהליך הרבה יותר ממושך, והוא צריך גם להיות הרבה יותר מוקפד.

**לשון צדק ואתגרי החינוך
הערכי והאזרחי**

מגוון קהילות תרבות, שפה משותפת, ואתגר הזהות והשייכות של היחד האזרחי

האתגר שהונח לפתחנו הוא גדול. לא רק שאנו צריכים לשאול האם חינוך אזרחי יכול ואמור ליצור לנו חזון משותף (ואני חושבת שהתשובה על כך היא כן), אלא שהכינוס הזה נקרא "השפה שעושה אותנו", זאת אומרת, אם השפה עושה אותנו אז יש פה יחס הרבה יותר מורכב בין ענייני שפה, חינוך ערכי וחינוך אזרחי.

ואכן, לשפה יש הרבה מאוד שימושים. שימוש אחד הוא זה שאנחנו כולנו דוברים ברמה מסוימת אותה שפה, שמדינת ישראל החייתה והפכה משפת קודש לשפה חיה ובוועטת. לקחה יהודים, שרובם, כמו שאמר הרצל, לא ידעו עברית או לא השתמשו בה בצורה יומיומית, והפכה אותם לאומה, בין השאר, על ידי השפה.

והיא כמובן יוצרת קושי מאוד עמוק במדינת ישראל, כאשר יש בה קבוצות שלמות של אנשים שעברית איננה שפתם הטבעית. אני מדברת, כמובן, על המיעוט הערבי במדינת ישראל, שאצלו שפה היא לא רק עניין של תקשורת, אלא גם של זהות. אין ספק שהעובדה שהעברית היא השפה ההגמונית במדינת ישראל ושכינוס הזה כולנו אמורים להבין ולדבר עברית, יוצרת אצלם תחושות מורכבות של הדרה ואולי גם של חוסר שייכות מלאה, שהם חלק מהאתגר של החינוך האזרחי במדינת ישראל.

לא מדובר רק במיעוט הערבי. יש אנשים שהעברית אצלם היא שפת קודש ועצם השימוש בה כשפת חול הוא בעיה; ויש קבוצות גדולות מאוד של עולים שבאו מתרבות עשירה ונדרשים פה לא רק ללמוד עברית ולהשתמש בה, אלא גם להיכנס לתרבות העברית ולוותר במידה מסוימת על הקשר הבלתי אמצעי שהיה להם עם תרבותם.

לכן, כאשר אנחנו שואלים "מהי השפה?", אנחנו מדברים בעצם על הרבה מאוד שפות, בהן למשל, עברית, ערבית, אנגלית, רוסית, אמהרית.

אבל יש גם שפה כמו שיח, יש אולי שיח אזרחי ושיח זכויות, או שיחים, כל מיני שיחים. יש נרטיבים שגם הם תלויי שפה, אבל הם גם תיאור מציאות מסוים ולא ברור מה היחס בין הסיפור הזה ובין איזושהי אמת, שאולי לכולנו יש מחויבות משותפת אליה.

האם הכל זה שיח, או שיש גם מציאות? האם הכל זה נרטיב, או שיש גם אמת? ואם אין אמת, או אם יש אמת שאצל צד אחד נתפסת כמדירה את הצד האחר, איך אנחנו יכולים לדבר, לשוחח, ליצור חברה יחד ובוודאי לחנך?

במסגרת זו אני רוצה להבהיר, שחברה חייבת שתהיה לה שפה אחת. השאלה היא איזו שפה אחת זו תהיה? השאלה הזו היא גם מספרית וכמובן גם תרבותית, אבל למעשה מדובר במשהו עמוק יותר. אז תהיה לנו שפה אחת ובה נדבר, והיא איננה בהגדרה השפה המשותפת של כולם, כי יש לנו חברה רב תרבותית. מה אנחנו עושים עם זה?

פרופ' רות גביון היא מרצה באוניברסיטה העברית ונשיאת מציל"ה.

לדעתי, מה שאנחנו צריכים לעשות הוא מה שמערכת החינוך עשתה קצת יותר מדי לטעמי, וזו הפרדה בין שני דברים. יש ערך לזהות קבוצתית, ובהרבה מאוד מובנים הזהות הקבוצתית תהיה תלויה בשפה. מדינת ישראל לא יכולה כמובן להקים בית ספר לכל שפה, אבל היא הלכה צעד גדול בכיוון הזה, ויש לנו מערכות חינוך שלמות שמאופיינות בשפות שונות. יש קבוצות שהשפות שלהן לא מזוהות, אבל יש לנו מערכות חינוך שלמות שמזוהות בשפה. הדבר הזה מאפשר לא רק לשמור ולהנחיל ולפתח שפה, אלא גם לשמור, להנחיל ולפתח זהות.

לכן, מערכת החינוך במדינת ישראל נותנת משקל יתר, לטעמי, לזהויות הנפרדות ונותנת משקל פחות לאותן קהילות שהשפה שלהן, או התרבות שלהן, אינה מיוצגת בזרם חינוכי. כך מדינת ישראל עושה עוול וגובה מחיר כבד מהחינוך האזרחי המשותף ומהניסיון ליצור כאן מסגרת של תחושת שייכות למדינה, ולא רק למפעלים הקהילתיים.

השפה העברית הייתה ותמשיך להיות השפה העיקרית במדינה, אבל אנחנו צריכים לפתח יחס מורכב גם כלפי הזהויות השונות, וגם כלפי השפות שהן ביטוי חלקי שלהן. יחד עם הכרה בריבוי, אנחנו צריכים לתת יחס של כבוד לצורך של הקהילות לשמור לא רק את שפתן, אלא לפתח אותן ולהנחיל אותן כחלק ממרכיב של זהות. צריכים להחיל אבל להכיר בהבדל.

אם נצליח לעשות את זה במדינה האזרחית שלנו, ששפתה העיקרית היא עברית אבל היא גם מכירה בשותפות העמוקה עם בני תרבויות שונות, שירצו להמשיך להנחיל אותן - אז אנחנו יוצקים את המסד האיתן היחיד שבו אנחנו יכולים להיות יחד ישראלים וגם בני קבוצות הזהות השונות שלנו.

הגמוניה יהודית ופרקטיקה עברית חד־לשונית כמנגנון הדורה של הציבור הערבי

אם ברצוננו להנמיך את החומות שמפרידות בין הקבוצות השונות בחברה, ישראל צריכה להיות דו־לשונית באופן דו־סטרי ולא חד־סטרי. כלומר, עברית־ערבית, ערבית־עברית, וזה צריך להיות חלק מפסיפס לשוני שניתן להסכים לגביו.

לשפה הערבית יש אמנם מעמד משפטי של שוויון ושותפות, אבל יש פער עצום בין המעמד המשפטי שלה לבין מה שקורה בשטח. הדומיננטיות של העברית מאוד בולטת. היא השפה של הברוקרטיה השלטונית, של ההשכלה הגבוהה, של התקשורת וזו גם השפה שאנחנו מדברים כאן. ואילו הערבית נפקדת או נדחקת לשוליים. הערבים נאלצו להיות דו־לשוניים, לדבר בעברית ובערבית, ואילו היהודים – לא.

אציין שתי דוגמאות: יש הרבה טפסים ממשלתיים שלא מתורגמים לערבית, כך שכל ערבי נאלץ למלא אותם בעברית. ערבים יודעים אמנם עברית, אבל לרבים מהם הידע הזה אינו מספיק, והתוצאה היא שיש חלק באוכלוסייה שאין לו נגישות למשאבי המדינה. גם מבחינה סמלית, המשמעות היא שיש שפה שאמנם מבחינה פורמלית היא רשמית, אבל זה לא בא לידי ביטוי. דוגמה אחרת לקוחה ממחקר חדש שנערך על ידי פרופ' אלנה שוהאמי ומר מרואן אבו רזאלי, על הנוף הלשוני באום אל פאחם ובאוניברסיטת חיפה. במושג 'נוף לשוני' נכללים שלטי חוצות, מודעות, טקסטים. עורכי המחקר מצאו שבאום אל פאחם, השפה הדומיננטית במוסדות הציבור וגם באזורי תעשייה ומסחר היא הערבית, למרות שגם לעברית יש נוכחות עצומה. כלומר, באום אל פאחם הערבית היא לא שפת מיעוט.

לעומת זאת, באוניברסיטת חיפה ובנוף הלשוני שלה אין כמעט ערבית. הכיתוב בערבית מופיע כאשר יש שלטים שבהם נכתב "אסור" ו"איסור". הערבית כמעט נשמטת מהקמפוס של אוניברסיטת חיפה, למרות ש־25 אחוזים מהסטודנטים בה הם ערבים. שני החוקרים מעלים תהייה מה המשמעות של שפה רשמית, ומה זה אומר מבחינה מעשית.

השאלה המתבקשת היא מדוע קיים פער כה גדול בין מעמדה המשפטי של השפה הערבית לבין הפרקטיקה? התשובה פשוטה מאוד: העוצמה היא בידי היהודים וגם התקבלה החלטה יהודית שהעברית תהפוך לשפה הדומיננטית במדינה.

בתקופה האחרונה נחקקים חוקים נגד הערבים, וגם בסוגיית השפה יש כל הזמן אקטיביזם פוליטי שכולל הצעות לרוקן את השפה הערבית מכוחה, להסיר אותה מהרחובות, ואם כותבים אותה, אזי לכתוב שם עברי באותיות ערביות וכו'.

לשאלה האם חל שינוי במעמדה של הערבית, התשובה היא שבהחלט חל שינוי מסוים, אבל הוא לא דרסטי ולא דרמטי, וזאת בשל האקטיביזם המשפטי. התוצאה היא שאנחנו רואים ערים מסוימות בהן המרחב הלשוני או הנוף הלשוני הוא עברי־ערבי. ביחס לשאלה האם אפשר למנף

רופ' מוחמד אמרה הוא מרצה במכללה האקדמית בית ברל ויו"ר המועצה הפדגוגית הערבית.

מבחינה משפטית את השפה הערבית, כך שהיא תיראה יותר ותהיה שימושית יותר במרחב הציבורי? התשובה שלי היא – לא. לא מבחינה משפטית ולא מבחינה פוליטית, במיוחד כשאנחנו רואים מה קורה בתקופה האחרונה.

בסך הכל אנחנו מרוויחים מכך שאנו יודעים עברית, כי כך אנחנו מכירים אתכם לעומק, מכירים את המרקם התרבותי שלכם. הייתי רוצה שמנגד, היהודים ילמדו את השפה הערבית כדי שיוכלו להיכנס לעומק המרקם התרבותי של הערבים.

השפה הערבית היא נכס וכאשר נתפוס אותה ככזו, ולא כאיום, זה יתרום להיווצרותו של פסיפס לשוני בישראל. הדבר הזה, אם נשתמש במינוח פוליטי, יתרום להנמכת החומות בתוך ישראל, וגם, אינשאללה, מחוץ לישראל וכולנו נצא נשכרים.

שמירה על זהות והכרה בלגיטימיות של הצדק האחר: אתגרים בחינוך האזרחי

לרוב היהודי יש "ביטחון עצמי זהותי", בהיותו כמעט 80 אחוזים מאזרחי המדינה, כך שאין סיבה לדחוק הצידה שפה שמבטאת זהות אלטרנטיבית של אנשים שהם אזרחים כמונו. מצד שני, חלק מהביטחון בזהות נובע מהדומיננטיות של התרבות שבאה לידי ביטוי בשפה. דברים ברוח זו אמרתי ערב אחד לבני משפחתי, בעת שישבנו סביב השולחן. התוצאה הייתה שאחד מילדיי, בלי שאמרתי לו, לקח סמרטוט וסבון ובמהלך אותו שבוע קרצף את השלט בפינה של הבית שלנו. הוא אמר "אני מבטא בזה ביטחון זהותי".

מה שאני רוצה לומר הוא שלא מדובר רק בזכויות, אלא בשאלה מורכבת יותר. השפה חשובה, אבל היא רק נקודת המוצא ולכן רחוקה מלהביא אותנו לתשובות. השפה יכולה להיות אפילו אחת, אבל מה עם הדברים שהיא מבטאת? מה עם נרטיבים והאפשרות של השפה לספר יותר מדבר אחד?

אביא בפניכם דוגמה: התחום המוקפד ביותר מבחינת השפה הוא המשפט. כשמחוקקים חוקים אנחנו מבינים שלשון החוק היא הבסיס לפתרון סכסוכים בינינו, אז יושבים ומתווכחים על קוצו של יוד. במשפט, בחוק, השפה היא מכשיר חשוב מאוד, היא בעלת משקל עצום, היא בסיס למניפולציה, כמו כל אמירה.

כשאנו קוראים "צדק צדק תרדוף", תלוי מי קורא. ישראלי אחד יקרא את זה בצורה מסוימת, חרדי מבית"ר עלית יקרא בצורה אחרת, וכך גם חילוני מרמת השרון ואדם מהפריפריה. לכל אחד יש סיפור, ומתוך הסיפור הזה הוא יוצק תוכן למילים "צדק צדק תרדוף". צדק שלי זה לא צדק שלך. כאשר זה מגיע ללשון החוק עצמה, לנורמות, אני טוען שגם שם המשפט הוא בסך הכל בסיס ליציאה למסע זהותי, והלשון אינה מועילה במיוחד.

ביטוי לכך אפשר לראות בבדיקה שערכו שלושה פרופסורים בבתי המשפט הפדרליים בארה"ב לגבי הכרעות בסוגיות שבהן יש מחלוקת בסיסית בין הרפובליקנים לדמוקרטים. כידוע, השופטים בארה"ב ממונים על ידי הנשיא, כך שאפשר לאפיין את זהותם הפוליטית לפי הממשל שמינה אותם. כאשר הפרופסורים בחנו איך השופטים השונים, מימין ומשמאל, פירשו את אותו חוק, הם גילו שבאופן שיטתי כל שופט פעל במסגרת החוק אך לפי נטיות ליבו.

כך במקרה של אפליה על רק מיני במקום העבודה, ב-75 אחוז מהמקרים שלושת השופטים הדמוקרטים יתנו סעד למתלוננת, בעוד שבהרכב של שלושה שופטים רפובליקנים, שמונו על ידי ממשל רפובליקני, היא תזכה לסעד רק ב-31 אחוז בממוצע.

המחקר הזה מסתיים באמירה כי "ב-61 אחוז מהמקרים שלושה דמוקרטים יכריעו בהתאם לערכים ליברליים-דמוקרטיים, ואילו שלושה שופטים רפובליקנים רק ב-34 אחוז מהמקרים, ואם זה שניים ואחד או אחד ושניים – זה הולך בסדר עולה". המסקנה היא אפוא שהלשון כמובן חשובה, אבל לא פותרת את הבעיה. היא מכשיר, אמצעי לשימור המחלוקת.

רופ' ידידיה שטרן הוא מרצה באוניברסיטת בראילן וסגן נשיא למחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה.

אני מאמין שכאשר כל אחד מביט במראה, הוא רואה אדם צודק. כלומר, יש לנו ריב בין צודקים. אז איך מנהלים חברה אזרחית במחלוקת כשכולם בה צודקים ולשון החוק היא לשון מסוימת?

הבסיס לחינוך ערכי ואזרחי בכל מקום, קל וחומר במדינה שסועה כמו שלנו, הוא הבנה עמוקה שגם השני צודק. אם תרצו, פרשנות של "צדק צדק תרדוף" - הצדק שלי והצדק שלך, אותו נרדוף, למרות שזה לא אותו צדק.

אני עומד מאחורי מה שנראה לי נכון ונלחם למענו בשוק הרעיונות בכל יכולתי, אבל כשאני עושה את זה אני יודע שלאחר, ולא משנה מי הוא, יש לגיטימיות מלאה לבוא באותה נחישות לשוק הרעיונות ולומר את דברו.

כיצד מגיעים לכך? התשובה טמונה בחינוך, שבאמצעותו מאפשרים למגוון הקולות להישמע. למשל בספרות, כאשר אני קורא יצירה שכתב סופר רוסי או סופר אמריקני או סופר ערבי ובאמצעות הדמיון הפואטי אני נכנס לנעליים של מישהו אחר.

אנחנו חייבים ליחד מקום למשותף, לאפשר את שמיעת הקולות, את ההתמודדות איתם תוך אי ויתור על מאומה בזהות הפרטית. זהו האתגר החינוכי־אזרחי והמקום האידיאלי לעשות את זה הוא שיעורי האזרחות.

כבוד האדם, שוויון אנושי ושפה אזרחית מתחילים בנגישות לשונית

מערכת החינוך היא דו־לשונית, כשהאנגלית היא השפה המרכזית. ואכן, כשאנחנו שואלים האם ילדינו הצליחו בחיים, אנחנו מתכוונים בעיקר להצלחה במתמטיקה ובאנגלית. לכן עלינו להשלים את תמונת המציאות ולהגיד שהדיון האמיתי הוא דיון שמרחיב את הפרספקטיבה מעבר לשאלת הערבית.

כדאי גם להוסיף מושג חשוב והוא נגישות שפתית ולשונית. כלומר, שבהיעדר נגישות שפתית של אנשים, היכולת שלהם לממש את זכויותיהם היא פחותה. במערכת החינוך כלל לא נדונה השאלה של נגישות שפתית של האזרחים/תלמידים/הורים/מורים, ולכן יש לנו ציבורים שלמים שהם מודרים לשונית מהיכולת לתפקד במערכת הזו.

די שניקה הורים שהם עולים חדשים, או לחילופין ילדים שלומדים בבתי ספר רב־לשוניים, ונפרסם, למשל, הודעה על אסיפת הורים או על אירוע אחר בבית הספר. חלק גדול מההורים לא יבינו מה שלחנו אליהם. הם ירגישו זרים למערכת ובסופו של דבר גם יתפקדו פחות טוב. אחר כך כשננתח את המצב נאמר שיש הורים מעורבים בבית הספר וכאלה שלא מעניין אותם מה מתרחש בו. אבל זה לא המצב, הם בכלל לא מבינים מה מתרחש בבית הספר, כי בית הספר לא טורח לתת תשומת לב לנגישות לשונית. לעומת זאת, כאשר מנתחים את האירועים הבית ספריים באמצעות המושג הזה, מתבררים דברים מדהימים.

כאשת חינוך אני מציעה: התחילו להשתמש במושג הנגישות הלשונית כדי לנתח את מה שמתרחש בבית ספרכם, וכדי להעניק זכויות שוות להורים, לתלמידים ולאחרים, שאין להם נגישות לשונית.

בעצם, כאשר באים לניתוח לשוני של מערכת החינוך, השאלה שבה צריך לעסוק אינה בהכרח רק האם מדובר בעברית, ברוסית, באמהרית וכו'. לבית הספר יש בעצם שלוש שפות עיקריות: האחת היא השפה הטיפולית, השנייה היא השפה העסקית, והשלישית היא השפה הייעוצית. ומי חסרה? השפה האזרחית.

לאחרונה חברו יחד השפה העסקית והשפה הטיפולית. יועצים ארגוניים פלשו למערכת החינוכית ובשפה העסקית שבאמתחתם הם בעצם שוחקים את היכולת שלנו להבין את תפקידנו החינוכי כמחנכים לאזרחות וגם לערכים נוספים. מערכת החינוך אימצה את דרך המיון של העולם העסקי ולכן היא, לדוגמה, ממיינת תלמידים בבית הספר ועושה להם קורס מנהיגים מועצם. בעולם הכלכלי זה הדבר הנכון ביותר לעשותו, אבל תפקידה של מערכת החינוך הוא לא למיין ואז לתת את המיומנויות, אלא לתת את המיומנויות ואחר כך למיין.

השפות הן אלה שמכשילות אותנו, כי על פניו נשמע שהמערכת תהיה יעילה יותר והמערכת תהיה טובה יותר, אבל המחיר שנתבע מאיתנו הוא יקר מדי.

שפה שלדית־זהותית ושפה חברתית־אזרחית: על הבלתי מובן מאליו בחינוך ילדי הזרים

המקרה של בית הספר ביאליק־רוגוזין הוא מורכב ומעלה שאלות בסיסיות סביב הגדרות כגון: מיהו ישראלי? איזו חברה אנחנו רוצים ליצור כאן? מה היחס שלנו לאחר ולשונה? בבית הספר מתחנכים 832 ילדים מגן עד י"ב, וזו מורכבות אחת. המורכבות השנייה היא שלצד תלמידים יהודים, יש נוצרים, מוסלמים ובני דתות נוספות. זה לצד זה יושבים ילדים שחבר הגירוש עדיין מרחפת על ראשם, לצד פליטים, ילדי סייענים, ישראלים ותיקים ועולים חדשים.

אנחנו פועלים כדי ליצור אצל הילדים זהות ישראלית, כלומר, לקחת חלק בריטואלים של החגים שלנו ולהרחיב עליהם את הדיבור, כאשר לצד זה אנחנו נותנים מקום לחגים הנוצריים והמוסלמיים.

אחד הדברים הבסיסיים שעלינו להתמקד בו הוא הקניית שפה, שקושרת ויוצרת את המכנה המשותף הבסיסי ביותר. קחו למשל ילד שנולד לאבא גינאי ולאמא פיליפינית ושמע לביל שפות. כאשר הוא מגיע לגן חובה הוא נטול שפה שלדית וסובל מפער גדול מול הילדים האחרים. לכן אנחנו שמים דגש רב על הקניית שפה משותפת, במקרה שלנו עברית, כי שפה מייצרת תודעה ומקנה לאוחז בה מפגש עם יסודות התרבות.

עיקרון בסיסי נוסף הוא האמנה לזכויות הילדים, שמדינת ישראל אישרה. מרגע שילד נכנס למערכת החינוך הישראלית, אנחנו מחויבים להעניק לו בריאות, רווחה, חינוך ומוגנות. מהי אותה מוגנות? לדידנו, המשמעות היא שלא מספיק שנדאג שלא תהיה אלימות מילולית ופיזית, אלא למנוע מהילד תחושה של נכבשות; שלא יצטרך להסתכל כל פעם לאחור ולדאוג שמה מישוהו רוצה לעצור אותו.

עצם העובדה שעד היום ניתנה להם ארכה רק עד סוף שנת הלימודים, זה דבר אכזרי מאוד. הזמן עובר מהר, שנת הלימודים עומדת להסתיים, והילדים הללו חיים כל הזמן בתחושה של אי דאיות וחשש מה יהיה איתם. חוסר היכולת להחליט ולהסיר את הנושא הזה מסדר היום גורם עולל יומימי משווע לילדים.

כאשר זה לצד זה יושבים ישראלי ותיק שמגיע לבית הספר בתחושת מוגנות ומקבל את המעטפת המאוד רחבה ונדיבה שבית הספר מעניק, ילד שמעמדו הוסדר ב־2006, ילד שהמעמד שלו מתברר, ילד פליט שלא ידוע מה יהיה גורלו, וילד שהוא מועמד ודאי לגירוש – זה מייצר מציאות מורכבת. לכן, מצד אחד אנחנו דבקים בשגרה כמעט אדוקה, כי מצאנו שזה המרכיב היחיד ששומר על שפיות בעולם של אי שפיות מוחלטת. מאידך, אנחנו עושים כל שאל ידנו, באמצעים החוקיים, להשפיע ולהגיע לכך שהילדים יקבלו הכרה. זוהי אזרחות פעילה, כפי שאני מבינה אותה. לגייס את כל החברה האזרחית ואת הפורום למען מהגרי עבודה, והפורום למען הוועד הפועל, ושר החינוך שתומך, וראש העיר ואחרים, לבוא ולומר – אל"ף־בי"ת של חינוך זו החובה שלנו לתת דוגמה ללקיחת אחריות.

קארן טל היא מנהלת בית הספר ביאליק־רוגוזין בתל אביב.

מהגרי העבודה לא ירדו כמטאורים מהשמיים לפני שני עשורים, ועדיין לא הסכנו לייצר מדיניות קוהרנטית שתקבע כמה מהם אנחנו רוצים, איך אנחנו רוצים שהם יהיו כאן ואיפה. וכמובן, הסוגיה של ילדי מהגרי העבודה, ששנים אנחנו מדשדשים סביבה במקום להסיר אותה מסדר היום ולהתמקד במהות ובעיקר. התחושה שלנו כצוות היא שלא עלינו המלאכה לגמור, אך איננו בני חורין להיפטר ממנה.

דין:

המנחה אילנה דייך: אני רוצה שנצל את הדקות שנשארו לנו, כדי לנסות לפתח כמה קצות חוט שנשארו פרומים ובעיני העיקרי שבהם נמצא על הציר של פלורליזם ומתן לגיטימיות לצדק של האחרים מול ההגמוניה היהודית והפרקטיקה החד־לשונית.

רות גביזון: אני מסכימה שאי ידיעת ערבית היא אבידה, אבל זה לא משנה את המציאות. כאשר אני שואלת את עצמי במה אקדיש את המאמץ הגדול הבא שלי בלמידה, הרי שעם כל החשיבות של הערבית, אני לא אלך ללמוד אותה, מאחר שאין לי מספיק זמן להקדיש לכך וזה המצב אצל מרביתנו. זה חלק מהבעיה.

ישראל היא מדינה שלא מכבדת מספיק. מדינה שמרגישה מאוימת שלא בצדק, ועושה דברים שאני מתביישת בהם, מתקוממת עליהם וגם מצטערת עליהם. אבל ישראל לא יכולה לומר שהשאלה מהו האופי של הממלכתיות במדינה היא שאלה פתוחה.

ישראל מכירה בעובדה שהיהודיות של המדינה גבתה, גובה ותגובה מחיר זהותי ותרבותי קשה מבני המיעוט הערבי שחיים בה, אבל היא גם מבינה שאין מדינה דו־לשונית וגם אין מדינה יציבה שהיא דו־לאומית. הפתרון לרצון לכבד את ההגדרה העצמית של הפלשתינים הוא לא בניסיון להפוך את ישראל למדינה דו־לאומית, אלא בכך שתהיינה שתי מדינות. הניסיון להשאיר את זה פתוח מכביד לא רק על היהודים, אלא גם על המיעוט הערבי, כי הוא יוצר כל הזמן תחושה של חוסר ודאות ולכן צורך להיאבק.

במילים אחרות, השאלה היא האם החזון של מדינה יהודית ודמוקרטית הוא חזון של היהודים, או שהוא יכול להיות וצריך להיות חזון של כל הישראלים? הבחירה שלי בעניין זה היא חד משמעית ולא מתפשרת. החזון של ישראל כיהודית ודמוקרטית הוא חזון שיכול וצריך להיות משותף בדרגות שונות של הזדהות, גם ליהודים וגם ללא יהודים ולכל מי שחי בארץ הזאת. זה המפתח להצלחה ולרווחת כל אזרחיה.

ידידה שטרן: הסיבה שאני נמצא פה, במדינת ישראל, היא בשל הרצון לעצב מרחב ציבורי יהודי. בשביל זה אני ומשפחתי נמצאים פה. כדי שאוכל להיות אותנטי ברצון להיות יהודי לא רק בביתי אלא גם בצאתי, אני צריך להבין ולהזדהות עם המחיר שערבי משלם כדי שהחלום שלי יתממש: הערבי יצטרך להיות "היהודי הקלאסי", דהיינו "ערבי בביתו ואזרח בצאתו".

זה המחיר שאני מבקש ממנו לשלם ואין לו ברירה, כי הוא מיעוט וזו דרך קבלת החלטות בדמוקרטיה. זה מה שעושות מדינות לאום. אבל כדי שמדינת הלאום תוכל להיות הוגנת, היא חייבת להפנים בקרב האזרחים שהלאום לא יכול לבוא לידי ביטוי בהדרה ועל חשבון הזהות של הזולת. אני חושש שיותר ויותר גורמים בחיים הציבוריים שלנו נוטים לפרש את מדינת הלאום כמדינה שצריכה לבוא על חשבון האחר.

ואם יותר לי גם להגיד משהו לגבי אותם ילדים שהובאו לכאן והיום הם דוברי עברית. כל אדם הוא בעדם, אבל יש כאן שאלה עקרונית לגבי זהות המרחב הציבורי. אני מסכים שלא צריך לנהל את המלחמה על גבם של ילדים, אבל זו סוגיה רצינית שעלינו לתת עליה את הדעת.

מוחמד אמרה: הלוואי שהיינו מסוגלים לבנות חברה אחת משותפת. הייתי ראשון הפועלים לכך. אבל המציאות היא שאנחנו צועדים מאזרחות רזה לאזרחות נכה. הרצון לכונן מדינה יהודית אין משמעו שצריך למחוק חמישית מהאוכלוסייה. האם לא צריך לראות שיש פה קבוצה, תרבות, לאום?

אני לא רוצה למחוק את היהודים. אני מכיר אותם, אני מכבד אותם, אני רואה את התרבות שלהם. אבל אתם לא רואים את הערבים ממטר. הערבי לא קיים. הערבי נפקד. אם אני רוצה הנכחה, זה לא אומר שאני רוצה להיות כאן בכל מקום, אלא להיות יחד, בלי שאני אמחק אותך, ובלי שאתה תמחק אותי. אם אנחנו עוסקים בערכים ורוצים לשנות את המציאות, יש לכך הרבה דרכים. ההצעה שהעליתי לדו־לשוניות היא רק אחת מהן ובכל מקרה, לא לפנות לכיוונים דיכוטומיים כפי שמנסים להציע כל הזמן.

מליאת סיום

הדמוקרטיה בישראל: סיפור הצלחה בתנאים כמעט בלתי אפשריים

הנושא הראשון אליו אני רוצה להתייחס הוא עניין המדידה וההערכה: אנחנו עדים למתקפה על המדידה והערכה, אבל איני יודע כיצד אפשר לוותר עליהן כאשר הישגי התלמידים שלנו בבתי הספר עדיין לא מספיק טובים. אנחנו גם מקדמים את הנושא של הערכת מורים, שהוא בעיניי קריטי ליצירת תרבות ארגונית אחרת.

קשר בין תפוקות לתשומות הוא לא דבר שאמור לפסוח על מערכת החינוך. כמובן שהחינוך לא נמדד רק לפי זה, אבל בלי זה אין לי שום ספק שמערכת החינוך תדרדר. אנחנו הכנסנו את המושג accountability בכל הרמות. הוא צריך לחייב מרמה של כיתה ו' וצפונה, ואין לי שום כוונה לסגת מהרכיב הזה.

אני שמח שבמבחן המיצ"ב בשפה, שהתקיים בשבוע שעבר בכיתות ב' ו-ה', לקחה חלק גם רשת מעין החינוך התורני, וזאת לאחר מספר שנים בהן תלמידיה לא השתתפו בו. לדעתי אם יודעים מה רוצים להשיג ואיך נכון להשיג – פחות בהכרזות ויותר בניסיון לשנות – אפשר להגיע לתוצאות חיוביות.

בתחום לימודי אזרחות, כפי שאתם יודעים, בשנים האחרונות הלימודים בתחום זה לא צומצמו אלא הוכפלו. אגב, אלה שמצדדים בצמצום מספר בחינות הבגרות צריכים להודיע על אילו בחינות בגרות הם חושבים שצריך לוותר: בגרות בתנ"ך, בגרות באזרחות, או בגרות בהיסטוריה? אם מקיימים דיון ציבורי רציני על מקצועות החובה לבגרות, אי אפשר להישאר ברמה של סיסמאות, אלא לנקוט עמדה קונקרטית ולנמק אותה.

בשנתיים האחרונות נכנס ללימודי האזרחות המרכיב של "אזרחות פעילה". תלמידים לומדים מהי המשמעות של להיות אזרח פעיל, מתקיימות בתהליך הזה מעורבות וביקורתיות, ויש כאן דגש על ערכים בלימוד. זו התפתחות משמעותית בנושא לימודי האזרחות במדינת ישראל. יתר על כן, מאז שנכנסתי לתפקידי אני יוצא באמירות ברורות שנוגעות לערכים דמוקרטיים, לזכויות אדם, ולזכויות של מיעוטים. עשיתי את זה במערכה שהייתה בסוגיית ילדי העובדים הזרים, עשיתי את זה בנושא של ההומופוביה ואכן התקדמנו בנושא הזה, עשיתי את זה בצורה ברורה ביותר בנושא פסק ההלכה שנגע לאי השכרת דירות לערבים, ועשיתי את זה, וזה הוזכר בנייר העמדה, גם בנושא של התנכלות לסטודנטים ערבים במכללת צפת.

ברצוני לומר כמה מילים על הדמוקרטיה הישראלית: אנחנו חיים במדינה שיש בה משטר דמוקרטי יציב וחזק במשך 63 שנים, בתנאים כמעט בלתי אפשריים, וזאת מכמה סיבות: רוב העולים שהגיעו למדינת ישראל באו ממדינות לא דמוקרטיות, בין אם זה ממזרח-אירופה או מצפון-אפריקה. הם באו ממשטרים לא דמוקרטיים ולכן היסוד והביסוס של משטר דמוקרטי בישראל לא היה דבר מובן מאלינו; המשטר הדמוקרטי בישראל התמודד בהצלחה או עמד ללא

ח"כ גדעון סער הוא שר החינוך.

ערעור תחת מלחמות קשות, תחת מתקפות של טרור, תחת איומים במתחים ביטחוניים. כל הדברים האלה לא פגעו במרחב החירויות האזרחיות שיש במדינת ישראל ואנחנו צריכים להיות גאים על כך.

דמוקרטיה ותיקות יותר מהדמוקרטיה הישראלית - בתקופות מהסוג שחווינו כאן ולפעמים עדיין חווים במדינת ישראל - התפתו לצמצם את מרחב החירויות הדמוקרטיות. אני סבור שהדמוקרטיה הישראלית היא סיפור הצלחה, ומתאפיינת ביציבות ובאיתנות של המשטר הדמוקרטי. במדינת ישראל אין איום על מרחב החירויות של היחיד או של קבוצות באוכלוסייה. בישראל לא יכול היה להתקבל חוק שהתקבל במדינה דמוקרטית מפוארת כמו צרפת - "חוק הבורקה". מדינת ישראל מכבדת מרחב רחב ביותר של חירויות, אבל צריך לקיים דיון ציבורי אמיתי, לא פלקטי בנושא, גם מתוך ההנחה שהדמוקרטיה היא לא נושא שייחודי לקבוצות קטנות בלבד באוכלוסייה, אלא הוא ערך ששותפות לו כלל הקבוצות באוכלוסייה, או לפחות הרוב הגדול של האוכלוסייה.

מה הן הסיבות שבגללן אנחנו נתקלים בהלכי רוח שהם הלכי רוח לא דמוקרטיים, בין אם זה בקרב מבוגרים ובין אם זה בקרב צעירים? לדעתי, הסכנה או האיומים על הדמוקרטיה הישראלית נובעים בעיקר מתופעות של אי-כיבוד המדינה, אי-כיבוד החוק במדינה ואי-כיבוד מוסדות במדינה, וזלזול בכל אלה. חלק מהציבור מפרש את ההתנהגות הזו כדבר ששייך למשטר הדמוקרטי, בעוד שדמוקרטיה היא לא משטר נטול גבולות.

הדמוקרטיה שלנו היא הדמוקרטיה הקרובה ביותר למשטר נטול גבולות, ויש סכנה לדמוקרטיה כשאי אפשר לשמור על גבולות, על כללי משחק, על כיבוד החוק, על כיבוד המוסדות ועל כיבוד המדינה, כולל מצד נבחרי המדינה ושזה גם יראה לעין. זה הדבר שעלינו להפנים, אם אנחנו רוצים באמת לשמור על המשטר שלנו שהוא אחד הדברים הגדולים ביותר שיצרנו כאן. מספר מילים על נושא המורשת: הנושא המרכזי שלנו השנה הוא "שנת השפה העברית". השקענו בהרבה מאוד אפיקי פעולה שמטרתם לבצר את העיסוק במיומנויות השפה כבר מהגיל הרך. צריך לזכור ששפה היא חלק מתרבות לאומית, היא היסוד של התרבות הלאומית, ושתרבויות קטנות מבחינת גודל האוכלוסייה, בעידן הגלובלי - חשופות יותר וצריכות להיאבק יותר על שמירת המורשת שלהן. השפות, ולא רק השפות החזקות, אלא גם התרבויות הדומיננטיות, מאיימות על הייחוד.

קיים היום צורך גדול מאוד לחזק את לימודי המורשת שלנו, על כל הגוונים שלה - השפה, ההיסטוריה של העם שלנו, ההיסטוריה של הארץ שלנו. נדמה לי שליעקב חזן ז"ל מיוחסת האמרה, ואם לא, אני מתנצל, "רצינו לגדל דור של אפיקורסים וגידלנו דור של בורים". מי שמדיר את רגליו מכל לימוד של נושא יהודי או ציוני, רחמנא ליצלן, פועל כאילו היהדות היא בעצם מונופול של זרם מסוים והוא מנכר את הדור הצעיר מהיהדות שהיא חלק מהמורשת הקולקטיבית שלנו, שייכת לכולנו ואיננה שייכת לפלג אחד בלבד בציבור. לכן אני גאה מאוד בחיזוק לימודי תרבות ומורשת ישראל. זו מבחינתי הזהות שלנו ואנחנו נעמיק את ההתמודדות, את העברת הידע ואת החיבור לזהות הלאומית שלנו, של כלל תלמידי ישראל.

נקודה אחרונה: הנרטיב - מילה פופולרית מאוד. קראתי אותה גם בנייר העמדה שהוצאתם לכבוד הכנס, ואני רוצה להתייחס אליה. מהי המשמעות כאשר אומרים ש"התלמידים יחשפו לנרטיב הישראלי ולנרטיב הפלסטיני" בלימודי ההיסטוריה, למשל? ברצוני להתייחס לדברים שכתב לאחרונה מחמוד עבאס, נשיא הרשות הפלסטינית ב"ניו יורק

טיימס", בהם הוא מתייחס להקמת מדינה פלסטינית. תחילה הוא מתייחס לאירועים שקרו אחרי החלטת החלוקה, שכזכור, צד אחד קיבל אותה וצד אחר לא קיבל אותה. וכך הוא כותב:

"Shortly there after, Zionist forces expelled Palestinian Arabs, to insure a decisive Jewish majority in the future state of Israel, and Arab armies intervened".

כלומר, הכוחות הציונים החלו בתהליך של הגליית התושבים הערבים, ואז הצבאות הערבים התערבו, מן הסתם, כדי להגן על התושבים הפלשתינים. זהו כמובן סילוף של ההיסטוריה ב-understatement. זהו שקר גס.

אם מדברים על נרטיב, ומתכוונים לכך שתלמיד במדינת ישראל צריך לדעת על הסבל שעבר על בני האדם בשני הצדדים, כלומר, גם בצד השני, כתוצאה מהמלחמה שיזמו מדינות ערב לאחר שלא קיבלו את החלטת החלוקה ופתחו במלחמה במטרה להשמיד את מדינת ישראל – אז אני בעד זה. אבל אם הנרטיב זה לפרסם את האמת ולצידו שקר, אני נגד, מכיוון שלדעתי יש אמת היסטורית ואנחנו מחויבים ללמד את התלמידים שלנו, גם בעידן הפוסט-מודרני, את האמת ההיסטורית.

איני סבור שמדינת ישראל, בכספיה, בתוכנית הלימודים הרשמית שלה, צריכה להתייחס לעצם הקמתה כאל שואה. אני יודע שיש תפיסות אחרות, אבל לדעתי זה לא לגיטימי לדרוש ממדינת ישראל, שהיא תעשה זאת מכספה, בתוכנית הלימודים הרשמית שלה.

ראשית, אני בעד ללמד את האמת, את האמת ההיסטורית. שנית, בית הספר הוא מקום בו סופגים גם זהות ולא רק ידע והשכלה, והזהות שלנו היא זהות יהודית וציונית. אנחנו לא באו"ם וזו לא "הפינה לשיפוטך". בתוך הציונות יש אין-ספור גוונים, ועל מה שקורה באקטואליה יש אין-ספור דעות. צריך לחשוף את התלמידים לכולן, אבל אם אנחנו לא נדע להנחיל את היסודות לדורות הבאים, בל נצפה שזה יקרה מעצמו.

המעבדה הלשונית-חזותית של גוגל

נושא החינוך קרוב כמובן לליבם של כל המתכנסים כאן, ובתור מי שהייתה לו הזכות להקים מרכז פיתוח בארץ ומצוי בענייני הייטק, נתבקשתי לדבר על המעבדה הלשונית-חזותית של גוגל. אנסה לתת כמה "טעימות" הקשורות לנושאים הטכנולוגיים ולקשור אותם לעולם החינוך. דיברו כאן על הנושא של אבולוציה של מילים, על דושה לעומת פדל, למשל. אם לפני עשר או עשרים שנה היינו רוצים לעשות "מחקרון" ולהסתכל כיצד השימוש במילים האלה השתנתה בספרות לאורך הזמן, מתי אחת נעשתה פופולרית יותר מהשנייה, מה היינו צריכים לעשות? מן הסתם זה היה כרוך בעבודה לא מעטה של איסוף אינפורמציה, קיטלוג שלה, סריקה שלה, ספירה, הצגה, ועוד.

עבודה שנעשתה על ידי מספר מהנדסים בגוגל, בשיתוף עם חוקרים מאוניברסיטת הרווארד, נעזרה בספרים שנסקרו ונמצאים בגוגל, וניצלה את האפשרות לשאול שאלות בנוסח: כמה פעמים מופיעות מילים מסוימות לאורך הזמן.

זו דוגמה לשאילתא שאנחנו יכולים למשל, לשאול כאן: המילה אווירון לעומת מטוס – מה קרה לה לאורך השנים. באופן אולי לא מפתיע, המילה אווירון שבעבר הייתה נפוצה יותר, הפכה עם הזמן לפחות ופחות פופולרית, והמילה מטוס החליפה אותה. בעזרת הטכנולוגיה אנחנו יכולים היום לעקוב (בסיוע אצבעותינו) אחר "המסלול" שעשו המילים, ויש לנו גישה למידע שלא עמד לרשותנו בעבר.

לשם דוגמה, בשנים האחרונות נעשה מחקר על השימוש במונחים באנגלית: child care לעומת nursery school ו-kinder garden. אנחנו יכולים לראות למשל ש-child care זה מונח שבעבר לא היה כל כך בשימוש והיום הוא המונח השכיח, שוב, בספרים. כך גם נעשה מעקב אחר השימוש ב"ירושלים עיר הקודש" לעומת "ירושלים של זהב", והפופולאריות של אלברט איינשטיין לעומת אריק איינשטיין, וכיצד מאייתים "מזג אוויר" – עם ו' אחת או שתיים, מה הם כלי הנגינה הפופולריים בציבור, וכשמחפשים מידע על ל"ג בעומר – האם זה התאריך, התוכן הדתי, גבורת בר כוכבא, איך לעשות מדורה, וכיוצא באלה נושאים שונים. מדוגמאות אלה אנו לומדים על אמצעים דיגיטליים שמישים, שמאפשרים לנו להתודע לשינויים בשימושים הרווחים בשפה. במילים אחרות, אנו לומדים על השפה החיה העכשווית ומגמות שרווחות בתרבות.

אנו לומדים מכך גם על ההתכוונות ותחומי העניין של אנשים – על תחומי העניין של אנשים בשעות הפנאי ובמסגרת פעילותם המקצועית. בתחומים החמים של הפוליטיקה והשיווק, קל מאוד ללמוד באמצעות חיפושי המילים וניתוח של השימוש בהן על דפוסי תמיכה, מחויבות וצריכה. לעתים זה יכול להחליף סקרי דעת קהל. יתר על כן, בתחום "קר" דוגמת מחלות החורף, ניתן ללמוד על פריצת מגיפת השפעת, לדוגמה, מניתוח של השאילתות ברגע מסוים וממקום מסוים. זה לא דבר של מה בכך, כי מי שחולה בשפעת לא מחפש בהכרח מידע על שפעת אלא

רופ' יוסי מטיאס הוא מנהל המחקר והפיתוח של גוגל ישראל.

דברים אחרים שקשורים לזה. ניתן באמצעים מתמטים ואנליטיים לעשות את המחקר, לבנות מודל מחקרי, ובאמצעותו אף לצפות התפרצויות שפעת בצורה מהירה יותר מאשר באמצעים אחרים.

באופן דומה ניתן לזהות מגמות כלכליות – יצרנו אינדקס מסוים שמבוסס על חיפושים של מגמות שונות. משתמשים בו למשל בבנקים שונים, בין השאר כדי לזהות מגמות בתחומים כלכליים. אפשר לראות מגמות של חיפושי דירות ומגרשים לקנייה ומכירה, וללמוד על התפתחויות כלכליות וקהילתיות באזורים שונים. כל זה אפשרי יותר ויותר בזכות השילוב בין התרחבות המידע הנגיש לפיתוח מודלים מחקריים וניתוחיים.

למעשה גוגל מוכר לכולכם בראש ובראשונה כמנוע חיפוש, וכאן האתגר הגדול שלנו: להבין מה רוצה המשתמש, מה רוצה כל אחד שיושב כאן כאשר הוא מקיש מילה מסוימת לחיפוש. אנחנו שואפים לתקשורת חכמה ונגישה ומידית עם ציבור המחפשים, ולשם כך עלינו לפתח כלים להבנת הרמזים או קצות החוט שמועברים אלינו באמצעות תוכן מילות החיפוש. האתגר שלנו הוא מעין התבייתות על ההתכוונות של מחפש התוכן, השלמת ההיבטים הרלוונטיים ואספקת המידע הרלוונטי, הרחב והעדכני ביותר.

אבל רק כדי להצביע על חלק מהאתגרים – בואו נחשוב על הבנת השאלה, למה מתכוון מישהו כשהוא מחפש change? אם מחפשים את זה how to change screen brightness on laptop?, אז פה אנחנו רואים שהתשובה היא how to adjust my brightness. הכוונה היא ש-change, השינוי, הוא בעצם התאמה, adjustment, מה שנקרא באנגלית. לעומת זאת change יכול להיות גם conversion – how to I change PDF into a Word document? זה שני פורמטים של עיבודי תמלילים, והתשובה כאן היא Change .convert. יכול להיות גם להתייחס להחלפת מטבע תשלום מסוים באחר.

סוג אחר של אלמנט של שפה שנכנס, כאשר מדברים על מנוע חיפוש הוא הנושא של spell corrections. עד לפני שנתיים מילת החיפוש אולי הכי פופולרית במנועי החיפוש הייתה – בריטני ספירס. היום יש כאלה שישאלו – Britney who?, אבל זה דרכו של עולם. מסתבר שיש כ־800 צורות שונות בהן אנשים חיפשו את בריטני ספירס, אבל ניתן היה לדעת די טוב שברוב המקרים המחפשים אכן התכוונו לאותה בריטני ספירס ולא לאיזה שהם "ספירס" שזה סוג של ירק, ולא ל"בריטני" – מחוז בריטני בצרפת, לפי שיבושים אחרים וכן הלאה וכן הלאה.

דבר זה מעלה גם שאלה אחרת מעניינת של משמעות שגיאות ההקלדה. האם מספיק אנשים כותבים אותן – האם זה עושה אותן נכונות? מה עושה את המילה "אור" עם ו' אחת או עם שתיים ליותר נכונה? האם זה קשור לפופולריות בספרים, לפופולריות בחיפוש? מה קורה אם כולם משבשים איזושהי מילה וזה מתקבל וזה מובן? זו כמובן שאלה יותר עמוקה שלא אכנס אליה עכשיו, והיא מתייחסת גם לשאלה אחרת שאני יודע שנמצאת לפעמים בחלל האוויר: האם הטכנולוגיה הזאת גורמת לבני הנוער לדעת פחות, או לדעת יותר?

אני אטען שהיא גורמת לנוער לדעת הרבה יותר, ושהנוער היום הרבה יותר חכם, ושהדור הבא יהיה יותר חכם מהדור של היום בצורה ניכרת, אבל לא אכנס כעת לפירוט העניין.

אלמנט אחר חזק מאוד של שפה נמצא בנושא התרגום. חלקכם אולי שם לב שכאשר אתם מחפשים תכנים מסוימים, כבר מוצעת לכם במקביל האפשרות של תרגום לשפות אחרות. תרגום סימולטני ממוחשב, כדאי לזכור, היה עד לפני מספר שנים בגדר מדע בדיוני, ואילו כיום מרבית התרגומים קולעים למהות התוכן, גם אם פה ושם מפספסים תכנים מסוימים או רהיטות דקדוקית.

היום מתפתחת טכנולוגיה של דיבור אל מכשיר בשפה אחת וקבלת התוכן בשפות אחרות. זו מהפכה של ממש, וכבר השתמשתי בכלי זה לאחרונה במסעדה באיטליה וזה אפילו עבד. אעבור עכשיו לטכנולוגיה אחרת, זו המאפשרת ביקור דיגיטלי במוזיאונים - ביקור עם דרגת אינטימיות ונגישות שאולי אף רבה יותר מן הנוכחות הפיזית במוזיאון. אנו מדברים על גישה לאינפורמציה חזותית והתנסות משמעותית ביצירות אמנות ותרבות. זה מאפשר לנו, בין השאר, להסתכל בתמונה במוזיאון בצורה שהיא ברמת פרטים שאי אפשר היה לצפות ולראות קודם לכן, ברזולוציה חסרת תקדים, כשהכול גם יכול להיות מלווה בהסברים היסטוריים ואמנותיים. פרויקט שאני מאוד גאה שנעשה על ידי הצוות שלנו בארץ, בשיתוף פעולה עם מוסד "יד ושם", עניינו בהנגשה של אינפורמציה היסטורית, ארכיונית. מדובר בלקיחת ארכיון התמונות, 130 אלף תמונות של "יד ושם", ולאפשר לציבור לראות אותן, לחפש ולמצוא את התמונות הרלוונטיות לו, ולהפעיל עליהן טכנולוגיות מתקדמות. דבר זה מאפשר לציבור גם להוסיף מידע משמעותי הקשור בדמויות ובאירועים. מאז שיצאנו עם הפרויקט הזה לפני מספר חודשים, כבר נוספו למעלה מ-5000 סיפורים, הערות, סיפורים אישיים. כמובן שאי אפשר בלי להתייחס לכלי המשמעותי של Google earth. כל אירוע היסטורי - משחר ההיסטוריה ועד לרגע זה, וכמובן גם אירועים מתוכננים עתידיים, מקבלים הקשרים תוכניים אינסופיים דרך המסע ברחבי כדור הארץ - בכל רזולוציה וזווית אפשרית. אני רוצה להדגיש שההזדמנות שלנו להשתמש בטכנולוגיה ובאינטראקציה דיגיטלית לשונית וחזותית גדולה היום יותר מאשר אי פעם, וזו הזדמנות לדורות הצעירים להתקדם להשכלה רחבה הרבה יותר מזו שלנו, של ההורים והמבוגרים. תחשבו על הנגשת מידע בצורה חווייתית - מתוך מוזיאונים וארכיונים, בלב אתרים גיאוגרפיים, בצמוד לסיפורי התנ"ך, ובהקשרים של לימודי ספרות, היסטוריה ותרבות, והכול בצורה לא רק חווייתית אלא גם אינטראקטיבית, שמאפשרת למידה פעילה, ביקורתית ויצירתית. ואפילו לא נגעתי כאן ביצירה האינסופית של הציבור הרחב במסגרת אפשרויות הירטיוב, ככלי חזותי, חווייתי ואישי, אך גם בעל אפשרויות להשבתת הלמידה וההוראה.